

Tegen de natuur?
Against nature?

CAHIER VOOR LITERATUURWETENSCHAP (CLW)
Hoofdredeacteurs: Hans Vandevoorde & Bart Eeckhout

CLW 1 (2009)

Tijding en tendens. Literatuurwetenschap in de Nederlanden
Sascha Bru & Anneleen Masschelein (red.)

CLW 2 (2010)

Les nouvelles voies du comparatisme
Hubert Roland & Stéphanie Vanasten (éd.)

CLW 3 (2011)

Hermeneutiek in veelvoud
Lars Bernaerts & Jürgen Pieters (red.)

CLW 4 (2012)

Literatuurwetenschap en uigeverijonderzoek
Kevin Absillis & Kris Humbeek (red.)

CLW 5 (2013)

Marges van de literatuur
Arnout De Cleene, Dirk De Geest & Anneleen Masschelein (red.)

CLW 6 (2014)

De auteur
Matthieu Sergier, Hans Vandevoorde & Marc van Zoggel (red.)

CLW 7 (2015)

Grote gevoelens in de literatuur
Tobias Hermans, Gunther Martens & Nico Theisen (red.)

CLW 8 (2016)

Stad en migratie in de literatuur
Bart Eeckhout, Vanessa Joosen & Arvi Sepp (red.)

CLW 9 (2017)

Genrehybriditeit in de literatuur
Hybridations génériques en régime littéraire
Reindert Dhondt & David Martens (red.)

CLW 10 (2018)

Literatuur en muziek
Literature and Music
Inge Arteel & Bruno Forment (red.)

CLW 11 (2019)

Tegen de natuur?
Against nature?
Sophie Wennerscheid (red.)

CLW 11 • CAHIER VOOR LITERATUURWETENSCHAP

TEGEN DE NATUUR?
AGAINST NATURE?

Sophie Wenerscheid (red.)

Academia Press
Ampla House
Coupure Rechts 88
9000 Gent
België

info@academiapress.be
www.academiapress.be

Uitgeverij Academia Press maakt deel uit van Lannoo Uitgeverij, de boeken- en multimediativisie van Uitgeverij Lannoo nv.

ISBN 978 94 014 6395 9
D/2019/45/460
NUR 622

Sophie Wennerscheid (red.)
Tegen de natuur? – Against nature?
Gent, Academia Press, 2019, 147 p.

Vormgeving cover: Keppie & Keppie
Zetwerk binnenwerk: Punctilio

© De auteurs & Uitgeverij Lannoo nv, Tielt

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

INHOUDSTAFEL

Against Nature?	3
<i>Instinct and Desire in Western Literature from the Early Modern Period to the Digital Age</i>	
Sophie Wenerscheid	
‘Machine Made of Earth’	5
<i>Lively Automata in Marlowe’s Hero and Leander</i>	
Shannon Lambert	
Unreasonable Language	27
<i>Instinct, Reason, and the Machine in Samuel Butler’s Erewhon</i>	
Jan Vanvelk	
‘A Monster in Nature’	39
<i>Imaginations of Female Sovereignty and the Case of Catherine the Great</i>	
Anke Gilleir	
Pornografische metamorfosen	53
<i>Narratieve, generische en ideologische transformaties in verhalen van C.C. Krijgelmans en Willem G. van Maanen</i>	
Karen Van Hove	
Distributed Cognition in Robert Musil’s and Dietmar Dath’s Fictions of Man-Machine-Hybridity	69
Gunther Martens	
Queer Animals in Jaime Manrique’s <i>Latin Moon in Manhattan</i> and Rebecca Brown’s <i>The Dogs</i>	87
Bart Eeckhout	
Technotimität als neue Form des Mensch-Maschine-Gefüges in schwedischer Science-Fiction-Literatur und TV-Produktion	103
Sophie Wenerscheid	

HET VELD

Stilistiek	121
Wendy Lemmens	

PLATFORM LITERATUUR EN SAMENLEVING

Letterkundig onderzoek en literatuurkritiek: twee gescheiden werelden? .	129
Vanessa Joosen	
Het aandikken van vriendschap	135
<i>Zes thesen over het academische literatuuronderwijs</i>	
Benjamin Biebuyck	
Personalia	145

AGAINST NATURE?

Instinct and Desire in Western Literature from the Early Modern Period to the Digital Age

Sophie Wenerscheid
University of Copenhagen

The ways in which sexuality is conceptualized, narrated, mythologized and practised vary greatly across historical periods and cultures. But however variously sexuality has been constructed over centuries, it is time and again associated with the animalistic. While, however, an animal's sexual instincts are conceived of as natural, following a clear scheme aiming at reproduction and species survival, human sexuality has very often been regarded as something that quickly changes into something unnatural, something that runs out of control, in fact *against nature*.

It is the aim of our thematic issue to focus on those ambivalent moments of transformation, mutation, transition and re-evaluation. We want to examine where the natural turns into the unnatural, where the animal is deemed to be the monster, and where, maybe, the monster magically transforms into a handsome prince again.

Special attention will be paid to the concepts of instinct, drive and desire as opposed to discipline and control. Sexual instinct seems to threaten humankind's self-control, rationality and autonomy. The desiring subject tends to lose its human status. It is no longer master of its feelings, but is, by contrast, subjected to sexual cravings as a force beyond human control. To desire obsessively means thus to wear out yourself and to waste your own powers. Desire becomes pure impulsiveness, monstrous or bestial, worse than animal drives ever could become. The boundary between human and non-human dissolves. The human dehumanizes itself and mutates into an inappropriate member of human society, which is based on self-discipline and productivity.

In the Western literary tradition, the destructiveness of desire has often been at the heart of the narration. Ancient literature contains a vast arsenal of stories driven by sexual desire and blind instinct, which not only cause enormous suffering and violence, but also offer a huge variety of surprising transformations. One need only think of Ovid's *Metamorphoses*.

This volume addresses a variety of topics and theories which have recently received increased attention, especially with the growing debate about animal studies, post-humanism, monster studies, cyber and other 'assemblages'. It engages with the interconnections between desiring bodies and minds and con-

cepts of the monstrous or the beastly and presents insights into the 'dark faces' every epoch unavoidably shows, from early modern fictions of man-machine hybridity, up to today's fascination with 'robosex'.

'MACHINE MADE OF EARTH'

Lively Automata in Marlowe's *Hero and Leander*

Shannon Lambert

Department of Literary Studies, English Literature, Ghent University

In the seventh century BCE, the Greek writer Semonides of Amorgos wrote a poem which described the seven 'types' of women made by Zeus. While these types are predominantly inspired by animals, Semonides introduces an 'earth woman' into the menagerie:

One type the gods of Mount Olympus crafted
out of Earth – their gift to man! She's lame
and has no sense of either good or bad.
She knows no useful skill, except to eat
and, when the gods make winter cold and hard
to drag her chair up closer to the fire.

25

Semonides's earth woman is a creature of instinct who is focused only on basic bodily needs such as food and warmth. She is a 'reactive' creature with no sense of 'either good or bad' rather than a rationally responsive being capable of such distinctions (1994: 24). Her inability to 'respond' lies at the heart of early modern philosopher René Descartes's conception of the *bête machine* – the 'beast-machine' or 'animal automaton' – which separated animals from humans (Descartes 1637; Derrida 2006: 172, n. 1).¹ Animal behaviour, and the material world more generally, is for Descartes like the grinding of gears: determinate and predictable. Descartes's conception of the material world emerged during a period of increasing interest in mechanism. Among early modern thinkers like Marin Mersenne and Pierre Gassendi, and with inspiration from the hydraulic automata populating the royal gardens of Saint-Germain-en-Laye, Descartes formulated a dualistic approach to the world which separated body and mind (or soul) (Merchant 1980: 192).² While the mind was an immaterial substance and the sole pre-

-
1. In *The Animal That Therefore I Am*, Derrida discusses this distinction, writing that, for Descartes, 'A programmed machine like the animal is said to be incapable not of emitting signs but rather, according to the fifth part of the *Discourse on Method*, of "responding."' (2006: 139-140).
  2. In *Automata and Mimesis on the Stage of Theatre History*, Kara Reilly convincingly argues that, 'the advent of the mind-body divide is directly linked to Descartes's own mimetic faculty being shaped by the dramaturgy of technological spectacle and onto-epistemic mimesis. The very concept of the rational soul and the *cogito* owes much to the Francini's hydraulic automata in the royal gardens at Saint-Germain-en-laye' (2011: 66).

rogative of humans, the body was, for Descartes, pure matter, ‘a statue or machine made of earth’ (1662: 99).

In the contemporary global West, we are still haunted by the binary logic of early modern philosophers like Descartes and Francis Bacon, which separates humans from their material surrounds. This is particularly noticeable in humans’ ‘extractive’ and ‘exploitative’ relationship to the earth (Boehrer 2002: 17). We are now living on a planet where the impact of human activities has left a mark so recognisable that geologists are debating labelling our current epoch ‘The Anthropocene.’³ For scholars like Jane Bennett and Bruce Boehrer anthropocentric, or human-centred, thinking which is based on hierarchy and associated binaries such as human/nonhuman, subject/object, and active/passive play a fundamental role in our current ecological crises. To counter this unsustainable and unethical anthropocentrism, Bennett recommends we foster a greater appreciation of our enmeshment with a world that is not dead or inert but ‘lively’ (2010). This is not an easy task because imagining the ‘entanglement’ and vitality of matter forces us to reconfigure our notions of subjectivity: in a world where matter is an active force with the capacity to ‘do things, [...] produce effects, alter the course of events’, the binaries which position humans as active subjects and nonhumans as passive objects begin to break down (Barad 2007; Bennett 2010: viii, italics in original). In other words, we shift from controllers of the world to collaborators.

To engage with Bennett’s collaborative, lively, entangled, ‘vital materialism’, I take up the idea of ‘desire.’ It is my contention that our notion of desire is ontologically significant for the constitution of ecological subjectivities: for example, desire understood psychoanalytically involves highly structured flows of affect shaped by ‘cultural forces’ like ‘law, art, language, custom [and] psychology’ – all of which play, to varying degrees, roles in boundary-making and binary thinking (Pettman 2017: ix). As David Lee Miller summarises, in the psychoanalytic formulation of desire, the subject actively desires while the passive object is desired. According to Miller, ‘to step outside such a system would require installing a different perception at the origin of human desire’ (1989: 783). To make this step outside, I will argue, requires shifting from human to nonhuman conceptions of desire.

In discussing the ‘flows’ of desire, I am influenced by the hydraulic vocabulary of French poststructuralists Gilles Deleuze and Félix Guattari who, in *Anti-Oedipus* (1972), write that desire ‘does not take as its object persons or things but the entire surroundings that it traverses, the vibrations and flows of every sort to which it is joined, introducing therein breaks and captures – always nomadic and migrant desire’ (1972: 322). In their work, Deleuze and Guattari challenge the idea that ‘(1) sex is a function of procreation and heterosexual genital copulation

---

3. While it is possible to find earlier work which uses versions of this term, Paul Crutzen and Eugene F. Stoermer are credited with coining it (as is now understood and used in scientific and environmental discourse) in *The Global Change Newsletter* in 2000.

is the “natural” and normative form of sexuality; (2) the sexual and the social are separate domains; and (3) human sex is essentially unrelated to the non-human world’ (Bogue 2011: 34). Deleuze and Guattari give the label ‘desire’ to the affective flow of ‘matter movement, [...] matter-energy, [...] matter-flow, [...] matter in variation’ that enters collective formations – or assemblages – ‘and leaves them’ (1980: 595, 474). Rather than being tied to organic essence, Deleuzian desire is ‘machinic’ in that it is characterised by connectivity and function. As Aislinn O’Donnell writes,

Sexuality and desire are not narrowly defined in Deleuze and Guattari’s work as they are in other discourses and in ordinary speech. They name instead the unconscious field that connects, disjoins and interrupts without mediation, which is uncoupled from objects and subjects. Its origin is not lack, although lack can be produced within it. It is impersonal, processual, productive, machinic, they say, and it works by breaking down. (2011: 217)

Also labelled ‘sexuality’, this type of desire is everywhere. Importantly, rather than just male and female sexes, there are ‘a thousand tiny sexes’ since the ‘molecular flux of sexuality motivates the endless “conjunctions” of “n” or “a thousand sexes, which are so many uncontrollable becomings”’ – those experiences in which dynamic, affective change occurs (Deleuze and Guattari 1972: 278 in Powell 2011: 64). A key difference between psychoanalytic and Deleuzian desire is found in a comparison of two hydraulic models: ‘plateau’ and ‘release.’ As will be developed, the former is associated with the self-generating, moving, and circulatory quality of automata, while the latter is associated with structured organisms through its teleological drive towards orgasm and procreation. Recent work like Frida Beckman’s edited collection *Deleuze and Sex* (2011) explores Deleuze’s non-localised, ‘plateau’-approach to and use of desire as well as the ways it is developed throughout his oeuvre.⁴ However, besides Ronald Bogue’s contribution which investigates nonhuman desire in the science fiction of Octavia Butler, the essays do not consider the role of Deleuzian desire in literature. In addition, while Aislinn O’Donnell explores the ‘automaton’ in the context of Deleuzian desire, there is no direct or deliberate engagement with contemporary environmental issues. Unlike the essays within Beckman’s collection, I am interested in using Deleuzian desire as a ‘tool’⁵ which allows me to offer a re-reading of how early modern literature (pre-emptively) engages with issues central to environmental humanities and Anthropocene studies. Desire is, as Robert Azzarello argues, an important category of inquiry for ecocriticism because it is tightly bound up with ethics. For Azzarello, our ethical consideration of a species is connected to our ideas about its capacity for desire and, therefore, a broadening of our conception of desire beyond the human results in a similarly expanded frame of ethics (2018: 178).

4. See also, Beckman (2013).

5. Deleuze in D. Bouchard 1977: 208.

My investigation of desire and vital materialism is literature based and I focus on Christopher Marlowe's poem *Hero and Leander* (1598) – a text predominantly concerned with (all kinds of) desire. On the surface, the desire in Marlowe's poem is heteronormative and patriarchal and upholds binaries like subject/object and active/passive. The poem follows the interactions of Hero, a priestess from Sestos, and Leander, a suitor from Abydos on the other side of the strait, Hellespont. Like many other men, Leander desires Hero 'from afar'; yet, in this instance, Hero cautiously reciprocates his love – or, more fittingly, lust – all the while keeping in mind her 'oxymoronic' vow of chastity to the goddess of love, Venus (Boehrer and Henley 2008: 110). Throughout the poem, Leander demonstrates his rhetorical eloquence, eventually convincing Hero to revoke her vow of chastity. One night, Leander swims across the Hellespont and, after his perilous journey, the pair consummates their love/lust. Unlike the classical version of the tale by Greek writer Musaeus, the poem does not involve numerous nocturnal meetings between the lovers – meetings which culminate in Leander's drowning and Hero's suicide; instead, Marlowe's version ends with the first night of their intercourse.⁶ Yet, as we look closer at Marlowe's poem, we find challenges to this normative portrayal of desire. In particular, the blend of 'nature' and 'artifice' within the poem, especially in the pair of hydraulic automated sparrow buskins which adorn Hero's feet in the opening blazon, troubles the conception of desire as human and organic.

In the first part of this paper, I focus on the notion of the 'Organism.'⁷ Scientifically, 'organisms' describe unicellular or multicellular entities where individual parts contribute to the functioning of a whole. Deleuze and Guattari take up this implicit hierarchy, describing organisms as 'a type of body that is organized in a certain way, namely one that is "centralized," "hierarchized," and "self-directed"' (Protevi 2005: 200 in Smith 2018: 103). This understanding of the organism guides my work in the first section where I introduce the opening blazon of Marlowe's poem and contextualise the description of Hero within early modern humouralism – a system of thought which played a formative role in early modern conceptions of gender and flows of desire. I then explore Bruce Boehrer and Trish Thomas Henley's essay 'Automated Marlowe: *Hero and Leander* 31-36' (2008), noting the ways in which their reading operates from an assumption of desire as organic. I argue that reading desire in such a way is limiting for Hero because it binds her in particular organisational structures (hierarchical and binary) which begin with and are tied to the 'Organism.' To propose an interpretation which challenges notions of organic desire, I move from the 'Organism' to

6. While the poem was later 'completed' by George Chapman, in this paper I treat only Marlowe's work, and focus in particular on the poem's opening blazon of Hero.

7. In using this term, I admit a degree of anachronism. The term 'organism' in a sense we understand it today entered the English language in the eighteenth century. For more detailed explorations of early modern constructions of bio-psychological organisation, we might look to work like Gail Kern Paster's work (1993; 2004) and Michael Schoenfeldt's *Bodies and Selves in Early Modern England* (1999).

the 'Automaton.' Automata during the early modern period were understood as 'self-moving' machinery – a quality distinguishing them from general machines, which function through the application of perceptible external force (for example, human or animal bodies).⁸ This capacity for self-movement plays a formative role in the second section of this essay where I draw on Deleuzian desire as a concept which allows us to work through binaries like 'organism' and 'machine.' While critics like Judith Haber and David Lee Miller have explored the workings of desire within *Hero and Leander*, I do not follow their more general, Freudian approach. Instead, my reading is anchored in Anthropocene discourse and focuses on the potential of the automated sparrows to suggest a non-localised and non-teleological desire which problematises binary logic. While I devote most of my attention to the opening blazon describing Hero, I also briefly consider how the passage works within the poem's broader interest in non-normative desire. Marlowe's poem lends itself to such an interpretation in that it 'repeatedly conflates binaries':

The effect of this constant assault on the boundaries between [...] binaries is that the 'naturalness' of such constructions breaks down. [...] [T]he conflation of binaries tends to call into question ontological truths and categories, thus disrupting the truth of the binary itself. (Boehrer and Henley 2008: 113)

In *The Death of Nature* (1980), Carolyn Merchant argues that increased environmental exploitation can be mapped onto a shift from notions of earth-as-organism to the earth-as-machine – a shift which occurred during the scientific revolutions of the early modern period. In the final section of this paper, I interrogate this binary in a speculative vein and propose that conceiving of the earth as a field of desire, or, in Deleuzian parlance, 'Body without Organs', is ultimately more ecologically productive. Overall, however, in the sections which follow, I explore a kind of desire which is no longer the sole possession of (male) humans. Instead, desire emerges as disruptive and dispersed – something which challenges our notions of subjectivity and activity and passivity. With this kind of desire, we are able to ask: what can lively machines *do*?

---

8. In 1665, Robert Boyle writes of 'the whole universe (the soul of man excepted)' as 'a great Automaton, or self-moving engine' (in Mayr 1986: 56). And, in *The Passions of the Soul*, Descartes creates an analogical association between the human body and automata, arguing that the difference between a living and a dead body is that the latter is like a watch, which 'is broken and the principle of its motion ceases to be active' (1984: 329-30). It is also worth mentioning, as Smith and Des Chene do, that even though 'machine' is 'a central metaphor' of Descartes' philosophy, he 'never actually defines what he means' by the term and instead 'explains organic phenomena through this analogy' (Smith 2018: 97-98; Des Chene 2001: xi).

Organism

Marlowe's *Hero and Leander* was published posthumously in 1598 and follows a similar narrative trajectory to its classical precursor. In the lines introducing Hero (31-36), we receive a description of the curious avian automata that adorn her boots and which, through a movement of water produced by her steps, 'chirrup':

Buskins of shels, all silvered, used she,
 And brancht with blushing corall to the knee;
 Where sparrows percht, of hollow pearle and gold,
 Such as the world would woonder to behold:
 Those with sweete water oft her handmaid fils,
 Which as she went, would cherupe through the bills.

35

Besides Bruce Boehrer and Trish Thomas Henley's article (2008), Hero's automated boots have received very little critical attention.⁹ Boehrer and Henley divide their study into two parts, with the first treating the material culture of the boots, and the second exploring the implications of Hero wearing such boots. It 'reads Hero's misogynistic blazon from within the context of automata, arguing that the buskins represent Hero's unnatural repression of her innate sexuality' (Boehrer and Henley 2008: 98). Importantly, their essay introduces a connection between hydraulic automata of the Renaissance and the flows of humouralism; however, despite claiming to read 'from the context of automata', Boehrer and Henley do not challenge the idea of 'natural' or 'innate' sexuality. Instead, their reading of Hero operates from an organic conception of desire, which is informed by the doctrine of Galenic humouralism – a philosophy which in many ways reinforces classical conceptions of gender and agency but which also, as we will see, has the potential for binary disruption.

Galenic humouralism is an ancient medical philosophy which proposes that one can achieve a healthy constitution by balancing four different elemental humours: blood, phlegm, black bile, and yellow bile. Each of these humours is understood to consist of a specific combination of moistness/dryness and warmth/coldness. Humouralism played a central role in early modern explanations of bodily function and the construction of subjectivity.¹⁰ For example, humouralism described 'men's bodies [as] hotter and drier'; while, women's bodies were thought to be 'colder and more spongy' (Paster 2004, 77). One of the implications of this is that, akin to Semonides's earth woman's reliance on 'heat', female agency and liveliness were dependent on and subordinate to masculine

9. As Boehrer and Henley note, the material contexts of these automata have also been alluded to, though not explored, by Roma Gill in her edition of the poem. And, while Patrick Cheney offers a more detailed analysis of the buskins in his *Marlowe's Counterfeit Profession: Ovid, Spenser, Counter-Nationhood*, he 'does not mention the relation between Hero's buskins and classical or early modern automata' (Boehrer and Henley 2008: 117; see Cheney 1997: 243-45).

10. See Gail Kern Paster, *The Body Embarrassed* (1993) and *Humoring the Body* (2004).

'heat.' We find this pattern of thought throughout Marlowe's poem where descriptions of Hero's 'cold virginity', and her 'lukewarm place', contrast with Leander's 'secret flame', and 'the fire that from his count'nance blazed' (317, 738, 619, 164). Frequently, these descriptions of the protagonists' temperatures are bound up with ideas of activity and passivity, evoking Aristotelian notions of generation. For Aristotle, and many thinkers during the early modern period, males were the active principle in procreation. During the reproductive process, 'the female contributed the matter or passive principle. This was the material on which the active male principle, the semen, worked in creating the embryo' (Merchant 1980: 13):

And in her lukewarm place Leander lay,
Whose lively heat, like fire from heaven fet,
Would animate gross clay [...]. (738-40)

Gender also played a role in beliefs surrounding an individual's ability to control the 'flows' of humours and passions. Through humouralism, 'each subject grew up with a common understanding of her body as a semipermeable, irrigated container in which humors moved sluggishly' (Paster 1993: 8). Together, passions¹¹ and humours were understood as, to use Miranda Burgess' contemporary description of affects, 'a phenomenon anterior to the distinction of persons: a flow of energy among bodies as well as between bodies and the world' (2011: 289). While men were believed to be able to control such bodily motions through their rational capacity, women were understood as impressionable, sensuous, and bodily beings more closely aligned to animals. Women's capacity for bodily control was deemed inferior to men's because of a 'natural deficiency' (Fudge 2006: 40). Early moderns believed that 'the external world impacts on women [...] in a way that implies their control of the internal world is frail'; thus, while 'always different from [...] animals', a woman's 'humanity was perceived to be more fragile' (Fudge 2006: 41). We see this idea at work early in Marlowe's poem with a description of Hero's tears:

Forth from those two tralucet cisterns brake
A stream of liquid pearl, which down her face
Made milk-white paths, whereon the gods might trace
To Jove's high court. (296-299)

With the metaphor of 'milk white paths', Marlowe conflates the flow of tears with an allusion to the female-specific flow of breastmilk, thus drawing attention to two different conceptions of female 'leakiness'.¹² This image introduces women's

11. Like humours, passions were conceived of as material, as forces 'drowned in corporal organs and instruments' (Wright 1604: 95).

12. See Paster 1993: 23-63; Carson 1990: 154.

association with ‘wetness’ – a humoral element which was rarely considered apart from ‘coldness’, and which, like temperature, had implications for understandings of sexuality (Carson 1990: 137). Aligned with water, women have an ‘unfailing moisture’ and ‘sexual drive’ which is seen as

part of a larger pattern, part of a larger harmony between women and the elements of nature in general. United by a vital liquidity with the elemental world, woman is able to tap into the inexhaustible reservoirs of nature’s procreative power. Man, meanwhile, holds himself fiercely and thoughtfully apart from this world of plants, animals, and female wantonness. (Carson 1990: 142-143)

For women, characterised by porousness and penetrability, a ‘wet’ constitution explains their greater vulnerability to the flows of passions, in particular of desire (*erōs*).

It is women’s alignment with the natural world, and in particular their liquidity, which informs Boehrer and Henley’s reading of Marlowe’s blazon. Following the doctrine of Galenic humouralism, they argue that Hero’s mechanical buskins represent her ‘attempts to control her own sexual impulses’ (2008: 107). In their analogical reading, the sparrow-adorned buskins are subsumed into the human realm as ‘emblems of the body, contrasting the humoral body’s organic creation of the passions with Hero’s attempt to repress the irrepressible’ (Boehrer and Henley 2008: 107). The sensual alignment between elements of the natural world, like water, and women is important for Boehrer and Henley’s suggestion that it is ‘natural’ for these desiring passions to be channelled into sexual activity. The water that flows through the sparrows is a symbol of Hero’s passions, which she mechanically controls. Hero tries to move further away from the ‘lusty’ animal which adorns her buskins by attempting to ‘mechanically’ control her sexual impulses.¹³ Hero’s feminine nature, ‘imagined as water’, is channelled; it is ‘driven out and forced through pipes, the arteries of her shoes’ (Boehrer and Henley 112). Hero is not, to use Boehrer and Henley’s words, a ‘whore’ ‘because she is sexually incontinent’ – ‘water, symbolically female, does not function here as a sign of Hero’s “leaky vessel,” marking her inability to control her sexual urges’ (2008: 111-112). Rather, ‘Hero is a whore because she attempts to manipulate what should be organic: sexual desire’ (Boehrer and Henley 2008: 112). Boehrer and Henley’s reading places us in the realm of the Organism: Galenic humouralism helps to construct a specific organisation or ordering of the body which links with societal and gendered organisational structures.

It is this organic conception of desire (and its subordination to the Organism) that I wish to contest. With this understanding, Hero is doubly constrained: she is ‘unnatural’ if she clings to ‘cold virginity’, but in her ‘natural’ role associated with the earth she is ‘colonised’ as Leander ‘scale[s]’ her ‘ivory mount’ which is

---

13. During the early-modern period, sparrows were linked with sexuality and promiscuity; see, for example, John Donne’s ‘Epithalamion, or Wedding Song’ (1633).

‘with azure circling lines empaled, / much like a globe (a globe may I term this, / By which love sails to regions full of bliss)’ (757-60). Instead, I argue that the degree to which the organic and inorganic and the natural and artificial are entangled within this poem, and in particular, in the opening blazons, gives us viable grounds to call into question the assumption that desire is organic. Hero’s attired body, described as an assemblage of lawn, silk, blood stains of ‘wretched lovers’, myrtle, artificial flowers and leaves, pebble-stone, coral, and automated sparrows which combine elements ‘of hollow pearl and gold’, speaks to early modern thought in which it was often difficult to distinguish between the organic and inorganic (33)¹⁴:

In general, the Renaissance view was that all living things were permeated by life, there being no adequate method by which to designate the inanimate from the animate. It was difficult to differentiate between living and nonliving things, because of the resemblance in structures. Like plants and animals, minerals and gems were filled with small pores, tublets, cavities, and streaks, through which they seemed to nourish themselves. (Merchant 1980: 27-28)

The earth, humans, animals, plants, and minerals and gems all experience ‘flows’ through the tubes and cavities of their ‘bodies.’ It is this idea which allows us, via the figure of the hydraulic automaton, to begin to challenge the notion that desire is an organic and specifically human phenomenon. Rather than creating sharp divisions between organisms and machines, and the natural and artificial, I draw on parallels between humoral flows and the hydraulic flows of Marlowe’s automata to gesture towards a hydraulic conception of desire as a force which frees – or deterritorialises – itself from its localisation within the organic body, in particular the genitals. Navigating this paradox allows us to delimit a concept of nonhuman desire, or vital materiality, in which entanglement replaces essentialism.

Automaton

As indicated above, females were thought to be tied to the ‘elemental world’ through a ‘vital liquidity’ and it was this connection which allowed them ‘to tap into the inexhaustible reservoirs of nature’s procreative power’ (Carson 1990: 142-143). Yet, the Hero presented in the opening blazon is just as much a part of a tradition which associated females with artifice as with the natural world. In his extensive study of early modern technology and art, Jonathan Sawday notes how

14. Hero’s body is also evocative of the early-modern *Kunstkammer*, or wonder cabinet, which contained and blended collections of natural and artificial objects: ‘ornate flowers, fossils, or “[c]urious shells, tree stumps or stones containing recognizable images, giant’s bones or the Scythian Lamb were all examples of the *lusus naturae*, each seeming to dissolve the barrier between the natural and the artificial”’ (Simon Werrett 2001: 133 in Reilly 2011: 33). For more on the *Kunstkammer*, see Reilly 2011: 32-33.

‘the very first legendary automata of which we possess a description were female’ (2007: 199). In support of this, he references book XVII of Homer’s *Iliad*, where we find female automata who were

Golden maidservants [who] helped their master. They looked like real girls and could not only speak and use their limbs but were endowed with intelligence and trained in hand-work by the immortal gods. (Homer 348)

Sawday then goes on to offer examples across centuries noting, amongst others, the twelfth-century work *Roman de Troie* by Benoît de Sainte-Maure, where we find a young girl ‘crafted out of gold’ who performs and ‘entertain[s] and dance[s] and caper[s] and gambol[s] and leap[s] all day’, and early modern examples like Edmund Spenser’s *The Faerie Queene* (1590) where Acrasia and ‘art’ share the ability to ‘subvert and then over-master masculine reason’, Shakespeare’s *Antony and Cleopatra* where Cleopatra is described as ‘a piece of art who is capable of creating “a gap in nature”’ (Shakespeare 1623: 2.2.224), and *The Winter’s Tale* (1623) where the statue Hermione comes to life (Sawday 2007: 193, 181, 203, 204).

Shakespeare’s Hermione is modelled on the Ovidian tale of Pygmalion where the sculptor’s desire brings the female statue to life and it is perhaps this example which best captures the idea that automata are machines which are often ‘erotized as objects of imaginary projection and desire’; entities, which ‘titillate our sexual curiosity and trigger all kinds of questions about sexuality and procreation’ (Braidotti 2002: 217). Reproduction is a central feature of discussions concerning the boundaries between nature and art. For Aristotle, nature is ‘essentially differen[t]’ and superior to art because it exhibits an ability to biologically reproduce itself (Reilly 2011: 17). Similarly, in his lecture on organisms and machines, twentieth-century French philosopher Georges Canguilhem notes that unlike organisms, ‘machines do not construct other machines’; instead, they depend on ‘something external and non-mechanical for their creation and continuing reproduction’ (Canguilhem 1992: 55; Smith 2018: 97). In their work, Deleuze and Guattari interrogate the biological limits frequently placed on concepts like reproduction and desire and, as we will see, they do so through an idea of ‘productive machines.’ In my exploration of Marlowe’s poem, I argue that amidst the sexualisation of technology and debates about its reproductive capacity, the status of automatons as non-(organically)procreative configurations allows us to investigate desire as a processual phenomenon rather than an essentialist one. Such a move involves looking ‘in-between’ the seeming divide between organism and machine (as well as its associated binaries). This is not an easy task, however. As Rosi Braidotti writes,

it is by far simpler to think about the concept A or B, or of B as non-A, rather than the process of what goes on in between A and B. Thinking through flows and interconnections remains a difficult challenge. [I]t [is] difficult to find adequate representations for processes, fluid in-between flows of data, experience and information. (2002: 1-2)

In this section, I explore Marlowe's poem through two hydraulic models of desire found in Deleuze and Guattari's *A Thousand Plateaus* (1980) and consider how they help us to conceptualise the seeming paradox of 'lively machines.' To begin this task, however, requires shifting our thinking of Hero as 'organism' or 'machine' to the 'fluid in-between flows' (Braidotti 2002: 2).

Heraclitus famously conceived of the body 'as a torrential river' and Hero is indeed a body that flows (Sissa 2008: 46). In midst of the analogical similarities in the flows of her hydraulic automaton and humours and passions, it is possible to read a form of immanent and free-flowing desire. Like humours and passions, Deleuzian desire is conceived of materially – it is 'matter-movement, matter-energy' which is, to again quote Burgess, 'anterior to the distinction of persons' (2011: 289). Rather than being a discrete force localised and contained within organisms, it is that which moves, which passes between entities drawing them into different relations, assemblages – that is, constellations of matter – and affective experiences Deleuze and Guattari label 'becomings.' The figure of the machine plays an important role in Deleuze and Guattari's development of this non-localised desire, helping them 'to free the flows of desire from their dependence on a normative vision of the embodied subject' (Braidotti 2002: 124). The machine – or, more specifically, a 'desiring-machine' – 'denotes the "conjoined operations" and "interlocking arrangements" of every kind of production' (Deleuze and Guattari 1980: 216). When we conceive of desire or sexuality beyond the organism, we open up potential to see it as a 'productive-energy', 'a drive that makes us, or in Deleuze's later terminology, that fuels becoming' (Beckman 2011: 9, 7-8). It is the notion of desire as a non-localised drive or flow which brings into dialogue the early modern thought of organic and inorganic entities permeated with life and a movement of matter through their 'pores, tublets, [and] cavities' and Bennett's recent work on 'vital materialism.' Interestingly, even in Descartes's dualistic ontology, elemental flows connect the organic and inorganic. In *Treatise on Man* (1662), he writes that his readers should consider the functions of their bodily machine as occurring through the body's 'blood and its spirits which are agitated by the heat of a fire that burns continuously in its heart, and which is of the same nature as those fires that occur in inanimate bodies' (1662: 162). While for the most part, Descartes delegates the movement of human machines to the rational soul – or, in his analogy with the hydraulic figures of the royal gardens, the 'fountaineer' (1662: 107) – here, the organs of the body align more with the self-generating movements of automata which are, like inorganic matter, moved not by an external force, but an embedded, circulatory one: 'the fire that burns continuously in its heart' (1662: 162).

The circulatory quality of material exchange plays a key role distinguishing Deleuze and Guattari's approach to desire from anthropocentric, patriarchal, and psychoanalytic models. Deleuze and Guattari frame the distinction as 'plateau' versus 'release.' The release model is teleological and is aligned with the organism

through its focus on termination (orgasm and procreation). It is an approach to desire, or sexuality, which begins with the subject and which

subordinate[s] hydraulic force to conduits, pipes, embankments, which prevent turbulence, which constrain movement to go from one point to another, and space itself to be striated and measured, which makes the fluid depend on the solid, and flows proceed by parallel, laminal layers. (Deleuze and Guattari 1980: 423)

Desire here has a linear trajectory with a specific and localised point of termination: gratification and pleasure (Beckman 2011: 3). In contrast, Deleuze and Guattari offer an image of the 'plateau.' Enlisting the work of anthropologist Gregory Bateson, Deleuze and Guattari describe desire as a plateau, a 'self-vibrating region of intensities whose development avoids any orientation toward a culmination point or external end' (1980: 23). Desire here

consists in being distributed by turbulence across a smooth space, in producing a movement that holds space and simultaneously affects all of its points, instead of being held by space in a local movement from one specified point to another. (Deleuze and Guattari 1980: 423)

For Deleuze and Guattari, conceiving of desire according to the release model of pleasure/orgasm is a major impediment to understanding desire as a distributed, flowing, and productive force. Rather than thinking of intra-species reproductions, Deleuze and Guattari's machinic desire allows us to move beyond essentialist logic and into trans-species affective assemblages.

It is fitting that we find Hero and her automated sparrows in a text which shows a sustained interest in non-teleological and non-heteronormative desire on both formal and plot levels. Not only is Marlowe's poem itself 'unfinished' (though it was later 'completed' by George Chapman) but it also seems to challenge linear models of desire by opening the poem with its conclusion and creating various confusions and disruptions to the lovers' act of consummation. Judith Haber writes that the effect of the plot's inversion is a 'temporal reversal' which 'unmask[s] the illusion of inevitability, naturalness, and unity created by linear structure' (1998: 373). Quoting Slavoj Žižek, Haber draws attention to how this inversion '*retroactively* confers the consistency of an organic whole on the preceding events' (1992: 69, italics in original). In addition, the continual confusions in the second part of the poem, where apparent sexual encounters that turn out not to be 'completions' of the act, 'do not simply delay our progress to the foregone conclusion; they [...] call the primacy of that stability into question' (Haber 1998: 379-380). With apparent humour, Marlowe introduces the figure of 'Tantalus' in midst of these confusions to tease us with the seeming impossibility of conclusion: 'Like to the tree of *Tantalus* she fled' (559).

As Haber has already pointed out, there is a direct connection between these non-endings and sexuality. She writes that 'the disruption of end-directed narra-

tive is paralleled by, and equivalent to, the disruption of end-directed sexuality' (1998: 378). Yet, according to William P Walsh, the lovers in Marlowe's poem are 'destructive' because their intercourse does not seem to fit with the early modern period's justifications for sex as either part of a continuation of the species or the Neo-platonic 'propagation of beauty' (1972: 33-34). According to Walsh, 'The sexual passion is for Hero and Leander a new discovery, and it obsesses them; rather than making of sex a fruitful and creative experience, a part of some larger kind of experience, Hero and Leander are totally involved with self and pursue only satisfaction [...] Their passion is selfish and destructive and would have caused their death had the poem been finished' (1972: 35). While Walsh situates his arguments within the context of early modern understandings of sexuality and sexual generation, I find his claim problematic given that Marlowe offers so many other examples of non-reproductive sexuality within the poem. For example, a reference to Salmacis and the androgyny of the descriptions of Leander (530, 84-85) bring associations of hermaphroditism, and potentially with it early modern ideas of Gnostic 'androgyny', which was based on 'the unity of the opposites and the equality of male-female principles' (Merchant 1980: 16).¹⁵ Hermaphroditism represents connection and non-localised productivity.¹⁶ Further, the poem shows a continued interest in queer desire, with Neptune's dalliance with Leander as he swims across the sea (665-676) – the space that, fittingly, lies 'between' the residences of Hero and Leander. For Deleuze, homosexuality draws attention to 'the duality of the sexes and the limitations of genality and reproduction' when describing desire (Beckman 2011: 4). While more could be said about these examples, my primary interest is in the automated sparrows, so to summarise this contextualisation: rather than claiming that Hero and Leander's passion is 'destructive' in its pursuit of sexual satisfaction, I would amend Walsh's point to argue that the passion, as we will shortly see, is 'destructive' because a form of free-flowing desire is subordinated into the pattern of a normative, generative 'conclusion.'

Contextualised within the poem's broader engagements with the 'machinic' and 'plateau' model of desire, we can consider the way in which the figure of the bird allows us to engage with Deleuze and Guattari's two models of desire. More specifically, we can compare the automated sparrows in the opening blazon to the poem's last reference to a bird, which 'occurs near the end of the epyllion, at its moment of sexual consummation' (Boehrer and Henley 2008: 114).

15. According to Myron Turner, 'Leander is caught between two embodiments of Salmacis, Hero and Neptune, two conceptions of what is "natural," between his heterosexual impulses and an amoral universe in which sexual energy appears to be an undifferentiated force impelling human beings towards the fulfillment of desire in evanescent moments of pleasure which translate into individual psychic experience [of] the cosmic mutability' (1975: 400).

16. For example, in 1678, the scholar Ralph Cudworth described how the pagans 'call God male and female together' and that 'the Orphic theology calls the first principle hermaphroditic, or male and female together; thereby denoting *that essence that is generative or productive of all things*' (quoted in Merchant 1980: 19, my emphasis).

Love is not full of pittie (as men say)
 But deaffe and cruell, where he meanes to pray.
 Even as a bird, which in our hands we wring,
 Foorthe plungeth, and oft flutters with her wing,
 She trembling strove. (771-75)

It is significant that in the moment of sexual climax the automated sparrows adorning Hero's boots are replaced with an organic bird. The substitution of an 'artificial' figure with a 'natural' or 'organic' one parallels the juxtaposition of desiring flows and the release of 'pleasure.' Like the bird trapped in the hands of the hunter, pleasure traps desire in the molar form of the organism. In the beginning of the poem, we see a form of desire (or sexuality) which contains the potential for non-hierarchical, trans-species relations. With her copious and contradictory adornments, Hero is an assemblage constituted by a desire which 'may be animal or vegetal or both, a feature of swarms or particles, the human or the non-human' (Blake 2011: 187). However, towards the end of the poem, Hero is reterritorialised, that is, re-integrated into the dominant structures of essentialism, by a blocking or channelling of this free-flowing desire – a restriction that is represented through a symbol of Oedipal triangulation: Leander's phallus. In other words, Deleuzian desire is replaced by a regime of localised and libidinous 'pleasure.' Desire thus transformed 'is made to repress its flows in order to contain them in the narrow cells of the type "couple," "family," "person," "objects"' (Deleuze and Guattari 1980: 293). At the end of the poem, desire is restricted, and a substitution of organic birds, which become a metaphor for Hero, traps the molecular flows of desire once more in molar structures like human and animal, male and female, and organic and inorganic.

Despite the fleetingness of the automated figure, its appearance within the poem's broader interest in non-teleological and heteronormative explorations of desire allows us to read it as an expression of machinic, plateau desire – or, non-human sexuality. Rather than being an empty shell with no life or 'story' to 'string together', the Hero of the poem's beginning is a 'joyous automaton' who represents 'a world of transversal communications where the finally conquered nonhuman sex mingles with the flowers, a new earth where desire functions according to elements and flows' (O'Donnell 2011: 218; Deleuze and Guattari 1980: 319). Deleuze and Guattari's automaton is not a passive machine, but an entity 'who trades in molecular flows, becoming undone, connecting once more, closer, [...] to matter, closer to inorganic life' (O'Donnell 2011: 228). Rather than organising, or controlling, 'flows', we emerge from and as part of them. For example, we might think of the human as 'emerging in and with', as O'Donnell argues,

the force of gravity, mitochondria, nutrients of the soil, the philological evolutions of our language, or the vibration of trees at a concert. By inverting our horizons, we are no longer zero point from which all life begins but co-participate in the genesis of the world. (O'Donnell 2011: 228)

Unlike the 'bird, which in our hands we wring', an automaton-body 'cannot be pinned like a butterfly into "one orientation," one set of dispositions, or an identity' (Marlowe 773; O'Donnell 2011: 219). The automaton is a key figure in helping us to conceptualise a form of desire which challenges the notion of human essentialism and the various hierarchies and binaries which accompany the idea. Boehrer and Henley claim that Hero's 'boots provide a new symbol for female sexuality' (2008: 112); as I read them they offer a new model for sexuality in general – one that goes beyond the confines of the human (and is, in this sense, 'nonhuman'). By reading Hero as an automaton-assemblage we decentre the human, which might allow us to 'come to imagine new ways of beginning elsewhere, with desiring-machines or the earth' (O'Donnell 2011: 228).

Earth

Go forward, Faustus, in that famous art
 Wherein all Nature's treasury is contain'd;
 Be thou on earth as Jove is in the sky
 Lord and commander of these elements. (1.1.73-76)

Encouraged by the Evil Angel, Marlowe's most famous protagonist, Dr Faustus, embarks (in a manner evocative of much contemporary environmental engagement) on a project of terraformation. As McKenna Rose argues, Faustus proves himself as 'an exemplary figure of exploitation' who is, at different points, "'swoll'n" (Prologue 20) and later "glutted" (1.1.80) by a fantasy of accumulation that includes, but is not limited to, pearl, gold, silk, fruits, all the secrets of foreign kings, war machines, and Germany' (2018: 196). Yet, despite exhibiting throughout the play a (pre)Baconian belief in the capacity of man to modify and master the earth, moments before his death, Faustus makes a plea expressing a desire for an alchemical change, which calls into question perceived human exceptionalism (Cless 2006: 155, 161): 'O, soul be chang'd into little water-drops, / And fall into the ocean – ne'er be found' (5.2.130-31). For Downing Cless, in his desperation Faustus 'evokes escapism *into* rather than *from* the environment' (2006: 161, my emphases). Like *Dr Faustus*, Marlowe's *Hero and Leander* continues to develop an integrated rather than exceptionalist understanding of humans' relationship to the environment, one which promotes the idea, to use Cless's words, that 'humans are incorporated into the material they exploit' (2006: 192).

Both Cless and Rose read Marlowe's play in the context of the Anthropocene and find support for such a move in recent scientific research which proposes the early modern period as the 'start date' of a new geologic epoch. While the term Anthropocene has entered popular discourse, geologists are yet to reach an agreement on whether we have indeed entered a new 'human-dominated geological epoch' and, if so, which date marks this shift (Lewis and Maslin 2015: 171). In

an article titled ‘Defining the Anthropocene’, published in a 2015 edition of *Nature*, Simon L. Lewis and Mark A. Maslin propose two possible dates for the beginning of the Anthropocene. For Lewis and Maslin, there are ‘anthropogenic signatures in the geological record’ in both 1610 and 1964, which meet the criteria required for formally recognising a new epoch (2015: 171).¹⁷ ‘Defining the beginning of the Anthropocene as a geologic unit of time’, write Lewis and Maslin,

requires the location of a global marker of an event in stratigraphic material, such as rock, sediment, or glacier ice, known as Global Stratotype Section and Point (GSSP), plus other auxiliary stratigraphic markers indicating changes to the Earth system. (2015: 173).

1610 (unlike other proposed dates like the Industrial Revolution) exhibits documentable changes in ‘climate, chemistry, and palaeontological signals’ (Lewis and Maslin 2015: 177). Especially notable during this time is an ‘Orbis spike’ – a significant GSSP marker – denoting a 7-10 p.p.m. decrease in carbon, registered in the Law Dome ice core, dated 1610 (Lewis and Maslin 2015: 175). Lewis and Maslin suggest that the sharp decline in CO₂ is the result of a New-Old World ‘collision’ in 1492, which led to the mass loss of human life (approximately 50 million individual deaths) and a subsequent period of forest regeneration and carbon uptake (2015: 175, 176).

As well as interest from scientists, scholars from the humanities have encouraged historical turns. In *The Death of Nature*, Merchant argues that by looking to the past we can form ‘new interpretations’ of the realities of these times which ‘provide perspectives on the present and hence the power to change it’ (1980: xx). Such has been the approach of my own paper which not only seeks to offer a re-reading of Marlowe’s poem, but which also aims to contribute to Anthropocene discourse by looking to a period of time which, according to Lewis and Maslin, as well as Merchant, has played a central role in humans’ exploitative relationship with the earth. Yet, while my aim aligns with Merchant’s, the theoretical underpinning of my argument does not. As noted in the introduction, Merchant’s work is based on the idea that ‘reconceptualizing reality as a machine rather than a living organism sanctioned the domination of both women and nature’ (1980: xx). While Merchant makes a strong historical case for a number of scientific developments and changes during the period which influenced attitudes towards the natural world, I find the philosophical basis of her argument problematic, and I am not alone in this. Recent work like the edited collection *Women and Nature* (2018) draws attention to ‘the shortcomings of earlier articulations of ecofeminism, some of which tend to treat different dualisms as symmetrical to one another’ (Vakoch and Mickey 2018: xx). The editors of this collection remind us that ‘while dualistic hierarchies intersect, it is important to attend to the differ-

---

17. See Lewis and Maslin (2015) ‘Box 1’ (172) and ‘Table 1’ (175) for more details on these criteria.

ences between them and not overemphasize their symmetry or continuity' (Vakoch and Mickey 2018: xx). Yet, not only is the equation of binaries problematic, but reinforcing them in, for example, an argument which positions the earth as either organism *or* machine is neither productive nor, in my view, ecologically sustainable. While contemporary theories like James Lovelock and Lynn Margulis's 'Gaia' hypothesis may encourage compassion and ecological behaviour on the basis of anthropomorphic projection, they remain anthropocentric in that they begin and end with the human. It is my belief that, to begin to address the issues of the Anthropocene, we need to look to the 'Anthropos' at its centre and challenge some of our assumptions regarding subjectivity – something which a focus on flows, desiring-machines, and vital materiality may help us to do.

In his 'nonlinear' mapping of 1000 years of history, Manuel DeLanda offers an extensive engagement with the idea of productive flows. Exploring the entanglements of geology, biology, and linguistics, he argues that

despite the many differences between them, living creatures and their inorganic counterparts share a crucial dependence on intense flows of energy and materials. In many respects the circulation is what matters, not the particular forms that it causes to emerge. [...] Our organic bodies are, in this sense, nothing but temporary coagulations in these flows: we capture in our bodies a certain portion of the flow at birth, then release it again when we die and microorganisms transform us into a new batch of raw materials. (1997: 104)

As well as being formally present in Marlowe's poem, the idea of cycles and of loops of matter DeLanda comes to here is common in ecological discourse; we find it in everyday practices like 'recycling' as well as in theoretical work like Timothy Morton's *Dark Ecology* (2016). Rather than division, Morton argues that 'we must think each state of affairs as entwined with one another and as consisting of nested loops of other states entwined with one another: humans within ecosystems, thoughts within brains' (2016: 59). Scientist Rene Fester Kratz makes a similar argument when she observes how

almost all the matter on planet earth today, including the molecules that make up your body and the bodies of the living things all around you, has been here since the earth first formed... All the carbon, hydrogen, oxygen, nitrogen, and other elements that make up the molecules of living things have been recycled over and over throughout time. When decomposers break down the bodies of dead organisms, they release atoms back to the environment in forms that other living things can use. (2011: 298)

The energetic, material, affective shifts that DeLanda, Morton, and Kratz outline challenge not only organic and inorganic boundaries but also the quasi-religious binary of creation and destruction – a pattern of thought which holds an important place in anthropocentric logic. In such a view, all entities, whether human, animal, plant, and mineral, are expressions of an affective vitality which, over time, may change or cycle into something else. Such a conception, to repeat Ben-

nett's words, 'horizontalizes the relationship between humans, biota, and abiota' and helps us to move from hierarchy 'toward a greater appreciation of the complex entanglements of humans and nonhumans' (2010: 12).

Instead of conceiving of the earth (and the entities which populate it) as either organism or machine, I want to speculate on what happens if we conceive of the earth as flows of desire, what Deleuze and Guattari call a Body without Organs (BwO)¹⁸: 'The Earth [...] is a body without organs. This body without organs is permeated by unformed, unstable matters, by flows in all directions by free intensities or nomadic singularities, by mad or transitory particles' (1980: 46). The BwO is, for Deleuze and Guattari, 'desire; it is that which desires and by which one desires' (1980: 192): 'the BwO is that glacial reality where the alluvions, sedimentations, coagulations, foldings, and recoilings that compose an organism – and also a signification of a subject – occur' (192). With the BwO, we might come to contemplate the sexuality of slime, rocks, trees, rivers, animals – with this sexuality or desire being understood as the affects which encourage assemblages, changes, becomings. As Charlie Blake writes, '[i]n this understanding, sex could be both pre-biological and post-biological, potentially mono-cellular as well as post-human, an attribute of lava flows as well as the flow of qubits' (2011: 187).¹⁹

In exploring automatons, desire, and the earth in Marlowe's poem, I have also sought to offer a more affirmative reading of Hero, one in which she is not caught in the double-bind created by heteronormative desire – a bind in which she is a 'whore' whether she 'does or she doesn't.' Such a reading is rare in the critical literature on this poem, with scholars often emphasising Hero's naivety and even mocking her as a comically contradictory character. Yet, such readings fail to take into consideration the subjective constraints imposed on her by a world largely arranged by patriarchal desire. I say largely because, as I have attempted to demonstrate in this essay, Marlowe offers a number of examples for 'escapes' from normative, linear, and teleological models of desire. From these examples, I have focused particularly on the automated sparrows which adorn Hero's buskins. While Boehrer and Henley's article explores the implications of these sparrows, I have demonstrated that their reading is based on an organic conception of desire where parallels between the flows of humours and hydraulic automata suggest that Hero unnaturally 'represses' her sexuality. The authors acknowledge the consequences of such a reading when they concede that

The emblem of the mechanical bird condemns not only the repression of feminine sexuality but also the conscription of sexual behavior to a heteronormative reproductive regime in which women must choose between either repressing sexual urges or enduring the consequences of consummation. (Boehrer and Henley 2008: 113)

18. 'Machinic phylum' is also a helpful Deleuzian concept here, denoting 'materiality, natural or artificial, and both simultaneously; it is matter in movement, in flux, in variation' (1980: 409).

19. For critical engagement on the possible homogenising potential of such approaches to desire, see Braiddotti (2002: 261) and O'Donnell (2011: 224).

Miller's and Haber's critiques of the poem also focus on desire between Hero and Leander. As noted, both read through a Freudian framework with Haber arguing that '[t]he artificialized spectacle of Hero can be read as the classically fetishized image of the female, which acts as a repository for male fears of castration...' (1998: 375-76). Like Miller's comments on the poem introduced at the beginning of this essay, psychoanalytic, Freudian readings, maintain and even reinforce binaries of subject/object and activity/passivity. Such constraints lead Boehrer and Henley to conclude, for example, that Marlowe's poem is misogynistic because it is unable to 'transcend early modern cultural constructions of desire as the exclusive property of the masculine subject' (2008: 114); yet, Haber and Miller's readings show us that this issue is not specific to the early modern period. To address this, Miller calls for 'a radical new instauration' with 'a different perception at the origin of human desire' (1989: 783). Since, Miller contends, this 'lies well beyond the therapeutic vision of psychoanalysis', I have explored alternative, nonhuman conceptualisations of desire which sit outside the parameters of psychoanalysis. Rather than categorical stasis, my vital-materialist reading of Marlowe's *Hero and Leander* suggests a more integrative alternative to the territorial constraints of gender, species, and materiality.

Desire, or *eros* infuses Marlowe's poem; yet it is 'a more subtle Eros that is less oriented to mastery, completion and consummation, bearing within it a strain of vulnerability and failure alongside a capacity to create new and unforeseen modalities of desire' (O'Donnell 2011: 237). In light of this essay's explorations of some of the different 'modalities of desire', I return to our opening figure. In a vital materialist framework, when Semonides's earth woman moves her chair closer to the fire, she does not do so because she is a reactive 'machine made of earth', but because she is, like us, a responsive '*lively* machine made of earth.'

Acknowledgements

The article has received funding from the European Research Council (ERC) under the European Union's Horizon 2020 research and innovation programme (grant agreement No 714166). Many thanks, too, to the late Heather Kerr, University of Adelaide, for her substantial engagement with the ideas developed in this article.

Works Cited

- Azzarello, R. 'Desiring Species with Darwin and Freud', in: Bladow, K. & J. Ladino (eds.). *Affective Ecocriticism: Emotion, Embodiment, Environment*. Lincoln: University of Nebraska Press, 2018. 177-193.
- Barad, K. *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Durham: Duke University Press, 2007.

- Beckman, F. 'What is Sex? An Introduction to the Sexual Philosophy of Gilles Deleuze', in: F. Beckman (ed.) *Deleuze and Sex*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2011. 1-29.
- Beckman, F. *Between Desire and Pleasure: A Deleuzian Theory of Sexuality*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013.
- Bennett, J. *Vibrant Matter: A Political Ecology of Things*. Durham: Duke University Press, 2010.
- Blake, C. 'A Preface to Pornotheology: Spinoza, Deleuze and Sexing the Angels', in: F. Beckman (ed.) *Deleuze and Sex*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2011. 174-199.
- Boehrer, B. *Shakespeare Among the Animals: Nature and Society in the Drama of Early Modern England*. New York: Palgrave Macmillan, 2002.
- Boehrer, B., & T.T. Henley. 'Automated Marlowe: *Hero and Leander*, 31-36', in: *Exemplaria: A Journal of Theory in Medieval and Renaissance Studies*. 20 (1), 2008, 98-119.
- Bogue, R. 'Alien Sex: Octavia Butler and Deleuze and Guattari's Polysexuality', in: F. Beckman (ed.). *Deleuze and Sex*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2011. 30-49.
- Bouchard, D., (ed.) 'Intellectuals and Power.' *Foucault, Language, Counter-Memory, Practice*. New York: Cornell University Press, 1977. 205-217.
- Braidotti, R. *Metamorphoses: Towards a Materialist Theory of Becoming*. Malden: Polity, 2002.
- Burgess, M. 'On Being Moved: Sympathy, Mobility, and Narrative Form', in: *Poetics Today*. 32 (2), 2011, 289-321.
- Canguilhem, G. 'Machine and Organism', in: Cohen, M. & R. Cherry (trans.) & J. Crary & S. Kwinter (ed.) *Incorporations: Zone 6*. New York: Urzone Inc., 1992. 44-69.
- Carson, A. E. 'Putting Her in Her Place: Woman, Dirt, and Desire', in: Halperin, D., J. Winkler & F. Zeitlin. *Before Sexuality: The Construction of Erotic Experience in the Ancient Greek World*. Princeton: Princeton University Press, 1990.
- Cheney, P. *Marlowe's Counterfeit Profession: Ovid, Spenser, Counter-Nationhood*. Toronto: University of Toronto Press, 1997.
- Cless, D. 'Ecologically Conjuring *Doctor Faustus*', in: *Journal of Dramatic Theory and Criticism* 20, 2006, 145-168.
- Cohen, J. J. *Medieval Identity Machines*, vol. 35 Medieval Cultures Ser. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2003.
- Crutzen, P., & E. Stoermer. 'The "Anthropocene"', in: *IGBP International Geosphere-Biosphere Programme Newsletter*. 41, 2000, 17-18.
- DeLanda, M. *A Thousand Years of Nonlinear History*. New York: Zone Books, 1997.
- Deleuze, G., & F. Guattari. *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*. 1972. Hurley, R., M. Seem & H. Lane (trans.). New York: Viking Press, 1977.
- . *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. 1980. Massumi, B. (trans.). London: Bloomsbury Academic, 2013.
- Deleuze, G., & M. Foucault. 'Intellectuals and Power', in: Bouchard, D. (ed. & trans.) *Language, Counter-Memory, Practice*. Ithaca: Cornell University Press, 1977. 103-109.
- Derrida, J. *The Animal That Therefore I Am*. 2006. Wills, D. (trans.). New York: Fordham University Press, 2008.

- Des Chene, D. *Spirits and clocks: Machine and organism in Descartes*. Ithaca: Cornell University Press, 2001.
- Descartes, R. *The Treatise on Man* [1662], in: *The World and Other Writings*. Gaukroger, S. (trans.) Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 99-169.
- Descartes, R. "The Passions of the Soul." Cottingham, J., R. Stoothoff, & D. Murdoch. *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
- Descartes, R. *A Discourse on the Method of Rightly Conducting the Reason and Seeking Truth in the Sciences* [1637]. Maclean, I. (trans.) Oxford: Oxford University Press, 2006. ProQuest ebrary. Web. 11 Dec. 2015.
- Donne, J. 'An Epithalamion, or Marriage Song on the Lady Elizabeth and Count Palantine Being Married on St. Valentine's Day', in: Milgate, W. (ed.) *The Epithalamions, Anniversaries, and Epicedes*. Oxford: Clarendon Press, 1978. 6-10.
- Fester Kratz, R. *Botany for Dummies*. New York: John Wiley & Sons, 2011.
- Fudge, E. *Brutal Reasoning: Animals, Rationality, and Humanity in Early Modern England*. New York: Cornell University Press, 2006.
- Haber, J. "True-loves blood": Narrative and Desire in *Hero and Leander*', in: *English Literary Renaissance*. 28 (3), 1998, 372-386. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1475-6757.1998.tb00758.x>
- Homer. *The Iliad*. E. V. Rieu (trans.). Harmondsworth: Penguin Books, 1976.
- Lewis, S. L., & M. A. Maslin. 'Defining the Anthropocene', in: *Nature*. 519, 2015, 171-180.
- Marlowe, C. *The Collected Poems of Christopher Marlowe*. Cheney, P. and Striar B.J. (eds.) New York: Oxford University Press, 2006.
- Marlowe, C. *The Complete Works of Christopher Marlowe*. Gill R. (ed.) Oxford: Clarendon, 1987. 5 vols.
- Mayr, O. *Authority, Liberty and Automatic Machinery in Early Modern Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986.
- Merchant, C. *The Death of Nature: Women, Ecology, and the Scientific Revolution*. 1980. New York: Harper & Row, 1989.
- Mickey, S., & Vakock, D.A. (eds.) *Women and Nature? Beyond Dualism in Gender, Body, and Environment*. New York: Routledge, 2018.
- Miller, D.L. 'The Death of the Modern: Gender and Desire in Marlowe's *Hero and Leander*', in: *South Atlantic Quarterly*. 88 (4), 1989, 757-787.
- Morton, T. *Dark Ecology: For a Logic of Future Coexistence*. New York: Columbia University Press, 2016.
- O'Donnell, A. 'Beyond Sexuality: Of Love, Failure and Revolutions', in: Beckman, F. (ed.) *Deleuze and Sex*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2011. 217-237.
- Paster, G. K. *Humoring the Body: Emotions and the Shakespearean Stage*. Chicago: University of Chicago Press, 2004.
- Paster, G. K. *The Body Embarrassed*. Ithaca: Cornell University Press, 1993.
- Pettman, D. *Creaturely Love: How Desire Makes Us More and Less Than Human*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2017.
- Powell, A. 'Heterotica: The 1000 Tiny Sexes of Anaïs Nin', in: Beckman, F. (ed.) *Deleuze and Sex*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2011. 50-68.

- Protevi, J. 'Organism', in: Parr, A. (ed.) *The Deleuze Dictionary*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2005. 200-202.
- Reilly, K. *Automata and Mimesis on the Stage of Theatre History*. Houndsmills: Palgrave Macmillan, 2011.
- Rose, M. "'Anthropocentric Signatures": Writing Nature in Doctor Faustus', in: *Early Modern Culture*. 13, 2018, 188-198.
- Sawday, J. *Engines of the Imagination: Renaissance Culture and the Rise of the Machine*. London: Routledge, 2007.
- Schoenfeldt, M. *Bodies and Selves in Early Modern England: Physiology and Inwardness in Spenser, Shakespeare, Herbert, and Milton*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Semonides. 'Fragment 7', in: West, M.L. (trans.). *Greek Lyric Poetry*. Oxford: Oxford University Press, 1994.
- Shakespeare, W. *Antony and Cleopatra* [1623]. Wilders, J., Proudfoot R. et al. (eds.), *The Arden Shakespeare* (3th Series), 121-160.
- Sissa, G. *Sex and Sensuality in the Ancient World*. Staunton, G. (trans.). New Haven: Yale University Press, 2008.
- Smith, D. 'What is the body without organs? Machine and organism in Deleuze and Guattari', in: *Continental Philosophy Review*. 51 (1), 2018, 95-110. doi: <https://doi.org/10.1007/s11007-016-9406-0>
- Turner, M. 'Pastoral and Hermaphrodite: A Study in the Naturalism of Marlowe's *Hero and Leander*', in: *Texas Studies in Literature and Language*. 17 (2), 1975, 397-414. doi: <http://www.jstor.org/stable/40754386>
- Walsh, W. 'Sexual Discovery and Renaissance Morality in Marlowe's *Hero and Leander*', in: *Studies in English Literature, 1500-1900*. 12 (1), 1972, 33-54. doi: <https://www.jstor.org/stable/449972>
- Werrett, S. 'Wonders Never Cease: Descartes's *Météores* and the Rainbow Fountain', in: *British Journal for the History of Science*. 34, 2001, 133.
- Wright, T. *Passions of the Minde in Generall* [1604]. Newbold, W.W. (ed.) New York: Garland Publishers, 1986.

UNREASONABLE LANGUAGE

Instinct, Reason, and the Machine in Samuel Butler's *Erewhon*

Jan Vanvelk

KU Leuven

During the long nineteenth century in English culture and intellectual discourse, instinct and reason were crucial as conceptual instruments with which to develop ideas of morality and politics. Fundamentally, the idea of volition, here understood as the ability to act upon or ignore instinct through reason, was crucial in the discursive terrain of the period. Discussions surrounding agency, whether conceived morally or ontologically, were deeply implicated in the establishment of human species supremacy. In the first part of this article, I will briefly discuss two instances of such a discourse and specifically the way they grounded a species hierarchy: one presented by the Victorian moralists, the other by the highly influential *An Essay on the Principle of Population* (1798) by Thomas Robert Malthus. Both of these positions included a theory of instinct as a way to understand human exceptionalism, the first by entrenching human agency as a pathway to moral action, the second by identifying the rise out of a savage life as a temporal projection into the future through reason. In the second part, I will turn to Samuel Butler's *Erewhon: or, Over the Range* (1872), a satirical utopian work that tells the story of an enterprising young colonist venturing into an 'unknown,' 'unexplored' territory in New Zealand. I want to argue that Butler's work critiqued both the moral regimen of his time as well as the Malthusian conception of intra-species hierarchy by attacking the faith in the power of reason and the emphasis on struggle as a way to attain higher thought. *Erewhon* has a reputation for its conflicting ideas, needless inconsistencies, and overall weird yet thought-provoking abstruseness (Graff 2001: 41, Parrinder 2005: 8-9, Suvin 1983: 352, Neill 2017: 65). This article will attempt to introduce something new into the discussion by emphasizing that the complex play behind concepts of instinct, reason, and the human can be retraced through a long historical arc. What I will not attempt to show is a direct connection between all these complex debates about equally expansive concepts and *Erewhon* as a text specifically. Rather, I wish to draw a broad discursive legacy that reveals the complex and intricate nature of Butler's work and why it is still a deeply intricate and rich text for intellectual and cultural history.

The Victorian Moralists and the Concept of Instinct

In *Public Moralists: Political Thought and Intellectual Life in Britain* (1993), Stefan Collini had convincingly demonstrated how, from roughly the 1850s to the 1880s, reflections on morality were marked by what he called ‘a culture of altruism’; one in which a strict opposition between selfish (egotistic) and unselfish (altruistic) acts resulted in a stringent moral regime that rendered ‘the caricature of all non-altruistic actions as “selfish”’ (85).¹ The Victorian ‘public moralists’ that Collini examined perceived that the need to feel good about one’s self was such a powerful force that it was capable of identifying ‘selfish’ motivations for what on its face would be considered ‘altruistic’ actions. The pervading question was always whether the individual did really act out of a desire to do good, or out of a desire to feel good about themselves for doing good. Because morality in the ‘culture of altruism’ was so focussed on an individual’s personal motivations, selfishness was seen as such a powerful force that it threatened to get rid of the idea of purely altruistic behavior altogether, since a moral agent’s intentions could always be regarded as suspicious.

In order to solve this deterministic problem, two other concepts entered the structure of moral thinking surrounding altruism: instinct and reason. Instinct was such a useful concept because it was able to do two things very effectively. One, it was a strong enough concept to fully explain why egoistic intentions were so powerful. Egoism was perceived as something that just happened to be present in human nature and one could easily fit a notion of deep-rooted selfishness with the notion of an instinctual drive to action. Second, instinct introduced a superior dialectic antagonist: reason. While the force of instinct was something to be reckoned with, from the legacy of Enlightenment thought² came the idea of reason opposite to instinct, of being able to think yourself out of the grasp of your own intuitive reactions. With reasoning came the ability to distinguish the truly altruistic form of action and the deception that was perceived to be so omnipresent in selfish drives could finally be overcome.

-
1. John Stuart Mill, just to give one example of the authors Collini reads, refuted ‘Christianity’ in favour of ‘Humanity’ precisely because the former based its moral imperative on the promise of life after death, while the latter would truly reach unselfishness by a pursuit of total ‘disinterestedness’ (cf. Collini 1993: 73-74). The point being that with the promise of a reward in heaven, altruistic acts were tainted by selfish motivations. For a different yet not incongruous perspective on the role of altruism in Victorian moral discourse, see Thomas Dixon’s *The Invention of Altruism: Making Moral Meanings in Victorian Britain* (2008).
  2. Akira Mizuta Lippit argued that, although it was Aristotle who had already put animals in opposition to humans on moral grounds, Descartes declared them to be devoid of reason, also comparing them with machines (see Lippit 33 and Rohman 20ff).

Tracing the usefulness of the concept of instinct against the backdrop of the Victorian moral culture of altruism is so important because it provides a clue as to the moral grounding of the difference between the human and the non-human. The possibility of human exceptionalism could be reintroduced on morality grounds right after it was so evocatively threatened by Darwin's evolutionary theory. Yes, instinct is a very powerful concept to describe both human animals and non-human animals, but it is the former's privilege to be able to transcend it while the latter remains bound by it. The moral culture of altruism was obsessed with individual intention as a way of determining whether a person acted altruistically or not. That emphasis on agency matched very well with the opposition between instinct and reason: rather than acting like a mindless machine that was merely driven by instinct, human animals had the capacity to think for themselves and thus acquire agency as an ontological attribute. In this discursive arrangement, animals and machines became equated as one and the same.³ What makes one human is the ability to resist instinct: morally this meant the ability to care for others despite one's self, ontologically this meant being able to have a 'free will' altogether.⁴ That being said, there was also another side of the coin. What if instinct was too powerful a concept? What if it could conquer any reason or thought offered against it? By naturalizing a level of human experience to such an extent that human 'Will' became almost an exceptional condition, one had still summoned a formidable opponent; and the power of selfishness as a deterministic force could always return.

Malthus and the Thought of the Future

If one was fortunate enough to encounter a historically well-versed teacher at a particular point in the curriculum of mathematics education, chances are that one has been introduced to the work of Thomas Robert Malthus as a way to understand the difference between linear and exponential growth. In his *Essay on the Principle of Population* (1798), Malthus flatly outlined his point at the beginning of the essay: 'I think I may fairly make two postulata. First, That food is necessary to the existence of man. Secondly, That the passion between the sexes is necessary and will remain nearly in its present state [...] Population, when unchecked, increases in a geometrical [exponential] ratio. Subsistence increases only in an arithmetical [linear] ratio' (12-13). Malthus's perspective had a profound effect on political, philosophical, and moral argument, meeting plenty of opposition in his own day as well as after, but, nevertheless, providing a perspective that demon-

3. As noted in the previous footnote, this was not the first time this had happened.

4. One example of the anxiety surrounding the question of free will was the so-called 'automata debate' which included contributions by such intellectual luminaries as Thomas Henry Huxley (*On the Hypothesis that Animals are Automata, and its History* [1874]), William James (*Are We Automata?* [1879]), and William Benjamin Carpenter (*On the Doctrine of Automatism* [1875]).

strated the deep effects of proactive behavior many thinkers could not ignore.⁵ For our purposes, it is needed to emphasize how Malthus's argument makes use of two forces working simultaneously to pull human beings into different directions of action. The desire for procreation (for Malthus, sexual desire between a male and female species member) is understood as a force of nature so powerful that it can spell doom for any human social group's material subsistence. In opposition to this impulse stands, well, the economics of food supply, or to put it in other words, the ability to foresee in the future a state of affairs, extrapolated from present-day available knowledge, that urges a stop to proactive activity.⁶ Malthus posited a struggle between an instinctual immediacy of the fulfillment of desire and the reasoned calculation of a broader perspective. With the benefit of hindsight, both the availability of contraception and the technological changes in agricultural techniques seem to have firmly taken the sting out of Malthus's argument, were it not that the politics underneath the two postulata keep working splendidly to ensure its enduring legacy.⁷

The *Essay* framed human beings as driven to rationality by the absence of comfort:

From all that experience has taught us concerning the structure of the human mind, if those stimulants to exertion which arise from the wants of the body were removed from the mass of mankind, it is more likely to think that they would be sunk to the level of brutes [...] than that they would be raised to the rank of philosophers by the possession of leisure. In those countries where nature is the most redundant in spontaneous produce the inhabitants will not be found the most remarkable for acuteness of intellect. (144)

-
5. Famously, Charles Darwin's evolutionary theory was informed in large part by Malthusian thinking (Desmond and Moore 1991: 267, Hale 24-65). As Piers J. Hale has demonstrated with remarkable erudition, the theory's emphasis on competition rather than Godwinian moral restraint placed it firmly within the language of free-trade privateering that mirrored the ideology of the liberal industrial middle class, specifically around and after the 1832 Reform Act (Hale 35). Karl Marx' assessment on Darwin's theory is still the most colourful and perceptive summary of this point, writing in a letter to Friedrich Engels: 'It is remarkable how Darwin rediscovers, among the beasts and plants, the society of England with its division of labor, competition, opening of new markets, "inventions" and Malthusian struggle for existence' (Karl Marx to Friedrich Engels, 18 June 1862, Marx and Engels 41:381; quoted by Hale 49).
  6. This foresight Malthus detects in a specific class of people: 'A man of liberal education, but with an income only just sufficient to enable him to associate in the rank of gentlemen, must feel absolutely certain that if he marries and has a family he shall be obliged, if he mixes at all in society, to rank himself with moderate farmers and the lower class of tradesmen. The woman that a man of education would naturally make the object of his choice would be one brought up in the same tastes and sentiments with himself and used to the familiar intercourse of a society totally different from that to which she must be reduced by marriage' (32).
  7. Even a cursory reading of Geoffrey Gilbert's introduction to the edition of the *Essay* used here presents one with the sense that the Malthusian politics behind the warning of the earth's multiplying human population (nowadays more ecologically defined and less focused on food supply) did survive its author for centuries. Although an entirely different topic altogether, it has to be noted that the countries deemed most alarming for their population numbers are invariably countries with, say, a particular history of colonial occupation, or in possession of far less material means to provide a comfortable life for their citizens than what is currently available in richer countries. It would be a mistake not to mention the eco-colonial – and very Malthusian – character these arguments oftentimes still take.

Malthus's view of human beings is one that identifies necessity, a want of the elementary means of subsistence, as the driving force of progress. Progress defined, to be sure, as the rise of reason and intellect within a biopolitical discourse that opposes two forms of human life: one lived by the savage, the other by the civilized. Ute Tellman has rightly argued that Malthus presented, in Tellman's words, a 'politics of affect' (151), meaning that what makes human beings climb the ladder of 'progress' is the ability to feel anxiety towards the future: 'It is fear that teaches the subject to start seeing the pleasures of today in light of the pleasures of tomorrow' (148). Human beings are, so Malthus argued, 'inert, sluggish, and averse from labour, unless compelled by necessity' (Malthus 146).⁸ In Malthusian discourse, 'scarcity appears [...] as a regulatory device to generate a sense of futurity over and against the immediacy of "savage life"' (Tellman 137) and thus, the projection of future want is capable to inform present rigidity. The degree to which this is achieved provides orientation for intra-species hierarchy: Through the environmental pressures of a cold and harsh climate, some human beings could develop 'civilized' lives because their innate nature in a state of satisfied want tends to idleness and brutishness.

In the next section, I will turn to Butler's *Erewhon* and argue that it contains a critique and an attack on both the Victorian moralists' and Malthus' version of species hierarchy as oriented around the issue of agency. For the former, the conception of egoism versus altruism lacked a proper ground for human intention which came to be solved by the distinction between instinct and reason. For the latter, the lack of proper struggle for survival foreclosed reason and progress because the default state was the static nature of savage life. I want to argue that *Erewhon* forcefully critiques the heavy emphasis on reason that Victorian moral discourse was so reliant on, while also dismantling Malthus' foundational argument that centered on struggle and toil.

***Erewhon* and the Colleges of Unreason**

Erewhon's main narrative involves a young man travelling in search of gold and other riches only to discover a fictional society and, having returned home, writing a report of his travels describing all manners of customs and social arrangements in 'Erewhon' ('nowhere' spelled backwards, almost). One institution described in the book are the 'Colleges of Unreason' at which students are taught '[t]o imagine a set of utterly strange and impossible contingencies, and require the

---

8. The deeply colonial roots of Malthus's imagination is no accident: 'What Malthus finds described in the travel diaries of James Cook, Alexander von Humboldt, by colonial administrators of India or anthropological accounts of the American Indians *inter alia* serves him as a witness's report of the degrees of civilization found in different spots on the earth'. As Tellman correctly emphasizes, 'the state of nature is not just a thought experiment but has a concrete historical-empirical referent in the colonies and at the shores of European expansion' (Tellman 141).

youths to give intelligent answers to the questions that arise therefrom, [which] is reckoned the fittest conceivable way of preparing them for the actual conduct of their affairs in after life' (218). This discipline is called 'hypothetics' and the students are encouraged to develop unreasoning skills so that 'there is hardly any inconsistency so glaring but they soon learn to defend it, or injunction so clear that they cannot find some pretext for disregarding it' (220). The Colleges of Unreason are a thinly veiled satire of education as it became increasingly challenged by the promotion of science and technology as subject matters for serious study rather than the primacy of a classical education.⁹ The hypothetical language pokes at Latin and Greek instruction and the directly illiberal nature of the pedagogical principles at the Colleges of Unreason lack any emphasis on what is supposed to be the saving grace of a classical education when challenged by progressive intervention: the ideal of *Bildung*, of developing a person into a citizen with the faculty of critical thinking. As put to the narrator by a young Professor at the Colleges: "We like progress," he said, "but it must commend itself to the common sense of the people. If a man gets to know more than his neighbours he should keep his knowledge to himself till he has sounded them, and seen whether they agree, or are likely to agree with him'" (225).¹⁰

The fascinating point of this educational system in Erewhon is that it both satirizes Victorian institutions and it puts the reader who might agree with the critique in front of a mirror. Because, for all the unreasonableness of Erewhonian society, is it not true that it is largely advantageous to be socially acceptable to those around you? Human beings are social animals, they imitate others and they do not typically consider themselves as isolated individuals for whom social norms and hierarchies do not mean as much as personal character. Indeed, the Erewhonians appear to be profoundly relatable, as is observed by the narrator too: 'So it is with most of us: that which we observe to be taken as a matter of course by those around us, we take as a matter of course ourselves. And after all, it is our duty to do this, save upon grave occasion' (119).

Erewhonian society puts a lot of emphasis on the idea that social norms are primary to logical or reasonable argument. One other example in which this is displayed is in the role-reversal of crime and disease. Physical ailments in Erewhon are considered to be acts of voluntary misfortune, shameful conditions that are socially sanctioned and that could cause one to end up in prison. In contrast, criminal behavior is treated as a cruel twist of fate that one has to feel sorry for and for which one can best seek professional treatment. If an Erewhonian commits robbery or arson, 'he lets it be known to all his friends that he is suffering

9. This was the point of contention in the famous debate between Matthew Arnold and Thomas Henry Huxley. See Lepenies for an excellent historical framework surrounding the debate.

10. Another faculty member, the 'Professor of Worldly Wisdom', echoes this point: "It is not our business [...] to help students to think for themselves. Surely this is the very last thing which one who wishes them well should encourage them to do. Our duty is to ensure that they shall think as we do, or at any rate, as we hold it expedient to say we do" (223).

from a severe fit of immorality, just as we do when we are ill, and they come and visit him with great solicitude, and inquire with interest how it all came about, what symptoms first showed themselves, and so forth' (94). Inevitable, unaccountable misfortune – what one could perceive to be the injustice of disease – *is*, of course, punishing; no less so in a society structured around the rights of property and resulting destitution. The initially comical switch of crime and disease in *Erewhon* cuts through social norms in order to establish a positively revolutionary assessment:

For property *is* robbery, but then, we are all robbers or would-be robbers together, and have found it essential to organise our thieving, as we have found it necessary to organise our lust and our revenge. Property, marriage, the law; as the bed to the river, so rule and convention to the instinct; and woe to him who tampers with the banks while the flood is flowing. (121; original emphasis)

What appears on its face to be an objectionable role-reversal becomes eerily familiar when the ideals of progress are exposed for what they are: customs in a particular culture that have no right to be confused for a sign of civilization. The social structures experienced by those living with them are 'so rule and convention to the instinct', they seem so immediate and intuitive as to belong to an inner sense of naturalness whose spell is attempted to be broken by *Erewhon*. The designs of Erewhonian society are pretty intelligible as references to a world under a satirical gaze, but the characters who voice their opinions and reasonings oftentimes end up making sense, so that whenever satire threatens to become a device for intellectual superiority, it is quickly pushed from that pedestal by reminding the reader that we all flow with the flood. If reasonable thinking is so easily routed through the ways of culture and existing educational and legal institutions, the presumption that it offers the guiding path towards moral purity is thoroughly undermined. *Erewhon* does not make the point that selfishness or altruism are unimportant for moral questioning, rather, it demonstrates that the concept of reason wants to lift too heavy a load if it is regarded as a saving grace for a higher moral principle.

The Book of Machines

The most perplexing and beguiling pages of *Erewhon* are undoubtedly those of 'The Book of Machines'.¹¹ To put these into context, Erewhonian society has undergone an industrial revolution in reverse, that is, it has outlawed and banned

---

11. Famously, at least in some scholarly circles, 'The Book of Machines' makes an appearance in Gilles Deleuze and Félix Guattari's book *Anti-Oedipus* (Deleuze and Guattari 2009: 284-285), although the long quotation given by the authors only serves as an illustration of a point already made. For a specifically biopolitical analysis of *Erewhon* that attempts to remedy this problem, see Gooch (2014).

all forms of complex machinery. In order to explain why this happened, the narrator of *Erewhon* ‘made a *resumé* in English of the work which brought about the [...] revolution’ (234), i.e. *The Book of Machines*, translating parts of the original Erewhonian text into English.¹² One of the more fascinating arguments found in ‘*The Book of Machines*’ is the collapse of the difference between human life and machine life. The author of *The Book* argues that human consciousness is as much a product of mechanical processes (those in brain chemistry) as are the actions machines undertake, asking the question: ‘whether those things which we deem most purely spiritual are anything but disturbances of equilibrium in an infinite series of levers, beginning with those that are too small for microscopic detection, and going up to the human arm and the appliances which it makes use of?’ (240). This is, however, not a simple argument about determinism and the absence of human agency, but rather, an attempt to understand that agency’s inescapable dependence. To machines, human beings are tools with which they reproduce, they are no different than other intermittent parts within the machine that fulfill functions for the maintenance and reproduction of the whole. Rather than committing to a posthumanist celebration of the erasure of difference, to an embrace of infinitely appreciated alterity and becoming, the author of *The Book of Machines* regards the interdependency of human and machine as an overt threat to the human species itself:

Man’s very soul is due to the machines; it is a machine-made thing: he thinks as he thinks, and feels as he feels, through the work that machines have wrought upon him, and their existence is quite as much a *sine quâ non* for his, as his for theirs. This fact precludes us from proposing the complete annihilation of machinery, but surely it indicates that we should destroy as many of them as we can possibly dispense with, lest they should tyrannise over us even more completely. (247)

The dependency on machines for human beings demands domination of the latter over the former. Reading *The Book of Machines* next to Malthus’s theory of human nature as essentially tending towards idle savagery if not pressured by the hostility of the environment, shows how machines operate as a sign of the end of a certain form of scarcity. With machines, the idleness of innate human nature is allowed to flourish.

The link to Malthus becomes explicit later on in the tract when the author of *The Book of Machines* (as reported by the narrator of *Erewhon*) speculates on what would happen if a sudden removal of steam power was enacted:

there will be a general break-up and time of anarchy such as has never been known; it will be as though our population were suddenly doubled, with no additional means of feeding the increased number. [...] it is the machines which act upon man and make him man, as

---

12. This kind of found manuscript is certainly not unusual in the tradition of utopian writing, but the level of formal complexity (a ‘*resumé*’ delivered by a narrator, originally written in a fictional language by a long-dead fictional character in a non-existent world), should be appreciated here.

much as man who has acted upon and made the machines; but we must choose between the alternative of undergoing much present suffering, or seeing ourselves gradually superseded by our own creatures, till we rank no higher in comparison with them, than the beasts of the field with ourselves. (267)

As a consequence of the need to ‘rank higher’ in the hierarchy of ‘creatures’, the benefits of ‘present suffering’ are the deliberate enactment of the Malthusian nightmare itself. Population is exponentially increased on purpose out of the fear that not doing so might cause the decline and subservience of the human species. A few pages before the passage above, *The Book of Machines* states that moral actions are those undertaken precisely because of future projection as found in Malthus’s *Essay*: ‘Those who are most firmly persuaded that the future is immutably bound up with the present in which their work is lying, will best husband their present, and till it with the greatest care’ and those who do not ‘ought to be immoral men; the others have the strongest spur to exertion and morality’ (262). Malthus’s politics of fear are ruthlessly taken to its (il)logical extreme, to a place where the ideal of human progress itself completely disintegrates into utter gibberish, into a material condition of fetishized independency from the species Rival. The understanding that human beings are as much a function of machines as machines are a function of human beings is shown to be fundamentally incompatible with the logic of species domination, incompatible with naturalized conceptions of competition so ubiquitous in the tradition of liberal political economy. In fact, addressing the argument that perhaps such a desire to dominate over the machines is not necessary, or even, that the mutual benefits of a working relationship of coexistence between humans and machines is not at all undesirable, the writer of *The Book of Machines* is summarily direct:

I shrink with as much horror from believing that my race can ever be superseded or passed, as I should do from believing that even at the remotest period my ancestors were other than human beings. Could I believe that ten hundred thousand years ago a single one of my ancestors was another kind of being to myself, I should lose all self-respect, and take no further pleasure or interest in life. I have the same feeling with regard to my descendants, and believe it to be one that will be felt so generally that the country will resolve upon putting an immediate stop to all further mechanical progress, and upon destroying all improvements that have been made for the last three hundred years. (269-270)

A respect for one’s self and a pleasure and interest in life are intricately entwined to the idea of species identity, of the stable, soothing security of knowing what one is, was, and will be. The critique that *The Book of Machines* presents is the critique of the whole concept of human exceptionalism itself, since it inevitably rebounds to its own internal logic without having a reason to exist outside of its own endless reproduction. Human beings want to reign supreme over non-human beings and therefore they eradicate those. Why? According to *The Book*

of Machines, humans themselves are simply instruments with which the logic of species struggle can function. Like a massive machine on itself, the struggle for species domination demands the sacrifice of both the lives of humans and machines in an endless reproductive process that exists just for the sake of reproducing itself. With hardly any more agency than cogs rotating and effecting those around it, this struggle is devoid of any idea of progress. Indeed, the technological wonders of complex machinery are destroyed on purpose, through the same thinking that, like Malthus had argued, gave rise to them.

Conclusion

As I have tried to show, *Erewhon* engages with many of the discursive structures that grounded species hierarchy in the (long) nineteenth century and beyond. By scrutinizing reason and overturning the logic of progress, it contains important intellectual arguments that make it a very valuable document for the history of ideas and culture, particularly through its ability to undermine foundational ideas about what, supposedly, makes the human so human. Yet, *Erewhon* is, still, a text of fiction and not a philosophical treatise. The Book of Machines comprises chapters 23, 24, and 25, and they immediately follow the two chapters on The Colleges of Unreason. Indeed, as Sue Zemka has very perceptively argued, as a satirical project, *Erewhon* presents ‘a politicized narrative and social imagery that casts a suspicion of sophistry on such metaphysical anxieties’ (Zemka 467). The absurdity of the Colleges of Unreason is equally active when human-machine interdependency is so convincingly portrayed, and the merits of its philosophical acumen (as a rejection of Heideggerian *Zuhandenheit* for example) could be read as a mockery rather than as something that warrants serious consideration. I would maintain, however, that the text itself is already aware of this danger. In defence of The Colleges of Unreason, the Erewhonians make the following argument: ‘Life [...] would be intolerable if men were to be guided in all they did by reason and reason only. Reason betrays men into the drawing of hard and fast lines, and to the defining by language – language being like the sun, which rears and then scorches’ (220). *Erewhon* is profoundly a product of language too, in fact, a very unreasonable form of language in the sense that it is a text of fiction that mocks and satirizes as much as it challenges and examines, all the while keeping its reader guessing what the point of it all is. Rather than presenting clear-cut definitions, it accepts both the power of its ideas as well as their inevitable scorching in an attempt to embrace a needed sense of unreasonableness. But why make this explicit? Is it for *Erewhon* as a text all that important to emphasize its character as a throw-away act of unreason, verging on the edge of cacophony as it generates language out of thin air only to let it evaporate by its own instability? One explanation could be that this is perhaps the power of this text: an inspirational and confrontational depiction of a non-existent society, digesting the utopian knowl-

edge that the just and equal society will never exist, and knowing that this point can only be constructed over the edge, not limited by reasonableness or conventional wisdom, in the land of the outrageous. '[F]or all its qualities', as Darko Suvin once wrote of *Erewhon*, it 'might have been written by the Erewhonian professor of Inconsistency and Evasion' (352) – and indeed, that just might be the point.

Works Cited

- Butler, S. *Erewhon: or, Over the Range*. London: A. C. Fifield, 1908.
- Collini, S. *Public Moralists: Political Thought and Intellectual Life in Britain*. Oxford: Clarendon, 1993.
- Desmond, A. & J.R. Moore. *Darwin: The Life of a Tormented Evolutionist*. New York: Warner, 1991.
- Deleuze, G. & F. Guattari. *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*. London: Penguin Books, 2009.
- Dixon, T. *The Invention of Altruism: Making Moral Meanings in Victorian Britain*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Gooch, J. A. 'Figures of Nineteenth-Century Biopower in Samuel Butler's *Erewhon*', in: *Nineteenth-Century Contexts*. 36 (1), 2014, 53-71.
- Graff, A. "Administrative Nihilism": Evolution, Ethics and Victorian Utopian Satire', in: *Utopian Studies*. 12 (2), 2001, 33-52.
- Hale, P. J. *Political Descent: Malthus, Mutualism, and the Politics of Evolution in Victorian England*. Chicago: The University of Chicago Press, 2014.
- Lepencies, W. *Between Literature and Science: The Rise of Sociology* [1985]. Hollingdale, R.J. (trans.) Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Lippit, A. M. *Electric Animal: Toward a Rhetoric of Wildlife*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2000.
- Malthus, T. R. *An Essay on the Principle of Population*. Oxford: Oxford University Press, 1993.
- Marx, K. & F. Engels. *Karl Marx, Friedrich Engels: Collected Works*. 50 vols. New York: International Publishers, 1975-2004.
- Neill, A. 'The Made Man and the "Minor" Novel: *Erewhon*, ANT, and Empire', in: *Victorian Studies*. 60 (1), 2017, 53-73.
- Parrinder, P. 'Entering Dystopia, Entering *Erewhon*', in: *Critical Survey*. 17 (1), 2005, 6-21.
- Rohman, C. *Stalking the Subject: Modernism and the Animal*. New York: Columbia University Press, 2009.
- Suvin, D. *Victorian Science Fiction in the UK*. Boston: Hall, 1983.
- Zemka, S. 'Erewhon and the End of Utopian Humanism', in: *English Literary History*. 69 (2), 2002, 439-472.

'A MONSTER IN NATURE'

Imaginations of Female Sovereignty and the Case of Catherine the Great

Anke Gilleir

KU Leuven

Monstrous Legacy

As a median for the assumption of the abnormality of female rule one could use the German philosopher G. F.W. Hegel (1770-1831). Hegel addressed the issue of female sovereignty on several occasions. In *Phänomenologie des Geistes* (1807) he makes a general analysis of complementary gender relations in history and society and argues that woman, essentially determined by individualism and lust, belongs to the singularity of the domestic sphere. Man, as a citizen, possesses 'die selbstbewusste Kraft der Allgemeinheit' (the self-aware force of generality) that enables him to be a free subject (1970, III, 352). In his 1821 published *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, Hegel pursues the question of human freedom and state polity in a more concrete manner and concludes that women and public government are mutually exclusive: 'Stehen Frauen an der Spitze der Regierung, so ist der Staat in Gefahr, denn sie handeln nicht nach den Anforderungen der Allgemeinheit, sondern nach zufälliger Neigung und Meinung' (When women hold the helm of government, the state is in jeopardy, because women regulate their actions not by the demands of universality but by arbitrary inclinations and opinions) (Hegel 1820: 330). The idea of human history as ethical progress towards state formation hinges on man's rationality. The exclusion of women from this uniquely human capacity, equated with politics, is a precondition for the transcendence of the chaotic misery of human history. Hegel did not relate to the figure of Catherine II in any direct manner, but it is hardly speculative to presume that the Russian empress, who had died in 1796 after forty years of absolute rule, functioned as a spectre in his projections of human history. While in his *Lectures on the Philosophy of History* (1822/23) Hegel contends in general that Russia does not belong to the nations that have 'played a role in the series of forms that reason has passed through in the world' (quoted in Siliak 2001: 342), in different places his book exudes the conviction that female sovereignty is monstrous:

Tradition alleges that in former times a state composed of women made itself famous by its conquests: it was a state at whose head was a woman. She is said to have pounded her own son in a mortar, to have besmeared herself with the blood, and to have had the blood of pounded children constantly at hand. (Hegel 2001: 428)

Though Hegel relates to African ‘history’ at this point in his survey, the detailed narrative of atrocious infanticide is confidently assertive in its assumption of female leadership as counter to nature and *prima facie* threat to the enlightened enterprise.

The fantasy of the monstrous female ruler was not just a weird thought from an unworldly philosopher. Hegel’s essential idea on the incompatibility of women and sovereignty ties in with old templates in Western culture. In her 2017 manifesto *Women and Power* British classicist Mary Beard pointed out the issue with disarming frankness: ‘The point is simple but important: as far back as we can see in Western history there is a radical separation – real, cultural and imaginary – between women and power’ (Beard 2017: 70). Hence the necessity to understand ‘the cultural template which works to disempower women’, which implies revisiting the ancient idioms that are still in use to ‘represent the idea of women in, and out of, power’ (Beard 2017: 58). Beard traces the monstrosity of the woman in power to ancient Greek myth and drama, which in various forms portray ruling women as ‘abusers rather than users of power. They take it illegitimately, in a way that leads to chaos, to the fracture of the state, to death and destruction. They are monstrous hybrids, who are not, in the Greek sense, women at all’ (Beard 2017: 59). The question of gender and sovereignty forms part of the vast field of reflection on the dialectics between imaginary fiction and politics that runs from Antiquity to the present day.¹ In the sense of Jacques Rancière’s ‘politics of literature’, literature has the emancipatory potential to intervene against the official state of things by sidestepping formal message templates and disrupting ‘the visible, the sayable, and the thinkable’ (Rancière 2004, 63). Yet Beard reminds in a more manifest tone that this dynamic works the other way around too: ‘[...] it is the unquestionable mess that women made of power in Greek myth that justifies their exclusion from it in real life’ (Beard 2017: 59). But while ancient Greek society effectively banned women from the *polis* to the field of the reproduction and consistence of life, from the early Middle Ages on female sovereignty was an historical reality in Europe. In his study on women and political sovereignty in 17th-century tragedy, for example, Peter-André Alt concludes that female sovereigns abounded on stage as much as they did in historical reality (Alt 2004: 134). However, Alt’s statement suggests a taken-for-grantedness of female power that does not comply with the fierce rhetoric of exception concomitant of women ascending to state power. While both the historical phenomenon of the female ruler as well as the conditions of women’s sovereignty have been addressed since some decades, much of it has been done on a one by one scale and there is little inquiry on the *longue durée* transposability of the gendered

---

1. Some profound and extensive insights on the relationship between political discourse, imaginary practice and rhetoric are offered in Albrecht Koschorke’s 2007 survey *Der fiktive Staat. Konstruktionen des politischen Körpers in der Geschichte Europas*, and in Sim’s and Walker’s 2003 volume on political philosophy and literature in modern British history *The Discourse of Sovereignty, Hobbes to Fielding. The State of Nature and the Nature of the State*.

terms of power.² At any time in history, the event of female rule fuelled an amplitude of publications ranging from pamphlets, and political treatises, to pragmatic reflections of a more governmental nature, each of them triggered by the singularity of the situation. Though these representations circulated among various agents for specific ends, they shared the general value that female rule was against nature. The image of the monster was never very remote from the 'regiment of women' (John Knox). Particularly if the primordial genealogical function of the woman sovereign, i.e. providing dynastic continuity either as an agent of reproduction or as the (sole) outcome of a genealogical chain, was not manifest, the sense of crisis that needed to be overcome was imminent. Foucault famously distinguished premodern sovereignty, in which 'blood constituted one of the fundamental values' from modern biopolitical sovereignty, in which biological life – sex in particular – was integrated into the mechanisms of power (Foucault 2002: 147). The case of the woman sovereign as medium of reproduction and element of power, however, seems to have been a biopolitical matter all along and it does not need a scrutiny of arcane theological treatises and rituals in the vein of Giorgio Agamben to retrace the (suppressed) existence of bare life that was at the core of political sovereignty before modernity.³

A notorious historical example is John Knox' 1558 treatise *First Blast of the Trumpet against the Monstrous Regiment of Women* against the two (catholic) rulers of the British Isles, Mary Tudor in England and Mary of Guise in Scotland. More interesting than the fact that Knox names female sovereignty monstrous is the question how the monster is forged in his argumentation. Monstrosity was – and at times is – generally considered as a disruption of the natural state of things indicative of a divine punishment for a particular or collective crime (Davies 2013: 173 f.). In Knox' argumentation the natural and the divine appear as supplementary forces in which the female functions *ex negativo*. While it is stated that man's nature is the seat of God, women by that same nature come with 'weaknesses and inordinate appetites' (Knox 1558: 9). The monstrous is inherent in mankind and history has amply given proof of the vagaries that lead to the 'defilement, pollution and profaning' of the divine order' (Knox 1558: 9). But 'the monstrous empire [government] of a cruel woman [...]' transcends the singularity of a mere natural anomaly, 'it is more than a monster in nature that a woman shall reign and have empire above man' (Knox 1558, 11). Female rule is an amplification of the natural and the divine historically to be understood as a *divine* vengeance comparable to the punishment of Israel in the times of Daniel. The idea that state government by women is prompted by women's natural greed for

-
2. Pioneering is the 1992 study by L. O. Fradenburg *Women and Sovereignty* and the work of German historian Regina Schulte, *The Body of the Queen: Gender and Rule in the Courtly World 1500-2000*. A body of work exists in the Palgrave Macmillan series "Queenship and Power".
  3. Most-well-known is Agamben's 1995 (in Italian, translated into English in 1997) book on bare life and political power *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life* but he has pursued this idea in what has become known as the 'homo sacer project', including his 2011 *The Kingdom and the Glory: for a Theological Genealogy of Economy and Government*.

lust and sexuality is also an inversion of the economical logic of biopolitics. Instead of procreation and consistency of life, female power leads to death and destruction:

some women have died for sudden joy; some for impatience to have murdered themselves; some to have burned with such inordinate lust, that for the quenching of the same, they have betrayed to strangers their country and city; and some to have been so desirous of dominion, that for the obtaining of the same, they have murdered the children of their own sons, yea, and some have killed with cruelty their own husbands and children (Knox 1558: 8).

Female rule is the *apolis*. Whether in the political vocabulary of ancient Greece, Reformation discourse or enlightened idealism: the woman ruler stalks the order of things and generates death instead of life.

Unruly Body

Knox' theological treatise can be read in opposition to the well-known (English) doctrine of the king's two bodies, famously retrieved by Ernst Kantorowicz in his 1957 study and pursued in contemporary political theory for its proto-biopolitical implications (Santner 2011: 33 f.). The theory that a sovereign possesses two bodies, a mortal natural one and mystical one, functioned to acknowledge the king's organic body as the material bearer of power while enabling the transition of sovereign rule beyond mortality (Kantorowicz 1957: 273 f.).⁴ Yet the doctrine of the sovereign's composite nature was seriously impeded if the organic had the female sex. The queen's essentially sexual nature and biopolitical function were irreconcilable with the idea of the *corpus mysticum*. In his 2006 study *The Subject of Elizabeth* Louis Montrose reveals the permanent state of propaganda that was used during the entire regime of Elizabeth I, staging her statemanship as an '*arcana imperiii*', which, however, prevented neither her contemporaries from judging that the sovereign 'was but a woman' (Montrose 2006: 173) nor modern biographical representations from unfolding the queen's – historically invisible – sexual life. In particular the erotic nature of the *aging* queen has proven to be a matter of fascination. More than just voyeurism, the eagerness to peek at the flows of desire of the 'virgin queen' – across the spectrum of imaginative practices – relates to the biopolitical logic of the woman sovereign whose body needs to be disciplined as reproductive machine in order to bear power. In any other case normality is disrupted and the monstrous 'inordinate lust' – present in the grotesque image of the old desiring woman – is evoked. A recent example is Rosie Rourke's

4. The doctrine was never without its controversy and it became eventually overruled by the Roman concept of *universitas*, see R. Hyland, 'On Rereading The King's Two Bodies', *The American Journal of Comparative Law*, 2018, 458-473, 466

2018 biopic *Mary Queen of Scots*, which stages the aging queen Elizabeth with a mask-like, white painted face, consumed by jealousy for the younger and fertile Mary, who in contrast is put in scene as a purely 'natural' woman (who is then destined to die).⁵

While Elizabeth did not comply with the rules of genealogy and her immediate successor James I swore never to allow female sovereignty again, she became a major figure in English history.⁶ The imagination of the queen's abnormality was thus kept in check, in particular when compared to that other major female figure in European politics, Catherine II of Russia, whose legacy fell prone to the wildest imaginations of lust and abnormal sexuality already during her life-time and throughout the age of political modernity.⁷ Catherine ruled from 1762 until 1796 after a seizure of power that eliminated her husband, who was legal heir to the throne. The inversion of the organic logic – woman 'so desirous of dominion, that for the obtaining of the same, they have murdered [...]' – appears to have applied literally, the image of monstrous sexuality was then only a matter of course.⁸ On top of things, as Isabel de Madariaga notes in her biography, the empress Catherine seems to have lived in 'total disregard for the rules of domestic morality'. (Madariaga 1993: 2) While the exact nature of this 'disregard' remains undocumented today, Catherine's excessive sexual appetite became part of a dark cultural memory, the most eccentric story of which relates that she found her death by being crushed by a horse while having sexual intercourse with it.⁹ Sex and power are stereotypically related and these 'supplementary' dynamic is an element of fascination in (historical) popular culture.¹⁰ Yet the bestiality of the Russian empress has enticed particular investigations to unveil what was *in fact* historically *invisible*. An example is the 2003 documentary movie *Das verlorene Geheimnis von Katharina der Grossen* (the Lost Secret of Catherine the Great) by the German film director Peter Wodisch, whose aim was to corroborate the long-standing rumour by gleaning archaeological and archival evidence. The discovery was a complex enterprise. The material proof of Catherine's extraordinary erotic

-
5. In their analysis of Shekhar Kapur's 2007 *Elizabeth The golden Age* Bronfen and Strauman read the equally white powdered and mask-like face of Elizabeth (Cate Blanchett) as a sign of iconicity (Bronfen & Straumann, 2016, 151).
  6. This is a fact that hardly needs establishment and an impressive body of scholarly research exists on the Elizabethan reign, supplying an ever more detailed and complex image of the period, the queen's court politics and public discourse, including the implications of the queen's gender in different spheres (Mears 2005).
  7. Particularly in France and Britain caricatures of the Russian empress abounded (Carretta 1994: 23-81; Dawson 2002: 67-88).
  8. Catherine's seizure of power is still a matter of historical debate and her responsibility in the subsequent murder of her husband is not documented (Madariaga 1993; Cronin 2006).
  9. In fact she died an extremely common human death by suffering a stroke on the toilet (Cronin, 2006, 368).
  10. Series such as "The Borgias", "The Tudors" or "Versailles" are obvious examples of the fascination with the sex-power-axe that is considered immanent of (premodern) power constellations. While this is an element in the mechanism of the entertainment industry (DeFino 2014), in a more political vein it could also be related to the modern projection of prerevolutionary sovereignty as sheer despotism that functions as an element of self-justification of the modern state (Koschorke 2007: 104).

appetite was first disclosed in 1941, when German troops that pulled up towards Leningrad occupied the former imperial Russian summer residence Zarskoje Selo and took stock of its entire contents (before shipping it to Germany). Next to Peter the Great's famous 'Amber Room' the occupiers discovered another remarkable space: a room entirely decorated with pornographic images and furniture which, so the documentary goes, could only have been the secret room of the empress Catherine. The secrecy was twofold. It did not only apply to Catherine's privacy (though one cannot help wondering how), but it also had long-term political dimension: while the Soviet administration was well-known for its meticulous inventories of all former imperial possessions, this very room was left undocumented. The fact that no record of Catherine's boudoir landed in the National Russian Archives is reminiscent of Foucault's diagnosis that archives are a tool of power (Foucault 1972: 129). Indeed, Woditsch (or the narrator of the documentary) opens the story of his quest with the statement that it was 'thanks to the soldiers' that this extraordinary piece of material culture was made known to the world. Though the room vanished in Germany during the war and has been lost since, it was through the 'careful and high quality documentation' of 1941 that its curious existence could still be restituted to cultural memory. Woditsch's *Lost Secret* does what documentaries do: it reveals an unknown aspect of reality for the purpose of instruction or enlightenment of the public. Yet every film maker has a certain fascination with a subject he/she wants to pursue. *Lost Secret* starts with Woditsch admitting that he has had a life-long curiosity for the figure of the Russian empress Catherine because of her absolute rule of power, her German descent *and* her extraordinary sexual life. As Joshua Oppenheimer has indicated on several occasions, however, a documentary maker needs to reflect *why* and *how* he is intrigued about a certain phenomenon if through his work he wants reveal to what extent 'our seemingly factual world is constituted through fantasy and stories' (Oppenheimer 2015). Woditsch' documentary does not evidence this intellectual reflection, rather on the contrary. Its attempts to visualize a process of meticulous reconstruction and wields a rhetoric of historical accuracy that leaves no space for irresolution. In other words, it functions as the ultimate confirmation of the proverbial wisdom that this empress *really* did love excessive sex. It is important to add that this documentary does not moralize, but transmits a sense of fascination and awe rather than disgust. Thus at first sight, Catherine's 'secret room' appears as a sign of empowerment in delivering the historical proof of a 'female jouissance' that was in disregard of gendered moral conventions. But the documentary about the woman sovereign and the bizarre is framed in a patriarchal matrix that turns the (potential) subject of desire – the woman – into an object of – male – imagination. There is nothing queer in the 'real picture' of Catherine's pleasure, rather, it reveals a masculine fascination with an extraordinary female sexuality that is both cinematically exposed and deemed incomprehensible and eventually ties in with the *longue durée* agreement that powerful women are freaks.

Against Nature

The freakishness of the female sovereign was enhanced with the advent of modernity. While the phenomenon of the politically active woman was paradoxically eliminated by new and more inclusive forms of governance¹¹, its sense of abnormality was contingent of the modern social contract that domesticated femininity as a site of the procreation and preservation of life. The controlling mechanisms of Western society which Foucault famously summarized as politics of coercion that work on and manipulate the human body into a machinery (Foucault 1975: 162) translated into scientific theories about female sexual quietism and passive flesh.¹² The rhetoric of the biopolitical discourse may sound different, but the inconceivability of the female sovereign remains at the core of the symbolic order. In the new taxonomy, the monster is absorbed into the category of the abnormal and the fascination with the 'rare' historical phenomenon of the ruling woman, particularly if, as mentioned, her body does not function within the genealogical matrix, becomes part of modern spectacle culture. Obviously, 'normality' is something the audience needs to made aware of, but the normal is less interesting than images of transgression. This shows in the fact that female political figures, whose bodies did comply with the biopolitical standard, such as the Austrian empress Maria Theresa (1718-1780), who bore sixteen children, or Queen Anne of England (1665-1714), who gave birth to seventeen children in less than fifteen years, are far less visible in popular culture¹³ Regarding the latter, a short note should be added on the 2018 awarded-winning dark comedy *The Favourite* recent movie by former arthouse director Yorgos Lanthimos. *The Favourite* deals with the power struggle between three women at the late-eighteenth century court of Queen Anne. While the movie portrays frenetic female power, Lanthimos equally brings into view the – destructive – reproductive mechanism Anne has been subjected to as female sovereign. The movie foregrounds the Queen's decaying body both visually and thematically throughout the story, but does so in a highly ambiguous manner. The closing scene, for example, consists of long shot that shows the Queen (Olivia Stone), who holds the hair of her 'favourite' Abigail kneeling in front of her in a painful grasp. While Anne's bodily gesture is one of power, the image also shows a feeble woman on shaky legs and with a distorted

---

11. An impressive amount of research has been done on the profoundly masculine ideology of political modernization – in particular on the French Revolution – since some decades, from the pioneering work of Carol Pateman, whose 1988 book *The Sexual Contract* was reedited in 2018, to studies such as Lynn Hunt's 1992 *The Family Romance of the French Revolution*, German historian Ute Frevert's 1995 *Mann und Weib. Geschlechterdifferenzen in der Moderne* and Suzanne Desan's 2004 *The Family On Trial in Revolutionary France*.

12. Also this has been established, refined and complicated in a variety of historical studies from various angles (see: Bublitz 1998).

13. Maria Theresa's life is primarily the object of scholarly research instead of romanticized or otherwise fictionalized accounts, that, if at all, put her stable marriage and motherhood on the stage (Keller 2018: 83-96).

face. The image of the traumatized woman sovereign is reinforced by the litter of rabbits Anne keeps in memory of her dead children. Her advisor Sarah (Rachel Weiss) finds the animals ‘macabre’, but their alienating presence in the royal quarters is more than just a fancy. The rabbits function both as a reminder of the queen as an object of biopolitics and of the queen as a subject in a narrative that relates female power to the sphere of the non-human.

Let us return to the figure of Catherine II and her posthumous representations as sovereign ruler. Catherine was in fact mother of several children, but as a sovereign she was hardly ever staged as a mother figure. If few historical pictures of the empress with her children (at least her eldest son and heir Paul) exist, the image of the mother as embodiment of ‘natural’ femininity disappeared almost seamlessly with her rule, as did her historical governance.¹⁴ One of the earliest entrances on Catherine on the stage of modern culture is her appearance in Marquis de Sade’s 1797 *Histoire de Juliette, ou les Prosperités du vice*. In *Histoire de Juliette* the empress shows up in the story of Borchamps, one of the many life stories that is intertwined with Juliette’s main narrative and serves to expand the span of ‘prosperities of vice’. Borchamps narrates his journey to the Russian empire, where he continues his libertine life to the fullest. At some point however, his systematic economy of transgressive sex and violence attracts the personal attention of the empress, who recognizes that Borchamps has the passion and mind-set that equal hers. Catherine invites him to take part in her own sex orgies, but in return demands that he murder her son and heir, who is a threat to her despotic regime: ‘whatever the horror that enables me to strengthen my hold on the throne, I shall not falter, and the first of those I must consummate is the killing of my son. You, Borchamps, are the man I have in mind to accomplish this political atrocity’ (Sade 1968: 878). The story of the Russian empress takes up only a few pages in a novel that consists of more than a thousand and it mirrors the overall narrative pattern that alternates philosophical discussions with detailed pornographic descriptions. On a political level, however, there is a climax. While the catalogue of horrors has become somewhat tedious at the moment of the Russian journey, the political situation in which they take place expands the rule of violence into a different structural dimension. As an absolute ruler Catherine does not merely enjoy exorbitant sex in absence of any worldly restrictions in her ‘secret rooms’ (to be discovered a century later). Her personal abundance is translated into a regulation policy that bears the true mark of biopolitics. Only, in accordance with the ‘abnormality’ of her situation as woman in power, Catherine’s doctrine of non-reproductive sexuality is not aimed at increasing the ‘health’ of her nation. It is meant decrease her population to reinforce her position. She merges personal pleasure with sovereign rule: ‘the size of this awarming population is responsible

14. In order to make some differentiation it should be noted that her relationship with her son Paul was difficult as he was taken away from her from his birth (which she relates in her memoirs). He grew up without her and was educated away from her and was at a later stage in his life involved in intrigues that aimed at her political power (see: Cruse & Hoogenboom 2006: ix-Lxxxviii).

for the wealth of the nobility, and their power interferes with mine, I must use every means to weaken it; this one [measure] is of effective value and amuses me too, for I like vice and its practitioners [...]' (Sade 1968: 875).

Sade is hardly a representative of mainstream modern culture. This writer's dogged attempt throughout his fiction of violence to reveal the inconsistencies of enlightenment ran against the wall of the political regimes of his time, yet gained him the praise for being an uncompromising and liberating intellectualism in the twentieth-century. Guillaume Apollinaire, for example, lauded Sade for creating heroines instead of heroes and read his work as a gesture of emancipation. Juliette is '[...] the woman whose advent he anticipated [...] who is arising out of mankind, who shall have wings and who shall renew the world' (quoted in Wainhouse 1996: ix). However, related to the 'classical' conceptualization of female rule as monstrous, Sade's staging of Catherine appears to be fairly in key. In other words, the process of 'naturalizing' the abnormality of the woman sovereign is soundly at work in his expressly transgressive fictional world. Unwittingly, this is underscored by the narrator himself, who adds a footnote on the historical accuracy of his account, confirming the common knowledge that the queen is a man-slayer.¹⁵ Another slight anomaly here is the language Sade puts into Catherine's mouth when she commands the murder of her son. In spite of functioning as the embodiment of moral transgression she nonetheless speaks of 'horror' and 'political atrocity' and thus reasserts a morality in the very act of defying it.¹⁶ The ontological abnormality of female political intervention that is at play in Sade's black book of civilization is finally also confirmed by the public speech he delivered after the murder of Jean-Paul Marat by Charlotte Corday (1793), who had betrayed her 'soft and timid sex' by this act. The murder revealed that the woman was 'one of those hybrid creatures to whom the very terms male and female are not applicable, vomited from the jaws of hell to the despair of both sexes [...]' (Sade 1793 quoted in Clark 2001: 18). Order, order.

Shapeless and sagged

Rounding up my argument about the essentially 'unnatural' character of the woman sovereign I would like to pay some attention to the aspect of age in two other cultural artefacts that differ in time and scope, yet add to the discourse of the bizarre. Already in Sade's novel age is at play. The libertine hero Borchamps admires the Russian empress's physical beauty, her 'richly made fleshy parts and

15. 'Those who have had a close view of this woman, famous for her wit as for her misdeeds, will have recognized her sufficiently well to agree that this portrait of Catherine could only have been painted from nature' (Sade 1968: 877).

16. She calls the murder of her son an 'atrocity' instead of naming it 'a sweet dream'. In his introduction to the complete works of the Sade, Maurice Blanchot calls him 'un moraliste de pure tradition' (Blanchot 1963: 47).

forms', adding, however, that she is already 'forty years old' (Sade 1968: 875). The tension between erotic desire and old age belongs to the stock of human caricatures in Western Europe, yet the degree of perceived grotesqueness varies according to gender.¹⁷ While the forty years in Sade's *Juliette* merely adds a tinge of weirdness to her image, the ageing woman becomes a prominent element of monstrosity in the fiction of the Austrian writer Leopold von Sacher-Masoch.

Considering the nature of Sacher-Masoch's oeuvre, who is generally considered an avant-garde contributor to modern *psychopathia sexualis*, it is not all that surprising that he too staged the notorious 'dominatrix' Catherine in his fictional universe of desire and humiliation.¹⁸ Quite explicitly so, for in 1891 he published multi-volume historical novel *Katharina II: russische Hofgeschichten*, which deals, as the title indicates with the historical the queen and her court. While in Sade's novel Catherine's singular desire fuelled a nation-wide biopolitical regime, Sacher-Masoch's focus is on her immediate surroundings at the imperial court. The Russian court is an amazon world, in which the women have authority over men in all possible aspects of civilized life: science, philosophy, martial arts, fashion and beauty, and, most of all, erotic desire. While this fictional space of inversed of gender roles at first sight yields a sense of emancipation, at a closer look is a space related to anxiety in a Foucauldian sense. At its very core, the empress, is evoked as a shrewd, strategic, and ruthless ruler *and* as a lecherous old woman. The scale of the narrative clearly tips in the direction of the weird female libido. The opening passage of the novel sets the tone. It describes how the empress Catherine suddenly appears in front of a young Italian artist, who is contemplating a painting inspired by idyllic imperial park:

[...] a woman the size of a Dutch herring barrel stood in front of him [...] she stood there with her arms crossed in front of her colossal bosom and laughed out so loud that her gigantic body shook. She looked like a distinguished lady, because her rich hair was powdered and she wore a white negligee made from precious Flemish lace. She might have been beautiful in former years, but now her figure was shapeless and her face, sagged and broad, bore the stamp of vulgar lechery [...] only her eyes betrayed spirit and boldness, they revealed a sense of authority (Sacher-Masoch 1900: 4330, my translation).

-
17. The gendered nature of age was addressed already in de Beauvoir's *Le deuxième sexe* in 1947 and has been pursued in more recent studies on ageing in Western culture.
18. The work of Sacher-Masoch gave name to the sexual pathology of masochism, as did de Sade's work to the concept of sadism. In his 1967 published book on Leopold von Sacher-Masoch, *Présentation de Sacher-Masoch* (translated in English in the same year as *Masochism: Coldness and Cruelty*) Gilles Deleuze sets the work of de Sade apart from that of Sacher-Masoch against the routine understanding that boils down both writers to a clinical entity called sadomasochism (Deleuze 1991: 13 f.). At the outset of his analysis, Deleuze underscores that in order to trace the fundamental difference between the clinical situation each work evokes, their different literary natures need to be taken into account (Deleuze 1991: 14). Yet in spite of these pertained differences, both writers are comparable in their representation of Catherine the Great as lurid and transgressive figure.

In Sacher-Masoch's novel the empress is fifty-six years old, which is evidently posited as 'old' and thus beyond the realm of 'natural' sexual enjoyment, let alone procreation. Inappropriate age is a leitmotiv. The moral tone of the narrator's description, continued seamlessly in the focalization of various male protagonists, underscores time and again the grotesque nature of the desiring 'old-age' woman, often said to be 'extremely aroused' (in unbeschreiblicher Aufregung) by the young men around, is literally called a 'monster', a fat body with a bad smell, 'a mass of fat, 'a female colossus'. The combination of lust and authority is extremely threatening, if not to the Russian nation but as a permanent state of coercion for all who surround her. The amazons of the imperial court, audacious young women dressed in furs and carrying whips, clearly derive, in contrast to Deleuze's diagnosis of Wanda in *Venus in Furs*, sexual enjoyment from their authority. But the highest sovereign does not possess any of the titillating qualities of her court ladies and functions as a synecdoche of the bleak outcome of female dominance after its juvenile energy is exhausted. At best she appears a queen bee, almost literally so, with a body as a vessel to which each male subject is bound in duty. Sacher-Masoch does not recount the 'bestiality' that was rumoured to have caused Catherine's death, but the reiteration of her decaying does evoke a sense of monstrosity that is not a modification, but a continuation of the abject nature of female rule. Curiously, as in de Sade's *Juliette*, a historical footnote reminds the reader of *Katharina II* of the historical reality of the empress, which sets both novels on a par jolting a fictional image back into history.

Finally, the beginning of the twentieth century witnessed a continuing fascination with the Russian empress Catherine, whose fictional representation was eagerly embraced by the new medium of film.¹⁹ Among the many movies that staged the historical queen I just want to have a quick look at one of the most well-known feature films in this genre as a conclusion of my argumentation, Joseph von Sternberg's 1934 *The Scarlet Empress*.²⁰ *The Scarlet Empress* features Marlene Dietrich as the empress Catherine. The cooperation between the American director and the German actress in the 1920ies had turned Marlene Dietrich into one of Hollywood's most iconic screen personae. *The Scarlet Empress* was Sternberg's and Dietrich's last filmic cooperation and compared to their previous movies, it was certainly their most exuberant feature movie in terms of costume and décor. (Baxter 2010: 173 f.) While the film was qualified as an 'historical' movie and relates the story of Catherine's rise to power, the Sternberg-Dietrich image of the Russian empress transmits a different message. *Scarlet Empress* is not a movie about a historical queen, it is a film about Marlene Dietrich. Though the film is

19. Picturing Catherine was a transmedial and transnational enterprise in which novels and plays were adapted to movie scenarios and vice versa. An example of the later is W.G. Lüthge's 1920 German novel, *Katharina die Grosse*, written 'nach dem gleichnamigen Roman des Films', in which photos from the film are included as illustration material.

20. In that same year another major film on Catherine was made by director Paul Czinner, *The Rise of Catherine the Great*, featuring Elisabeth Bergner as Catherine and Douglas Fairbanks as Czar Peter III.

introduced by a dramatic chronical message that underscores the historical importance of the Russian empress unlike Sade's and Sacher-Masoch's footnotes, there is not the least attempt at conveying historical authenticity. Rehearsing the template of the woman sovereign as 'the ill-famed Messalina of the North' in a court that resembles a whorehouse and where states matters are settled by means of sex (Baxter 2010: 174-175), the express artificiality of the film's setting and acting, in the middle of which stands Marlene Dietrich, functions as a defiance of historical realism. Sternberg's filmic idiosyncrasy is not about 'female sovereignty', it is about the *imagination* of female sovereignty, visualized with all its standard voyeuristic assets. One of the early scenes of the film shows a vivid image of naked men and women being flogged and burned alive in the form of a dream the young princess has in anticipation of her future empire. The film is also shot through with images of horses in close physical proximity of queen. She dreams of horses, looks at horses, finds herself surrounded by horses and is shown riding horse. While it is unclear if Sternberg relates to the rumour about Catherine and her stallion, like the dream scene of wheels and stakes, the conspicuous animal motif expresses the act of imagination instead of a political image. And as little as 'abnormality' can be merged with the iconic beauty of Marlene Dietrich (in spite of the grotesque architectural spaces she appears in), neither can age. In the first part of the movie, Dietrich, in her early thirties, performs the role of the fourteen-year old princess, whose 'natural' youth is impersonated by the actress' permanent gawking expression. In key with gender conventions about women and age, one could argue that the vain actress, who was well-known to be sensitive about age, failed miserably in her imitation of youth. In a more Brechtian manner, however, the staring Dietrich also functions like a mask that pretends to be nothing but a mask, revealing that 'naturalness' relates to imagination as naturalization does to 'the unnatural'.²¹ It appears almost as an ironic anticipation to read Catherine's reply to Diderot, who reproached her lack of radicalism: 'Monsieur Diderot [...] you work only on paper [...] it offers no resistance to either you imagination or you pen, whereas I [...] work on human skin, which is much more irritable' (quoted in Cruse & Hoogenboom, vii).

Works Cited

- Agamben, G. *The Kingdom and the Glory: for a Theological Genealogy of Economy and Government* (Homo Sacer II,2). Stanford: UP, 2011.
- Alt, P.-A. *Der Tod der Königin. Frauenopfer und politische Souveränität im Trauerspiel des 17. Jahrhunderts*. Berlin/New York: de Gruyter 2004.
- Baxter, J. *Von Sternberg*. Lexington: University Press of Kentucky, 2010.

21. The general opinion that the actress Marlene Dietrich can only play the femme fatale is modified by Stanley Cavell's analysis of Hollywood melodrama (Cavell 1992, 15).

- Blanchot, M. *Lautréamont et Sade*. Paris: Editions de Minuit, 1963.
- Bronfen, E. & Straumann, B. 'Elizabeth I: the Cinematic afterlife of an early modern political diva', in: Merck, M. (ed.) *The British Monarchy on Screen*. Manchester: UP 2016, 132-155.
- Carretta, V. 'Petticoats in Power': Catherine the Great in British Political Cartoons', 1650-1850, in: Cope, K. (ed.) *Ideas, Aesthetics, and Inquiries in the Early Modern Era*, vol. 1. AMS Press, 1994, 23-81.
- Catherine the Great, *The Memoirs*, Cruse, M. & Hoogenboom, H. (eds.) New York: Modern Library, 2006.
- Cavell, S. *Contesting Tears. The Hollywood Melodrama of the Unknown World*. Chicago: UP, 1992.
- Clarke, T. J. *Farewell to an Idea. Episodes from a History of Modernism*. Yale: UP, 1999.
- Cohen, J.J. *Monster Theory: Reading Culture*. Minneapolis: U of Minnesota Press, 1996.
- Cronin, V. *Katharina die Grosse. Biographie*, Berisch, K. (trans.) München/Zürich: Piper, 2006.
- Davies, S. 'The Unlucky, the Bad, and the Ugly: Categories of Monstrosity from the Renaissance to the Enlightenment', in: Mittman, E.S. & Dendle, P.J. (eds.) *The Ashgate Research Companion to Monsters and the Monstrous*. Farnham: Ashgate, 49-76.
- Dawson, R. 'Eighteenth-Century Libertinism in a Time of Change: Representations of Catherine the Great', in: *Women in German Yearbook*. 18, 2002, 67-88.
- Deleuze, G. *Masochism: Coldness and Cruelty*, McNeil, J. (trans.). New-York: Zone Books, 1989.
- DeFino, D. *The HBO Effect*. New York: Bloomsbury, 2014.
- Desan, S. *The Family on Trial in Revolutionary France*. Berkeley/Los Angeles: University of California Press, 2004.
- Folsom, E. 'Archive', in: Bru, S., De Bruyn, B., Delville, M. (eds.), *Literature Now. Key Terms and Methods for Literary History*. Edinburgh: UP, 2016, 23-36.
- Foucault, M. *The Archaeology of Knowledge*, Smith, S. A. M. (trans.) New York: Pantheon, 2002.
- Foucault, M. *Surveiller et punir. Naissance de la prison*. Paris: Gallimard, 1975.
- Foucault, M. *The History of Sexuality*, vol. 1, Hurley, R. (trans.) London: Penguin 2002.
- Fradenburg, L.O. (ed.) *Women and Sovereignty*. Edinburgh: University Press, 1992.
- Guattari, F. *The Machinic Unconscious. Essays in Schizoanalysis*, Adkins, T. (trans.) Los Angeles: <semiotexte>, 2011.
- Guattari, F. 'A Liberation of Desire. An Interview by George Stambolian', in: Genosko, G. (ed.) *The Guattari Reader*. Oxford/Cambridge Mass.: Blackwell, 1996, 204-214.
- O'Hagan, S. 'Joshua Oppenheimer: Why I Returned to Indonesia's Killing Fields. Interview', in: *The Guardian*, June 7 2015; [July 2018]: <https://www.theguardian.com/film/2015/jun/07/joshua-oppenheimer-the-look-of-silence-interview-indonesia>.
- Heal, F. *Reformation in Britain and Ireland*. Oxford: UP, 2003.
- Hegel, G.W.F. *Grundlinien der Philosophie des Rechts, oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse*, Berlin: Nicolaische Buchhandlung, 1821 [June 2019]: <https://archive.org/details/grundlinienderp00gansgoog>.
- Hegel, G.W.F. *The Philosophy of History*, C. Hegel (ed.), J. Sibree (trans.). Kitchener: Batoche Books, 2001.
- Hegel, G.W.F. *Phänomenologie des Geistes, Werke III*. Frankfurt: Suhrkamp 1970.

- Horkheimer, M. & Adorno T.W. *Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente*, Frankfurt: Fischer, 2011.
- Hunt, L. *The Family Romance of the French Revolution*. London/New York: Routledge 1992.
- Hyland, R. 'On Rereading The King's Two Bodies', in: *The American Journal of Comparative Law*, 2018, 458-473.
- Kantorowicz, E. *The King's Two Bodies: a Study in Medieval Political Theology*. Princeton: UP 1957.
- Keller, J. 'Herrscherin, Aushmane, Mythos. Neue Publikationen zu Maria Theresia', in: *Zeitschrift für Historische Forschung*. 45 (2018), 83-96.
- Knox, J. 'First Blast of the Trumpet against the Monstrous Regiment of Women', <http://www.swrb.ab.ca/newslett/actualNLS/firblast.htm>.
- Koschorke, A., Lüdemann, S. & Frank, T., Matala de Mazza, E. *Der fiktive Staat. Konstruktionen des politischen Körpers in der Geschichte Europas*. Frankfurt: Fischer, 2007.
- de Madariaga, I. *Catherine the Great. A short History*. London/New Haven: Yale UP, 1993.
- Mears, N. *Queenship and the Political Discourse in the Elizabethan Realms*. Cambridge: UP 2005.
- Montrose, L. *The Subject of Elizabeth, Authority, Gender, and Reception*. Chicago/London: University of Chicago Press, 2006.
- Nietzsche, F.: *The Gay Science*, Williams, B. (ed.), Nauckhoff, J. (trans.), Del Caro, A. (trans.). Cambridge: UP, 2001.
- Pateman, C. *The Sexual Contract*. Stanford: UP, 1988.
- Rancière, J. *The Politics of Aesthetics: the Distribution of the Sensible*, G. Rockhill (trans.). New York/London: Continuum, 2004.
- Sacher-Masoch, L. *Katharina II: russische Hofgeschichten*, 1900, <http://gutenberg.spiegel.de/buch/katharina-ii-4330/1>.
- de Sade, D.A.F. *Juliette*, Wainhouse, A. (vert.) New York: Grove Press, 1968.
- Santner, E. L. *The Royal Remains. The People's Two Bodies and the Endgames of Sovereignty*. Chicago/London: U of Chicago Press, 2011.
- Schulte, R. *The Body of the Queen: Gender and Rule in the Courty World 1500-2000*. New York: Berghahn, 2006.
- Siljak, A. 'Between East and West: Hegel and the Origins of the Russian Dilemma', in: *Journal of the History of Ideas*. 62 (2), 2001, 335-358.
- Sim, S. & Walker, D. (eds.) *The Discourse of Sovereignty, Hobbes to Fielding. The State of Nature and the Nature of the State*. Ashgate: Aldershot, 2003.

PORNOGRAFISCHE METAMORFOSEN

Narratieve, generische en ideologische transformaties in verhalen van C.C. Krijgelmans en Willem G. van Maanen

Karen Van Hove

KU Leuven

Vanaf de jaren zestig tot het begin van de jaren zeventig van de vorige eeuw floreerde de geschreven pornografie in het Nederlandse taalgebied¹. Daarmee bedoel ik teksten die geconcipeerd waren om de lezer op te winden door expliciet seksuele representaties². Aangezien de verspreiding en verkoop van boeken die ‘aanstotelijk voor de eerbaarheid’ geacht werden, verboden waren in Vlaanderen en Nederland, verschenen pornografische romans niet in het reguliere literaire circuit. Ze circuleerden op de gespecialiseerde pornografische markt en werden onder de toonbank of in seksshops verkocht. Mede daarom beschouwden literatuurcritici en auteurs deze boeken doorgaans niet als een vorm van literatuur.

In deze context verschijnen ook twee bundels die zijn opgevat als literair-pornografische experimenten: een Nederlandse bundel met de titel *Foei! nieuwe pornografische verhalen van nederlandse auteurs* (1970) en een Vlaamse getiteld *Het voortplantingsoffensief: erotische spelereien* (1971). De bundels werden respectievelijk uitgegeven door Albert Rikman en Walter Soethoudt, twee uitgevers die zich hadden toegelegd op het populaire (pornografische en erotische) circuit, maar alle bijdragen werden geschreven door bekende en minder bekende Nederlandstalige, literaire auteurs. In dit artikel komen twee verhalen, een uit elke bundel, aan bod: ‘Het meisje, de dokter en de neus’ (1970) van Willem G. van Maanen (1920-2012) en ‘Het spook met de korst’ (1971) van C.C. Krijgelmans (1934)³.

1. Zie hierover Sliggers 2018 en Van Hove & Vervaeck 2019.
2. Deze definitie is gebaseerd op de omschrijving van (beeldende) pornografie van Linda Williams, pionier in de zogeheten *porn studies*. Haar boek *Hard Core. Power, Pleasure, and the 'Frenzy of the Visible'* (1989), geldt intussen als een van de standaardwerken over porno. Williams definieert pornografie als volgt: ‘[I] define [...] pornography minimally, and as neutrally as possible, as the [...] representation of [...] bodies engaged in explicit [...] sexual acts with a primary intent of arousing viewers [or readers]’ (Williams 1989: 29-30).
3. C.C. Krijgelmans schreef naast zijn officiële literaire werk ook pornografische romans onder het pseudoniem Jug Me Bash. Over de positie van ‘Het spook met de korst’ binnen het pornografische oeuvre van Krijgelmans, zie Van Hove 2019.

In beide teksten spelen de auteurs met de (narratologische en ideologische) pornografische conventies en clichés door die te combineren met meer literaire strategieën, zoals de groteske, de dystopie en bevreemdende beeldspraak. Daarnaast maken Krijgelmans en Van Maanen gebruik van het motief van de metamorfose als symbool voor hun literaire spel met het pornografische discours. Van Maanen voert in zijn tekst een geslachtstransformatie op: het vrouwelijke hoofdpersonage verandert van de ene dag op de andere gedeeltelijk in een man. De personages in Krijgelmans' verhaal zijn dan weer hybride combinaties van mens en machine. Op een bescheiden manier stellen beide vormen van metamorfosen de grenzen van het menselijke lichaam, het klassieke mensbeeld en de ideologieën die daarmee gepaard gaan, ter discussie. Daarnaast weerspiegelen de transformaties van de personages de generische en institutionele hybriditeit van de bundels. In dit artikel analyseer ik eerst de metamorfosen van de personages als zodanig om vervolgens in te gaan op de generische en ideologische betekenis daarvan.

Metamorfosen in de literatuur

Ik gebruik de term metamorfose voor lichamelijke transformaties van menselijke personages naar een andere menselijke of niet-menselijke vorm, en vice versa (Gallagher 2009: 7). Volgens David Asker, die in *Aspects of Metamorphosis* (2001) mens-diertransformaties analyseert, is de transformatie van personages steeds een gradueel procedé. De prototypische, volledige, metamorfose is in feite een extreme vorm van wat hij 'blending of the human and other animal [or non-human, KVH] forms in literary representations' (Asker 2001: 17) noemt. De 'getransformeerde' personages zijn dan hybride wezens die kenmerken van zowel hun oorspronkelijke als van een nieuwe gedaante bezitten. Dat is ook het geval in de verhalen van Krijgelmans en Van Maanen.

Traditioneel worden literaire metamorfosen bestudeerd vanuit een intertekstueel perspectief. In deze benadering staat de klassieke metamorfosetraditie, en dan vooral Ovidius' *Metamorfosen*, centraal. Onderzoekers zoals David Gallagher (2009), Marina Warner (2002) en David Asker (2001) tonen op welke manier deze transformatieverhalen doorwerken en aangepast worden in de moderne en hedendaagse literatuur. Zij bestuderen voornamelijk transformaties van de mens naar een dierlijke, plantaardige of minerale vorm, en omgekeerd, en gaan onder meer na wat de narratieve functie van metamorfosen is en welke ideologische implicaties deze hebben voor het mens- en wereldbeeld dat wordt gerepresenteerd in de bestudeerde verhalen.

Bruce Clarke onderzocht in zijn *Posthuman Metamorphosis* (2008) de metamorfose vanuit een posthumanistische invalshoek. Aan de hand van de inzichten van Bruno Latour en de systeemtheorie analyseert hij transformaties en combinaties van mens en niet-mens – machines, objecten, monsterlijke en buitenaardse levensvormen... Dergelijke metamorfosen zouden de hybriditeit en doorlaatbaar-

heid van schijnbaar autonome systemen, zoals de mens, onderstrepen en zodoende het essentialistische humanistische mensbeeld ondermijnen (Clarke 2008: 44, 54-57).

De bovenvermelde onderzoekers, of ze nu een intertekstuele of posthumanistische benadering hanteren, komen tot vergelijkbare vaststellingen. Ze wijzen allen op het ontregelende effect van literaire metamorfosen op narratief en ideologisch vlak. In wat volgt combineer ik de inzichten die de bovenvermelde onderzoekers aanreiken dan ook. Ik toon aan dat ook in de twee literair-pornografische korte verhalen de lichamelijke transformatie van personages als strategie wordt gebruikt om pornografische narratieve en ideologische conventies onderuit te halen.

Willem G. van Maanen – ‘Het meisje, de dokter en de neus’: een dubbele geslachtsmetamorfose

In ‘Het meisje, de dokter en de neus’ van de Nederlandse auteur Willem G. van Maanen is een jonge vrouw, Marian, in de ik-vorm aan het woord. Ze is een eerstejaarsstudente slavistiek en woont nog in het ouderlijke huis, een dokterswoning. In dit huis, dat de setting vormt voor het verhaal, heerst een stijve sfeer van schaamte en preutsheid. Desondanks heeft Marian er haar eerste seksuele ervaringen; in de beslotenheid van haar kamer bekijkt en verkent ze haar eigen lichaam in een spiegel. Marians schoonheid is ook broer Kees niet ontgaan. Wanneer hij haar kamer binnenvalt om *Schuld en boete* (1866) van Dostojevski te lenen, betrapt hij Marian terwijl ze haar borsten staat te bekijken. Daarop besluit hij haar te kussen en voelt Marian op haar beurt ‘een onweerstaanbare behoefte’ om Kees’ penis aan te raken. Hoewel ze geslachtsgemeenschap tussen broer en zus pervers en beschamend – ‘bloedschande’ (Van Maanen 1970: 68) – vindt, bevredigt Marian haar broer oraal. Wat volgt is een groteske fellatio-scène waarbij Marian de opgerichte penis van haar broer schminkt als vuurtoren.

Een tijdje later dient zich een vergelijkbare situatie aan met Marians vader, een neus-, keel- en oorspecialist. Ook hij betrapt Marian die haar borsten staat te bekijken, wanneer hij haar kamer binnenwandelt om een boek, *De neus* (1835) van Gogol, te lenen. Hij wil deze fantastische novelle over een neus die een autonoom leven leidt – los van het lichaam van zijn eigenaar –, gebruiken als bron voor een wetenschappelijk experiment. Dat intrigeert Marian en daarom besluit ze enkele dagen later haar vader op te zoeken in zijn consultatieruimte. De ontmoeting tussen vader en dochter draait ook uit op seks. Net als de seksscène tussen broer en zus, draagt deze scène groteske kenmerken. Zoals in de novelle van Gogol, verandert vaders neus in een autonoom wezentje dat Marian seksueel bevredigt en gelijkenissen vertoont met een penis: ‘zijn neus die langzamerhand een ander ding werd, een hard maar heel lief ding dat me zachtjes snuffelend berook en betastte’ (Van Maanen 1970: 78) of ‘een hele lieve zachte keiharde mol’

(Van Maanen 1970: 78). In de rest van het verhaal worden de neus en het ruiken enerzijds en de penis en de penetratie anderzijds inwisselbare symbolen. Zo lijdt vader zogezegd aan een neusziekte, maar in werkelijkheid is hij impotent.

De vrijpartij tussen vader en dochter heeft ingrijpende gevolgen. Een poosje na de vrijpartij, merkt Marian dat er een penis uit haar vagina groeit. Het resultaat is onvolkomen; Marian wordt een androgyn wezen met een geslachtsorgaan dat zowel mannelijke als vrouwelijke kenmerken heeft:

Het vreemdste en beschamendste was nog dat mijn eigen geslacht (het oorspronkelijk vrouwelijke) niet verdwenen was, althans niet helemaal, maar vervangen door wat ik niet anders kon omschrijven dan rudimentaire witte oorschelpen, of nee, kelkbladeren, twee sterk gekrulde witte bloemlippen, nog het meest lijkend op een aronskelk. Als een reusachtige stamper stak de penis daaruit naar voren [...] (Van Maanen 1970: 88).

Bovendien blijkt het de penis van vader te zijn, die van het ene lichaam naar het andere verplaatst is. Vader heeft de metamorfose op een niet nader genoemde manier opgewekt in een poging om zijn impotentie te genezen. Er is dus sprake van een dubbele transformatie die gevolgen heeft voor beide personages: Marian krijgt meer mannelijke trekken, terwijl vader vrouwelijker en vrouwelijker wordt.

De dubbele transformatie kan ten eerste op een freudiaanse manier geïnterpreteerd worden. Deze lezing wordt ook, op spottende en veelal simplistische wijze, geopperd door de personages. Kees verklaart de transformatie van zijn zus als het gevolg van een te sterke ‘vaderaanbidding’, ook wel het elektracomplex genoemd, of als een uiting van ‘penisnijd’⁴ (Van Maanen 1970: 84). Daarnaast verwijzen de personages naar de theorieën van Freud met woordspelletjes als ‘in Freuds naam’ (Van Maanen 1970: 92), en door letterlijke citaten zoals ‘jede Strafe ist ja im Grunde die Kastration’ (Van Maanen 1970: 93) uit ‘Dostojewski und die Vätertötung’ (Freud 1928). Voor de impotente vader is de metamorfose dan weer een manier om zich te ontdoen van zijn zieke geslacht. Daarvoor haalt hij zijn inspiratie bij Gogol; die zou *De neus* immers geschreven hebben omdat hij een misvormde neus had en zijn reukfunctie verstoord was. Voor vader wordt de castratie dus een oplossing in de plaats van een straf. De metamorfose van Marian en haar vader is dus een wederzijdse vervulling van onderdrukte seksuele verlangens en frustraties. De oorzaak daarvan is het gebrek aan liefde en affectie, en de sfeer van schaamte en preutsheid, die het huishouden domineert.

In de metamorfose van de personages komen de motieven en intertekstuele referenties die door het verhaal lopen, samen: *De neus* van Gogol en de freudiaanse psychoanalyse, maar ook – zoals hieronder nog aan bod komt – pornografie en toenmalige genderdiscussies. Van Maanen verweeft deze thema’s en motieven niet alleen met elkaar, maar ondermijnt en ridiculiseert ze ook door de combinatie met de groteske.

4. Wanneer een meisje of vrouw geconfronteerd wordt met het mannelijke geslacht, zou dat volgens Freud leiden tot traumatische gevoelens van gemis en jaloezie, of ‘penisnijd’ (Thurschwell 2000, 57-59).

De metamorfose als *gender bending*

De metamorfozen in ‘Het meisje, de dokter en de neus’ kunnen ook geïnterpreteerd worden in relatie tot discussies over vrouwenemancipatie die in de jaren zestig en zeventig woedden⁵, en de meer recente opvattingen over gender en *gender performance*, zoals gedefinieerd door Judith Butler.

Butler stelt dat gender geen ‘natuurlijke’ essentie of identiteit is die aan de basis ligt van bepaalde lichamelijke handelingen, gebaren, gedragingen en verlangens, maar het effect van deze handelingen, gebaren, gedragingen en verlangens. Gender is met andere woorden een discursieve constructie en is performatief (Butler 2010 [1999]: 185). *Gender performances* zijn echter niet vrijblijvend of willekeurig. De discursieve handelingen, gebaren, gedragingen en verlangens die deze *performance* uitmaken, krijgen immers hun betekenis in een bepaalde context, binnen een bepaald cultureel systeem. Dat systeem legt beperkingen op aan mensen in de vorm van normen en taboes. Dat maakt dat binnen een bepaalde cultuur sommige *performances* meer aanvaard worden en dus dominanter zijn dan andere (Butler 2010 [1999]: vii-xxviii; Van Bauwel 2004: 18-19).

Voor haar transformatie stelt Marian dat ze graag een man zou zijn. In de tekst wordt dat geduid als een vorm van penisnijd, maar de metamorfose kan ook geïnterpreteerd worden als een vorm van *gender bending avant la lettre*. Marian wil niet letterlijk een man zijn, maar in zekere zin probeert ze de waarden die met het man- en vrouw-zijn verbonden worden, te doorbreken. Door zich mannelijker te gedragen ondermijnt ze het heteronormatieve en patriarchale genderpatroon en emancipeert ze zich als vrouw. In een gesprek met haar moeder over emancipatie en generatieverschillen, zegt ze: “Jullie [de generatie van Marians moeder], jij liet met je doen, en wij [de jongerengeneratie], ik wil het zelf doen. Ik wil de man zijn!” (Van Maanen 1970: 86).

Marians subversieve gedrag is een vorm van *gender bending*, of ‘the bodily hybridisation of masculine and feminine stereotypes, through which gender ambiguity can arise’ (Van Bauwel 2004: 18). Het gaat dan om – meestal – bewuste *gender performances* met de bedoeling om dominante en stereotiepe – mannelijke en vrouwelijke – genderrollen ter discussie te stellen (Van Bauwel 2004: 17).

Marians androgyne metamorfose is de radicale voltrekking van die *gender bending performance*. Marian gedraagt zich niet alleen mannelijker, ze wordt ook fysiek mannelijker: “Wie weet” [...] “Je hebt je altijd zo graag willen emanciperen”, zei [Kees], “dat tast op de duur misschien je uiterlijk aan” (Van Maanen 1970: 89). Marians hybride gender wordt dus letterlijk geprojecteerd op haar lichaam. Met deze transformatie worden niet alleen de grenzen tussen man en vrouw, maar ook de reductie van gender tot biologisch geslacht en vice versa aan de kaak gesteld.

5. Zie hierover Van de Loo 2005 voor Nederland en De Smit 2006 voor Vlaanderen.

Marians transformatie is echter onvolledig, en maakt pijnlijk duidelijk dat ze nooit helemaal zoals een man zal zijn en ze zich dus nooit volledig zal kunnen emanciperen: ‘Van boven was ik gebleven wie ik was, een meisje met kleine stevige borsten en een glanzend gladde huid tot aan de navel, maar daaronder was ik een man, behaard schaamteloos, zo grof en uitdagend als een man maar kon zijn’ (Van Maanen 1970: 87). De metamorfose blijkt uiteindelijk een straf voor Marians afwijkende gedrag. De morele bestraffing van een personage is overigens een veelvoorkomende narratieve functie van de metamorfose in de klassieke literatuur (Warner 2002: 7).

Parodie op het pornografische discours

Tot slot kan ‘Het meisje, de dokter en de neus’ worden gelezen als een parodie op het pornografische discours en op de pornografische conventies.

Ten eerste worden typisch pornografische scènes en handelingen geperverteerd door de combinatie met groteske elementen. Wanneer Marian bijvoorbeeld haar broer oraal bevredigt, schminkt ze zijn opgerichte penis als een vuurtoren. Door de penis op te maken doorbreekt ze de seksuele connotatie van haar aanrakingen en ridiculiseert ze de mannelijke fallus. Op het einde van de fellatio-scène zegt ze: ‘Ik moest verschrikkelijk lachen toen ik hem daar met dat kermisachtige gekleurde ding zag staan, vooral toen het slapper en slapper werd en tenslotte [sic] niet meer leek dan het zielige restje van een doorprikte kinderballon’ (Van Maanen 1970: 70). Marians hoongelach doet een mogelijk seksueel opwindende effect volledig teniet. Daarnaast halen dergelijke spottende passages het stereotiep pornografische manbeeld onderuit. Mannelijke personages in pornografische romans zijn immers steeds viriel en extreem potent (Marcus 1969 [1966]: 276). Dat in ‘Het meisje, de dokter en de neus’ de spot worden gedreven met alle mannelijke personages, gaat dan ook radicaal in tegen de dominante pornografische conventies.

Ten tweede kan de metamorfose van Marian geïnterpreteerd worden als een uitvergroting van een ander pornografisch stereotype, namelijk de nivellering van de geslachtelijke verschillen tussen man en vrouw. In zijn studie van de negentiende-eeuwse pornografie en seksualiteit, *The Other Victorians* (1966), schrijft Steven Marcus dat pornografie zich kenmerkt door ‘the tendency to abolish the distinction between the sexes: clitorises become penises, anuses are common to both sexes, and everyone is everything to the relations of organs, and what is going on may be described as organ grinding’ (Marcus 1969 [1966]: 278). Dit is in feite een (weliswaar weinig subversieve) vorm van *gender bending*. Het onderscheid tussen man en vrouw wordt inderdaad gereduceerd, maar deze reductie gaat voornamelijk in één richting: mannelijke stereotypes en idealen worden geprojecteerd op vrouwelijke personages. Zo ejaculeren haast alle vrouwelijke pornopersonages wanneer ze klaarkomen. Deze onvrijwillige vorm van *gender bending* komt nog

tot uiting in de manier waarop vrouwelijke personages spreken over zichzelf en hun lichaam, en in de wijze waarop ze beschreven worden door de verteller.

Door het seksuele genot en de seksualiteit van de vrouw te vermannelijken, worden die herkenbaar en toegankelijk voor het overwegend mannelijke leespubliek van pornoromans. Linda Williams, experte in de zogeheten *porn studies* stelt immers dat hardcore pornografie is ontstaan vanuit een mannelijk verlangen naar kennis en controle over de vrouwelijke seksualiteit. Deze pornografische *gender bending*-strategie heeft echter een pervers en ironisch effect, want 'the more the male investigator probes the mysteries of female sexuality to capture the single moment revealing the secret of her mechanism the more he succeeds only in reproducing the woman's pleasure based on the model, and measured against the standard, of his own' (Williams 1989: 53).

Van Maanen onthult de beperkingen en benadrukt het ironische en perverse effect van dit pornografische *gender bending*-mechanisme door radicale overdrijving en uitvergroting, met als resultaat een haast monsterlijk geslachtsorgaan. Opnieuw gebruikt de auteur dus de groteske om bepaalde conventies van het pornografische discours bloot te leggen en te ridiculiseren.

'Renaturalisatie' of omkering van de metamorfose

Op het einde van de roman worden de metamorfozen van Marian en haar vader teruggedraaid. De personages nemen hun oorspronkelijke lichamelijke gedaantes weer aan door opnieuw seks te hebben. Marian dwingt haar vader tot geslachts-gemeenschap op een gewelddadige, maar liefdevolle manier – hun seksuele frustraties kwamen immers voort uit een gebrek aan liefde en affectie:

'Ga liggen,' zei ik, 'ik zal je beter maken.' [...] Ik voelde hoe ik verschrikkelijk dik en stijf werd, en ik drong bij hem naar binnen zoals ik me voorstelde dat een bootwerker het zou doen, keihard en zonder genade, en ik neukte en neukte hem tot ik voelde dat alles in me loskwam en dat hij zich voor me opende en me omsloot en opving, zodat ik hem alles kon teruggeven wat hij gemist had en wat hij mij en nog nooit iemand van zijn leven had durven geven: liefde, liefde, liefde, die drie (Van Maanen 1970: 94).

Dit narratieve procedé waarbij de personages hun oorspronkelijke, 'natuurlijke' gedaante opnieuw aannemen, noemt Clarke 'renaturalization' (Clarke 2008: 2). Vaak impliceert een 'renaturalisatie' echter niet alleen het lichamelijke herstel van de personages, het proces gaat bijna altijd gepaard met een vorm van moreel herstel. Het moreel afwijkende wordt teruggebracht tot het 'normale', het 'conventionele'. Zo stelt Gallagher dat '[s]ometimes, the metamorphosis is irreversible, until the subject conforms to normal expected social behavior' (Gallagher 2009: 14). Dat is ook het geval in 'Het meisje, de dokter en de neus'. Pas wanneer vader en Marian geslachts-gemeenschap hebben, pas wanneer vaders penis (op het

lichaam van Marian) in erectie komt – ‘verschrikkelijk dik en stijf werd’ – en zijn impotentie dus genezen blijkt, wordt het effect van de metamorfozen teruggedraaid. Daarmee worden zowel de gangbare pornografische conventies als de heersende (heteroseksuele en mannelijke) gendernormen hersteld. Dat laatste benadrukt een extradiëgetische verteller, die het verhaal van Marian zou hebben opgetekend, zowel aan het begin als aan het einde van de roman door te vermelden dat Marian getrouwd is en kinderen heeft. Hij omschrijft haar als ‘een meisje dat nu al lang moeder en wie weet misschien grootmoeder is’ (Van Maanen 1970: 66).

Daarnaast relateert diezelfde extradiëgetische verteller de mogelijk subversieve impact van de metamorfozen door de echtheid ervan in twijfel te trekken: ‘De vermenging van Dichtung und Wahrheit komt voor mijn eigen rekening, evenals uiteraard de literaire vorm en eventuele kwaliteiten; maar de gegevens zijn stuk voor stuk authentiek, al kan ik hun waarde niet beoordelen’ (66). De verteller twijfelt niet alleen aan de correctheid van de gegevens – het verhaal zoals Marian het verteld heeft –, hij vermengt deze zelf met fictionele elementen – ‘Dichtung’.

Ook het feit dat herhaaldelijk gesuggereerd wordt dat de metamorfose gedroomd of gefantaseerd wordt door Marian, relateert de mogelijke subversieve (narratieve en ideologische) functie ervan. Marian zelf verwijst meermaals naar de droom en het dromen. Zo zegt ze over de vrijpartij met haar vader: ‘dat was iets wat ik niet voor mogelijk had gehouden en waarvan ik langzamerhand ook begon te denken dat ik droomde’ (Van Maanen 1970: 78). In navolging van Gogol, beschouwt ze het leven als ‘een strijd tussen droom en werkelijkheid’: ‘Gogolj [sic] blijft mijn favoriete auteur, niet vanwege die neus, hoor, maar meer om die kreet uit zijn Njefski Prospekt: “Grote God, wat is het voor een leven dat wij leiden? Een eeuwige strijd tussen droom en werkelijkheid!”’ (Van Maanen 1970: 94). Deze spanning tussen fictie en realiteit is een dominant motief in Van Maanens oeuvre (Den Boef 2005: 408). Ten slotte lijkt de interpretatie van de metamorfose als droom zich op te dringen door de analogie tussen Van Maanens verhaal en *De neus*; het personage dat in het eerste deel van Gogols novelle zijn neus verliest, ontwaakt in het derde en laatste deel met zijn neus ongeschonden op het gelaat (Gogol 1987 [1836]).

C.C. Krijgelmans – ‘Het spook met de korst’: mechanomorfose in een pornodystopie

‘Het spook met de korst’ van de Vlaamse auteur C.C. Krijgelmans is een impressionistische schets van een samenleving die al tweehonderd jaar – sinds de seksuele revolutie – in een crisisperiode verkeert. Het verhaal is net als het andere werk van Krijgelmans typisch neo-avant-gardistisch; de narrativiteit van de tekst wordt tot een minimum gereduceerd en de personages blijven veelal abstracta (cf. Vervaeck

2014: 69-70). Tegelijkertijd integreert de auteur elementen van en verwijzingen naar populaire genres, zoals sciencefiction en pornografie.

De maatschappij die Krijgelmans in ‘Het spook met korst’ toont, is ten prooi gevallen aan hongersnood die veroorzaakt werd door het wanbeleid van de overheid en die uiteindelijk voor velen in de hongerdood uitmondde. De verteller roept dan ook tot twee maal toe uit: ‘WAAR ZIT NU HET GOEVERNEMENT’ (Krijgelmans 1971: 93, 97). De aanhoudende hongercrisis heeft steden en dorpen veranderd tot kaalgevreten en verdorven plekken: ‘Als de hongersnood heerst, vreet men de bomen kaal. Hier zijn geen bomen meer. [...] De huizen zijn verpest. De pest druipt van de muren, net geil dat de onderste groef opzoekt’ (Krijgelmans 1971: 95). De personages die deze postapocalyptische wereld bevolken zijn verwickeld in een niet aflatende strijd om voedsel en moeten die vaak met het leven bekopen. De mens verlustigt zich immers letterlijk en figuurlijk aan zijn soortgenoten, ‘daar getuigde het bestaan van kanibalistische [sic] neigingen van’ (Krijgelmans 1971: 96). In de crisissituatie beantwoordt de mens nog enkel aan de meest essentiële behoeften of ‘natuurwetten’: ‘Honger is een natuurwet, maar tegenwoordig is alles een natuurwet’ (Krijgelmans 1971: 94).

Mechanomorfose

De overlevenden van de hongersnood en voedselstrijd zijn levende lijken. De verteller ziet ‘[t]wee geraamten die met elkaar fornikeren’ (Krijgelmans 1971: 97). Sommige onder hen zijn er echter in geslaagd zich aan te passen aan de nieuwe leefomstandigheden en zijn gemuteerd of gemetamorfoseerd tot hybride wezens met zowel menselijke als machinale trekken. In de metamorfoseliteratuur worden transformaties ook vaak geassocieerd met (persoonlijke of maatschappelijke) crisismomenten (Warner 2002: 16; Gallagher 2009: 14). Zo stelt Gallagher dat in moderne en postmoderne metamorfoseromans ‘metamorphosis is [often] used as an indicator of cultural crisis with apocalyptic overtones’ (Gallagher 2009: 22).

De algemene en abstracte beschrijvingen van de postapocalyptische wereld worden geconcretiseerd door in te zoomen op twee hybride mens-machines: een vrouw en een man, genaamd Ian, die samen een gezin vormen. Ian en de vrouw zijn typische voorbeelden van posthumanistische personages zoals Rossini en Clarke ze definiëren in hun inleiding bij *The Cambridge Companion to Literature and the Posthuman* (2017): ‘Instances of the posthuman present an image, extant or speculative, coupling the human to some nonhuman order of being’ (Clarke e.a. 2017: xiv). Zo zegt de verteller over Ian: ‘zijn rug was van staal’ (Krijgelmans 1971: 93). Ook de rest van zijn lichaam vertoont kenmerken van een stalen machine – ‘Alles scharniert niet zo best meer, weet je. Maar de olieman was nooit in de buurt’ (Krijgelmans 1971: 96). Omgekeerd worden organische en reproductieve eigenschappen toegeschreven aan staal, een anorganische stof: ‘Staal was leefbaar, staal vermengde zich. Staal dringt in staal om staal te verwekken’ (Krij-

gelmans 1971: 93). De grenzen tussen het menselijke en niet-menselijke vervagen dus in twee richtingen⁶.

In 'Het spook met de korst' vinden geen letterlijke metamorfosen plaats, enkel het resultaat wordt getoond: de combinatie van mens en machine. Daardoor kan er twijfel bestaan of we het machinale karakter van de personages niet louter op een metaforisch niveau moeten interpreteren. Dat de menselijke soort in de gerepresenteerde verhaalwereld wel degelijk een ingrijpende verandering onderging, blijkt echter uit het scherpe contrast dat de verteller stelt met een vroegere periode – we herkennen daarin het einde van de jaren zestig of het heden van het schrijven.

Vroeger was het anders. // In die tijd trok men naar de maan, een grote sinterklaas, die het brein van een nietsnut bevolkte. De aarde was vol toen. Er leefden mensen, die een schakel vormden. Toen werden ze nog verkracht (Krijgelmans 1971: 93).

De machinale metamorfose, of mechanomorfose, van de personages gaat gepaard met de reductie van hun individualiteit en persoonlijkheid. Dat effect wordt versterkt door de afstandelijke, registrerende verteltrant en de vage abstractie waarmee de verteller zijn personages karakteriseert. Hij presenteert de personages als abstracta, als gedehumaniseerde talige constructies – 'het medium' –, en hij waarschuwt de lezer voor een al te naïeve personifiërende interpretatie van de taaltekens: 'Indien het medium [Ian] ook hier wordt afgemasseed, wees dan voorzichtig met je interpretatie. De held spoot' (Krijgelmans 1971: 96). Hoewel de verteller de personages expliciet voorstelt als taaltekens, zijn Ian en zijn vrouw ironisch genoeg niet in staat met elkaar te praten – 'De woorden die ze daarvoor gebruikte, glommen nooit op haar lippen' (Krijgelmans 1971: 94) – of om op om het even welke talige, en dus typisch menselijke, manier te communiceren. Samen met de transformatie van het menselijke lichaam is de taal gedesintegreerd. De taaltekens hebben hun betekenis verloren: 'Hij [Ian] wist niet goed hoe hij die taal hanteren moest. De symbolen waren zinloos geworden' (Krijgelmans 1971: 93).

De (gedeeltelijke) transformatie van mens naar machine in Krijgelmans' verhaal beperkt zich niet tot de lichaamsbouw en het communicatievermogen van de personages. De effecten van de mechanomorfose komen ook tot uiting op het niveau van de intermenselijke relaties en dan vooral de seksuele. De personages voeren seksuele handelingen emotioneel en werktuiglijk uit. In de volgende cunilingusscène heeft Ian meer weg van een mecanicien die aan een machine sleutelt, dan van een minnaar die een vrouw pleziert. De mechanische routine van Ians handelingen wordt formeel benadrukt door de herhaling van het woord 'mechanisme':

6. Bruce Clarke spreekt in dit verband van 'quasi-objects'. Met deze term wijst hij op het hybride karakter van zowel subjecten – de mens – als objecten – de machine of het staal: 'The quasi-object names the objecthood of subjects (such as human persons) and the subjecthood of objects (such as machines and non-human organisms)' (Clarke 2008, 44).

De held ging voor de gespreide dijen zitten. Hij keek toe en deed wat hem door de cel bevoelen werd, door het mechanisme in de cel, door het mechanisme van het mechanisme van het mechanisme in de cel. Misschien kon hij daar met een schroevendraaier aan verhelpen. [...] Hij had de kut getest en gezien dat haar reacties kwasi [sic] normaal waren (Krijgelmans 1971: 99-100).

De verteller ('de auteur') merkt hierbij laconiek op: 'Dat klinkt banaal, maar de auteur kan niet nalaten eraan toe te voegen dat alles werktuigelijk en ijskoud gebeurde' (Krijgelmans 1971: 100).

Net als in 'Het meisje, de dokter en de neus' kan de metamorfose in dit verhaal geïnterpreteerd worden als een literair experiment met een bepaald pornografisch cliché, in dit geval de objectivering van personages. In pornografische teksten zijn de personages immers types die haast uitsluitend gekarakteriseerd worden door hun fysieke en seksuele kwaliteiten, en door de functie die ze in een seksscène vervullen⁷. Ze zijn bijna geobjectiveerde seksmachines die steeds bereid zijn tot de geslachtsdaad en in staat zijn om meermaals na elkaar te presteren. Een vaak geuite kritiek op het pornografische genre is dan ook dat de seksuele handelingen geautomatiseerd en mechanisch overkomen⁸. De mechanomorfose in 'Het spook met de korst' kan worden gelezen als een letterlijke en extreme vorm van die pornografische 'machinalisering'.

Pornodystopie, of een kritisch (anti-)pornografisch verhaal

Daarnaast rekt Krijgelmans de conventies van het pornografische discours op door de seksscènes (masturbatie, penetratie en cunnilingus) die het verhaal wel degelijk bevat, te integreren in een dystopische setting. Pornografische verhalen spelen zich meestal af in een fantastische en utopische ideaalwereld waar sociale conventies en morele beperkingen niet gelden. De seksuele vrijheid is er absoluut en personages kunnen altijd en overal geslachtsgemeenschap hebben met om het even welk ander personage (Marcus 1969 [1966]: 270-271). Marcus gebruikt daarom de term 'pornotopie', een samenstelling van pornografie en utopie, om de pornografische verhaalwereld te karakteriseren.

In 'Het spook met de korst' wordt het pornografische wereldbeeld radicaal doorgetrokken. Seks wordt aanvaard als een primaire levensbehoefte en wordt op gelijke hoogte geplaatst met andere basisbehoeften zoals eten. De gelijkenis tussen lust en honger wordt ook op talig vlak gesymboliseerd door de isotopieën van het

7. In zijn studie van pornografische literatuur typeert Dominique Maingueneau pornografische personages als volgt: '[Les personnages] ne sont appréhendés que comme des êtres désirants. [...] [L]es seules propriétés qui importent sont celles qui ont une incidence sur le fonctionnement de la scène [pornographique]' (Maingueneau 2007: 55).

8. Cf. Schaschek 2014: 55: 'The metaphor of mechanical sex often implies a negative notion of pornography. It criticizes, in a way, the "cold robotic perfection" with which sexuality is depicted'.

erotische verlangens en de honger met elkaar te vermengen tot ze op den duur inwisselbaar worden. Zo wordt de metafoor van de honger gebruikt voor het onstilbare seksuele verlangens van het vrouwelijke personage: ‘WAAROM VERDWIJNT DE HONGER NIET IN HAAR ONDERBUIK?’ (Krijgelmans 1971: 92). Niet toevallig tracht ze die seksuele honger te stillen met een theelepeltje. Eetgerei wordt dus een seksueel hulpmiddel: ‘Er is een vrouw die zich van het theelepeltje bedient. Dit merk je aan haar buik. [...] Het theelepeltje is een glibberig ding. Het speelt zijn specifieke rol, méér dan eens verdwijnt het in de onderbuik’ (Krijgelmans 1971: 92).

Krijgelmans’ pornotopie is een pornodystopie waarin seksuele verlangens, net als andere noodzakelijke levensbehoeftes in tijden van crisis, koste wat het kost moeten worden vervuld. Daarom scheppen de personages niet langer plezier in de bevrediging ervan, zoals blijkt uit de volgende conversatie tussen de twee hoofdpersonages: ‘We zijn voorbestemd om op maat te neuken. Denk je soms dat ik dat prettig vind?’ – ‘Priapus is koning,’ zei hij, ‘Zijn wil is lul. We leven nu eenmaal in een krisisperiode’ (Krijgelmans 1971: 98).

Seks wordt dus ontdaan van iedere (positieve of negatieve) emotie. Dat blijkt ook uit de verwijzing naar het priapisme, een aandoening waarbij de penis permanent in staat van erectie is zonder dat men gevoelens van seksuele opwindning ervaart. Erotische gevoelens stammen uit een voorgaande periode: ‘de gapende spleet van weleer heeft al haar charmes verloren’ (Krijgelmans 1971: 92-93). Nu verloopt de seksuele daad extreem gewelddadig. Dat benadrukt Krijgelmans met zijn futuristische beeldspraak waarin geweld en seks samenkomen: ‘Af en toe neukte hij haar. Af en toe stak hij zijn machinepistool in het daartoe bestemde mangat’ (Krijgelmans 1971: 94). Deze combinatie van seks en geweld, van eros en thanatos, is overigens kenmerkend voor het vroege oeuvre van de auteur (Vervaeck 2004: 67).

Ook voor de lezer is het verhaal wellicht weinig opwindend. Krijgelmans refereert dan wel aan het pornografische genre, onder meer met platvloerse woorden als ‘neuken’, ‘fornikeren’, ‘kut’ en ‘flamoes’, het mogelijke pornografische effect van dat vocabulaire wordt teniet gedaan door de dystopische setting en door Krijgelmans’ stilistische en narratieve experiment. De abstracte stijl, de atypische – futuristische en militaristische – beeldspraak en de reductie van de narrativiteit leiden immers af van de pornografische en opwindende inhoud, en vestigen de aandacht op de tekst en de taal als zodanig.

Krijgelmans’ dystopische, anti-pornografische verhaal kan worden gelezen als een dubbele en paradoxale commentaar op discussies over seksualiteit en seksuele vrijheid, en de industriële en economische evolutie en welvaart, die de late jaren zestig en vroege jaren zeventig beheersten. Enerzijds kan de hongersnood – door de gelijkgeschakeling van lust en honger – een metafoor zijn voor, en dus een kritiek op, de beknotting van de seksuele vrijheid. Anderzijds toont de auteur de radicale gevolgen van de seksuele revolutie in combinatie met het toenmalige technologische (en economische) vooruitgangdenken: evolutie op technologisch-

mechanisch en seksueel vlak, betekent in ‘Het spook met de korst’ een regressie op intermenselijk, sociaal en communicatief vlak. De mens in Krijgelmans’ pornodystopia is immers veranderd in een machine die een slaaf is van zijn eigen lichamelijke behoeften. Daarmee sluit Krijgelmans aan bij moderne en zelfs post-humanistische metamorfoseverhalen, die zich kenmerken door die vorm van kritiek en waarin het dominante (humanistische) mens- en wereldbeeld worden onderuitgehaald (Clarke 2008: 2; Rossini 2017: 165).

Het is in dat opzicht veelbetekenend dat de transformatie van de personages niet hersteld of ‘gerenaturaliseerd’ wordt. Dat weerspiegelt de aanhoudende crisis. Ian, die de held van het verhaal wordt genoemd, is dan ook een anti-held die er niet in slaagt de uitzichtloze situatie definitief om te keren. Het bevredigen van de honger en het verlangen is steeds slechts tijdelijk:

Ze vraten het vlees van de beenderen en zogen het merg uit de beenderen. Zo werd hun honger voor een poosje gestild. [...] Een poging om de tijd bij zijn staart te grijpen. Kwam het daarop neer? De tijd doen stollen als een verkreukte maagd? Is dat de bedoeling? Voorlopig niet. Nog niet. Bijna nooit. De held kan nooit buiten de tijd treden (Krijgelmans 1971: 101).

De crisis, de hongersnood en het onvervulde seksuele verlangen halen de held telkens weer in. Bovendien lijkt de verteller met zijn extreem ruime en veralgemene tijdsaanduidingen zelfs te suggereren dat de crisisperiode permanent is, en misschien wel altijd aanwezig was. De verteller beweert dan wel dat seks vroeger niet emotioneel was, die periode lijkt echter al lang voorbij (van voor het diluvium, een verouderde benaming van het pleistoceen) en zal nog lang niet terugkeren: ‘De gapende spleet heeft haar charmes van weleer verloren. De spleet is een zij met een vliesje aan. Vliesjes zijn ante- en post-diluviaal. Driehonderdduizend jaar later? Driehonderdduizend keer driehonderd vijftig dagen later?’ (Krijgelmans 1971: 92-93) Door dergelijke temporele veralgemeningen krijgt het verhaal, net als de kritische boodschap die het uitdraagt, een haast universeel en tijdoverschrijdend karakter.

Conclusie

In ‘Het meisje, de dokter en de neus’ en ‘Het spook met de korst’ weerspiegelt de lichamelijke metamorfose van de personages het literaire spel van de auteurs met het pornografische discours en de hybride aard van de bundels waarin de verhalen verschijnen. Die zijn immers expliciet opgevat als een combinatie van pornografie en literatuur. In beide teksten fungeert de metamorfose – of het nu gaat om een geslachtstransformatie of mechanomorfose – als een milde vorm van experiment dat bepaalde, narratieve en ideologische, pornografische conventies onthult en door groteske overdrijving ter discussie stelt: de objectivering van personages, de

projectie van het mannelijke ideaalbeeld op het vrouwelijke lichaam, de omnipotentie van mannelijke personages, het pornotopische wereldbeeld...

Daarnaast worden in de teksten enkele actuele maatschappelijke thema's uit de jaren zestig en zeventig aangekaart, zoals vrouwelijke emancipatie, de seksuele revolutie en (absolute) seksuele vrijheid en (de grenzen van) technologische innovatie. Ook meer hedendaagse genderkwesties en posthumanistische onderwerpen worden aangeraakt, zoals de doorlaatbaarheid van de grenzen van het menselijke lichaam en de spanning tussen gender en geslacht.

Een belangrijk verschil tussen beide verhalen is de manier waarop ze eindigen en de ideologische en morele implicaties die de respectieve eindes met zich meebrengen. In 'Het meisje, de dokter en de neus' worden de transformaties van de personages 'gerenaturaliseerd'. En wat belangrijker is, daarmee worden ook de dominante morele en pornografische normen hersteld en bevestigd. In Krijgelmans' verhaal daarentegen lijkt de menselijke soort permanent vast te zitten in een crisissituatie die universele proporties aanneemt. De auteur sluit geen compromissen en toont aan de hand van de mechanomorfose de beperkingen en radicale gevolgen van het seksueel revolutionaire ideeëngoed.

Bibliografie

- Asker, D.B.D. *Aspects of Metamorphosis: Fictional Representations of the Becoming Human*. Amsterdam: Rodopi, 2001.
- Van Bauwel, S. 'Representing Gender Benders: Consumerism and the Muting of Subversion', in: Hands J. & Siapera E. (red.) *At the Interface: Continuity and Transformation in Culture and Politics*. Amsterdam/New York: Rodopi, 2004, 17-38.
- Bulter, J. *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York/London: Routledge, 2006 [1990].
- Clarke, B. *Posthuman Metamorphosis. Narrative and Systems*. New York: Fordham University Press, 2008.
- Clarke, B. & M. Rossini (red.) *The Cambridge Companion to Literature and the Posthuman*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
- Den Boef, A.H. 'Het raadsel vergroten. Het oeuvre van Willem G. van Maanen', in: *Ons Erfdeel*. 48 (3), 2005, 407-413.
- Gallagher, D. *Metamorphosis: Transformations of the Body and the Influence of Ovid's Metamorphoses on Germanic Literature of the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Amsterdam: Rodopi, 2009.
- Gogol, N. & R. Wilks (trans.) *Diary of a Madman and Other Stories*. Londen: Penguin Books, 1987 [1835].
- Van Hove, K. & B. Vervaeck (red.) *Gewaagde geschriften. Interacties tussen pornografie en literatuur in Vlaanderen en Nederland*. Gent: Academia Press, 2019.
- Van Hove, K. "Proeve van een idioot voor een pornoschrift (populair)". C.C. Krijgelmans' pornografische experiment', in: Van Hove, K. & Vervaeck B. (red.), *Gewaagde geschriften. Interacties tussen pornografie en literatuur in Vlaanderen en Nederland*. Gent: Academia Press, 2019, 101-129.

- Jug Me Bash *K-anaal der liefde*. Antwerpen: Uitgeverij Juthro, 1970.
- Krijgelmans, C.C. 'Het spook met de korst', in: Boon, L.P. e.a. *Het voortplantingsoffensief: erotische spelereien*. Antwerpen: Uitgeverij Walter Soethoudt, 1971, 92-101.
- Van de Loo, V., *De vrouw beslist: de tweede feministische golf in Nederland*. Amsterdam: Imeric, 2005.
- Van Maanen, W.G. 'Het meisje, de dokter en de neus', in: Van Maanen, W.G. e.a. *Foei! nieuwe pornografische verhalen van nederlandse auteurs*. Amsterdam: Triton Pers, 1970, 65-94.
- Maingueneau, D. *La littérature pornographique*. Paris: Armand Colin, 2007.
- Marcus, S. *The Other Victorians. A Study of Sexuality and Pornography in mid-nineteenth-century England*. London: Corgi Books, 1969 [1966].
- Rossini, M. 'Bodies', in: Clarke, B. & M. Rossini (red.) *The Cambridge Companion to Literature and the Posthuman*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017, 153-169.
- Sliggers, B. 'Van suggestief tot expliciet. Nederlandse erotiek en pornografie vanaf 1880', in: Sliggers B. & Van Waterschoot J. (red.) *Onder de toonbank. Pornografie en erotica in de Nederlanden*. Amsterdam: Uitgeverij Van Oorschot, 2018, 194-265.
- De Smit, K. *Hoe dol was Dolle Mina? Een geschiedenis van de Dolle Mina in Vlaanderen*. Gent: Academia Press, 2006.
- Thurschwell, P. *Sigmund Freud*. New York: Routledge, 2001 [2000].
- Vervaeck, B. 'Een stroom in ruïne. Het vroege werk van C.C. Krijgelmans', in: T'Sjoen, Y. & Stylen L. (red.) *Onderstroom: De vergankelijkheid van het schrijverschap. Verkenningen van de Vlaamse literatuur buiten beeld (1952-1968)*. Gent: Academia Press, 2004, 65-76.
- Vervaeck, B. 'Genre in verandering. Vernieuwingen in de naoorlogse Nederlandstalige roman', in: *Spiegel der Letteren: Tijdschrift voor Nederlandse Literatuurgeschiedenis en voor Literatuurwetenschap*. 56 (1), 2014, 51-83.
- Warner, M. *Fantastic Metamorphoses, Other Worlds. Ways of Telling the Self*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Williams, L. *Hardcore. Power, Pleasure, and the "Frenzy of the Visible"*. Berkley/Los Angeles: University of California Press, 1989.

DISTRIBUTED COGNITION IN ROBERT MUSIL'S AND DIETMAR DATH'S FICTIONS OF MAN-MACHINE-HYBRIDITY

Gunther Martens
Ghent University

The question, in fact, is not whether intelligent machines can have emotions, but whether machines can be intelligent without any emotions (Cambria and others 2010: 155).

Automatons and robots constitute an object of fascination and undiminished source of artistic inspiration. This interest precedes the actual coining of the word 'robot' itself and ranges well into antiquity (Riskin 2010; Beatrice 2017; Tresch 2012; Kang 2011; Wood 2002). In more recent times, the fusion between man and machine has been discussed in the context of post-humanism. The declared goal of posthumanism is to surpass an anthropocentric view. I aim to take this discussion into a slightly different direction by focussing on representations of swarm intelligence. The central question is the following: Given the widespread dystopian narrative representation of swarm intelligence, can we identify what are the stakes for representations that aim to give a positive, or at least a more neutral view, of supra-individual and distributed cognition? I will answer this question in three steps: First, I will highlight some of the paradoxes besetting the dystopian representation of swarm intelligence. In a second step, I will turn to Robert Musil's modernism and his entomological metaphors as precursors of swarm intelligence and network technology. Finally, I will deal with Dietmar Dath's attempt to reconcile science fiction with a radically left and progressive view of data-driven distributed cognition. A comparison of Musil and Dath is warranted through their shared interest in behavioural psychology of the collective as well as in mathematics as means to approach and transcend the limits of human cognition and/or agency. Whereas Dath has been thematised in existing studies on posthumanism and swarm intelligence, Musil's name has been remarkably absent from both fields.

Robot pedagogy: between instruction and experience

In this section, I aim to provide a condensed overview of the prehistory of debates on automation transhumanism spanning various periods and cultural expressions in literary and film history. From a formal point of view, this section provides the

typically German ‘Forschungsbericht’ (research report), which provides reference texts and theoretical debates that, though not discussed in depth themselves, provide contrast to the two more central cases to be discussed in the next sections. Narratives on human-machine-interaction are adjacent to narratives on cloning and the emulation of human nature, thus partaking in a broader debate on the distinction between good and bad mimesis that goes back to at least the Enlightenment. Aesthetic thought in the 18th century gradually came to see the mere mechanical reproduction as ‘Nachäffen’ (aping), as negative and as inferior to spirited, originary creation (typically cast in very organic terms) (Schäfer 2016: 49). Authors like Jean Paul and E.T.A. Hoffmann followed suite and explored the ambivalences of this discourse (Herrmann 2017: 202). In this debate, pedagogy has been cast in the ‘Rolle der etwas ärmlichen Schwester einer Ästhetik, deren massiven Bildungsansprüchen Pädagogik allenfalls sekundieren kann’ (Geulen 2004: 629).¹ Indeed, the aesthetic debate is mirrored by discussions and developments in pedagogy. As soon as one hooks up a human with a machine, discourses of optimisation are activated that are fundamentally pedagogical. Typically, narrative automaton or robot scenarios evolve from a setting of direct instruction and guidance by externals to attempts at internal self-instruction and self-control. In doing so, robot narratives cover two shades of Enlightenment pedagogy, namely its positive self-assessment as stressing individualism, anti-dogmatism and self-reliance, but also its negative excesses (excessive control, paternalism, stress on teacher centrality) (Nieser 2015). The Romantic motif of the double and discourses on animal magnetism and mesmerism called into question the triumphant overtones of the individualism and self-reliance promoted in Enlightenment versions of self-steering and individualism. The current ubiquity of network technology rekindles the interest in networked, relayed versions of human agency. This is why the Romantic discourses on supra-individual agency remain relevant for my current argument. In this regard, it is interesting to single out an number of persistent, recurring *topoi*, such as the *Urszene* that the interaction with robots makes humans aware of machine-like aspects of their own constitution or the *topos* that machines paradoxically gain sentience or conscience by switching themselves off, as a quasi-human act of self-affirmation through self-annihilation (Dotzler 1996: 391). The latter scenario is used in Richard Powers’ *Galatea 2.2* (Chapman 2015: 2).

Science fiction emerged as a literary genre during Romanticism as precisely a reaction to and a critique of Enlightenment optimism about individual (rational) cognition. Distributed cognition looks less formidable when one acknowledges the fact that cognition is always to some extent distributed and that our views of successful individual cognition are steeped in Western ideals of super-individualism, ableism and self-reliance. Cognition is revealed to be by necessity of a distrib-

---

1. My translation: ‘the role of the rather poor sister of aesthetics, whose massive claims of learnedness it can only mimick’.

uted nature when confronted with a disability, special needs education and any kind of neurotypical specificities that refuse to fit the mould of 'normal' cognition. 'Children with E[xecutive] F[unction] disorders can achieve a sense of success and avoid getting into difficulties as long as they have support from another person, a parent, teacher, mentor or friend to act as a "surrogate frontal lobe" to guide them and keep them on track' (Hosenbocus and Chahal 2012).

Notwithstanding the Romantics' interest in 'madness' and animal magnetism, it remains hard, to this very day, to find positive representations of this interdependent or collectivized intelligence (rarely dubbed wisdom of the crowds, rather depicted as the frenzy of stampeding hordes) in literature and art, even when we skip forward to the 20th century and onwards. Elsewhere, I described the ambivalence inherent in Ernst Jünger's and Robert Musil's plans to train the collective subject (Martens 2008). Both took their cue from psychotechnics and from their experiences as soldiers in the First World War in order to come up with plans to train collective subjects as a means to a collectivised type of superior intelligence, ready to confront the challenges of modernity in general. Optimism about the very possibility of achieving this aim through the fusion of man and machine is generally relegated to behaviourist psychologies of the interwar period, whereas in art it is ostracised as conditioning and objectification, and loss of the self. Phantasms of the detrimental efficiency of such direct, machine-assisted intervention to the brain are typical of the Cold War era and are to be found in Ken Kesey's *One flew over the cuckoo's nest* and Anthony Burgess' *A clockwork orange*.

In cultural artefacts 'that are made to reach a broad audience' (Wennesscheid 2017), the encounter between man and machine is often underpinned by phantasies of a fatal loss of control. To this purpose, the topos remains couched in richly mythological, theological, yet ultimately fairly conventional narrative scenarios of apocalyptic downfall. Phantasies of sentient machines are frequently very stereotypical in terms of gender and strong sexualisation, a remarkable constant stretching from E.T.A. Hoffmann's Olympia in *The Sandman* (Elsner 2004) to Amazon's home automation tool *Alexa* (Wennesscheid 2019). Huyssen famously criticised Fritz Lang's late Expressionist take on the cyborg in *Metropolis*: 'the fears and perceptual anxieties emanating from ever more powerful machines are recast and reconstructed in terms of the male fear of female sexuality, reflecting, in the Freudian account, the male's castration anxiety. [...] the myth of the dualistic nature of woman as either asexual virgin-mother or prostitute-vamp is projected onto technology which appears as either neutral and obedient or as inherently threatening and out-of-control' (Huyssen 1986: 70 and 73). This description continues to hit home for alarmist accounts of techno-panicking.

In *Ex Machina*, a man named Caleb is seemingly randomly selected to assist in putting the robot Ava to the Turing test. Ava passes this Turing test with flying colours as she manages to outwit the mastermind that keeps multiple

robots captive in a Bluebeard-like fashion. Only rather late in the movie is it revealed that the robot has been designed especially for Caleb, in keeping with his online porn surfing profile. The ensuing catastrophe confirms our fears that such data are accumulated at the direct expense of our individual human nature. The movie's gender division chimes in with (masculinist) fears that technology will illegitimately interfere with our private, intimate lives and ultimately leads to our downfall. A similar trajectory is sketched out by blockbuster TV series *Westworld*. HBO's *Westworld* presents, through its blend of robots with Western settings an advanced case of retro-futurism, resounds with Biblical overtones and is predicated on the struggle between quasi-religious benign and less benign forces. At the beginning of its second season, it is revealed that the 'theme park' is not only exploiting its automatons, but also its human visitors, whose emotions and thoughts are tracked and gathered and are the actual source of economic interest.

The longevity of the interest in narrativising autonomous artificial intelligence can at least partially be explained through the fact that this representation echoes the relationship between the cultural artefact and its producer(s), be they artists or spectators. In this respect, the curious paradox besetting stories about autonomous machine intelligence is that they put a very specific brand of human cognition (epitomised through empathy) in the driver's seat, rather than displacing and deterritorializing it. In fact, since these robot stories are told in narrative form, this predisposes the reader to adopt a specific outlook: interaction with sequential narrative is based on experiential learning too. We gradually get to know centrally focused characters, and this leads us to ascribe intentions and motivations to, or even to have empathy with abstract non-animate objects, as argued in philosophy by Misselhorn (who did her PhD on Robert Musil, to whom we will turn in the second part) (Misselhorn 2009, 2018). Through the sequential dynamic of this fairly intimate contact (facilitated through heavy usage of affect-laden close-ups), we tend to ascribe human-like free will. In both cases, the plot hinges on the fact that the robots develop an inner life and are able to act against the coding of their actions bestowed upon them by an ulterior central intelligence. The implicit appropriation of this privileged, divine perspective is manifestly present in the genre's allusions to divine intervention, 'remote control' and intelligent design. With reference to *Westworld*, this has been dubbed 'mastermind narration', 'resulting in the positing of a ghostly agency guiding narrative from the margins of the diegesis' (Favard 2018). This version of human agency is so powerful because it touches on theological metaphors of pantheism, thus casting spectators/readers (especially the 'forensic users' documenting the fictional universe through online encyclopaedia) into the role of hidden 'prime movers'. Inexistent, non-animate beings come to life and gain persistence in cultural memory through our attention. Hence, empathy as a refined, unique aspect of human cognition to be emulated by machines is reaffirmed as a singular human capacity. Hence, narratives about human-robot interaction designed to challenge the

human-non-human-dualism tend to contradict themselves and seem to have a hard time living up to the tenets of post- or transhuman philosophy.

Robert Musil on artificial stupidity and natural intelligence

In the following, I wish to look at two representations of the fusion of bodies and technologies that, in my view, are ultimately more convincing because they challenge the implicit understanding that human cognition qualifies as the pinnacle of evolution. In this section, the Austrian modernist author Robert Musil's work, though not containing any visible cyborg or robot presence, will help to outline an alternative notion of automation as non-mimetic, distributed cognition. Musil's novel *The man without qualities* is well-known for its critique of narrativisation as the hallmark of anthropocentrism. He problematizes how humans consider themselves to be the centre of the universe by pointing to rival scenarios of animal swarm intelligence. In fact, his allegiance to Ernst Mach's principle of *Denkökonomie* lead him to believe that lack of consciousness is central to success and the creative potential of errors are endemic in human progress. Musil achieves this focus by highlighting the intense failure of cognition in extreme situations, in which the borders of the individual are blurred.

The novel *The Man without qualities* opens with a striking scene: the protagonist is walking in the city like a *flâneur*, but is harassed by a group of thugs. Although in good bodily shape, Ulrich loses out: One moment of hesitation, reflection, a brief interval of rational reflection prevents him from reacting promptly as need. He is knocked out on the spot. Instead of blaming the thugs, he blames himself.

The fascination of such a fight, he said, was the rare chance it offered in civilian life to perform so many varied, vigorous, yet precisely coordinated movements in response to barely perceptible signals at a speed that made conscious control quite impossible. Which is why, as every athlete knows, training must stop several days before a contest, for no other reason than that the muscles and nerves must be given time to work out the final coordination among themselves, leaving the will, purpose, and consciousness out of it and without any say in the matter. Then, at the moment of action, Ulrich went on, muscles and nerves leap and fence with the 'I'; but this 'I' – the whole body, the soul, the will, the central and entire person as legally distinguished from all others – is swept along by his muscles and nerves like Europa riding the Bull (Musil 1996: 24).

The fight-or-flight instinct is the closest the human body can be approximated to machine-like behaviour. In moments of fear, the body resorts to the remnants of our reptile brain, that part of our brain which is not amenable to rational control. Typically, the body kicks in to flout the rational self. 'Ulrich moves from a notion of 'the fight' as one in which two men confront each other to one in which the conscious self, the, I, is pitted in a losing battle against the instinctual body'

(Boddy 2013: 61). Musil is among the first authors to address the aesthetic potential of this instinct. The mystical transcendence of the body described here recalls the paintings of Musil's near-contemporary George Grosz.

For those familiar with Musil, it will be clear from this scene that Musil went on to invest a lot in the exploration of this altered state. This scene should not be read as an illustration of the assault of city jungle on the senses (or as a call for noise-cancelling measures), but rather as an affirmation of complexity. The advantage of instinctive behaviour in this setting adds another shade of meaning to this collection's focus on instinct and desire, which is here not to be understood (solely) in the sexually oriented sense of desire, but also in terms of elementary drives (Triebe). The intense energy released by this encounter facilitates cooperation below the threshold of individual consciousness. This experience of dissolution of the self is echoed in moments of aesthetic rapture as well as in scenes of death and destruction. It informs Musil's depiction of the modern metropole.

Air and earth form an anthill traversed, level upon level, by roads live with traffic. Air trains, ground trains, underground trains, people mailed through tubes. Questions and answers synchronise like meshing gears (Musil 1996: 27).

The image of the anthill, just like the hivemind, is a particularly potent metaphor for swarm intelligence. This description should not lead us to assume that the narrator (or the author) affirms the futuristic metropolis unreservedly. In fact, Musil's diaries show how he continued to grapple with phenomena of collectivisation as a 'movement toward the worker-warrior-anthill state toward which the world is moving' (Musil 1996: 1145). Yet, as a modernist close to *Neue Sachlichkeit*, Musil takes an interest in mass phenomena such as sports and machines.

Metaphors borrowed from swarm activities are constant in this regard. Actions that may appear to be dumb and stupid in isolation can prove to be life-saving when considered as part of concerted collective action. Musil develops this idea in his essay *Über die Dummheit*, in which the impracticality of human cognition is once more contrasted with metaphors borrowed from entomology: another description of mass panic allows Musil to go beyond the individual consciousness:

Psychologically what occurs at the onset of panic is seen to be a suspension of the intelligence and especially of the higher faculties of reasoning, at which point the more primitive forces of the soul appear; but one might well add that in such cases, the paralysis and suffocation of the understanding is accompanied not so much by a descent to instinctive behaviour, but rather by one leading through that to a fundamental instinct of crisis situations, the most basic pattern of instinctive behaviour. This pattern of behaviour is characterized by total confusion, unplanned and apparently as devoid of reason as of every self-preservative instinct; but its unconscious plan is to compensate for the quality of actions by the number of them, and this by no means ineffective device relies on the probability that in a hundred random draws in a lottery there will be one winning ticket among the blanks.

A man in the grip of this frenzy, or an insect that continues to strike against a closed window until by chance it flies through an open one and out into the open, both of these in their confusion are doing nothing other than what is accomplished by the careful calculations of military science, when a target is riddled with volleys or saturated by sweeping fire, or when shrapnel or grenades are employed. To put it another way, it is to substitute a general action for a particular one, and there and there is nothing so human as to replace the essence of words or actions by sheer numbers of them. And yet there is a close similarity between the use of vague or ill-defined words and the use of large numbers of words, in that the more vague a word is, the wider the range of meanings it can be said to cover; and the same can be said of words (Musil 1995: 254).

The comparison between human use of military technology and the blind insect's unintelligent behaviour may read like depreciation of human cognition (or a put-down of bad, verbose literature). However, Musil's view (informed by his battlefield experience) mainly targets critically the failure of the bourgeois individual subject to adapt to these new circumstances of industrialised and motorised modernity. It is not a coincidence that *The man without qualities* opens with a pedestrian being struck by a car accident (and another metaphor borrowed from entomology and statistics to describe the fact that human cognition is overloaded in traffic).

Elsewhere in his essay, Musil singles out instances of 'clever stupidity' that all have to do with manoeuvring hierarchical environments: 'venerable craftiness and artful stupidity are also still to be found in dependent relationships in which the relative strengths are so disproportionally divided that the weaker person seeks his salvation by acting more stupid than he is' (Musil 1995: 271). This act of self-deprecation does not only call to mind Musil's own motto (captured in this definition of irony: 'sich dumm stellen', Musil, *Diaries* 260, 'to feign ignorance', my translation); it also calls to mind the iconic behaviour of ants that have themselves trampled on in order to save the colony (Werber 2009, 2013: 84). The entomological metaphor shows that Musil's view of perception is a thoroughly evolutionary one. He reflects on the bodily and sensorimotor basis of rational thought, and it is clear that 'the paralysis and suffocation of understanding' is here to stay and that in some specific instances, the solution is to be found in the scale of organisation and in better handling of the body. The resulting behaviour of trial and error is aptly linked to animal and instinctual behaviour, but it also fittingly introduces an element of probability, thus accounting for the aspect of predictive processing and approximation that comes with recent understandings of cognition.

There certainly is an apotropaic element to his discussion of the stupidity of the collective: Musil's address on stupidity was delivered at a precise historical moment, namely in 1937 in Vienna, as he was witness to a spectacular regression in civilisation, a politics of fear for the purpose of warmongering. But a closer look at Musil's animal stories would help to show that Musil's take on natural unintelligence echoes the spirit of psychotechnics and the experimental psychology of the

Berlin laboratories that Musil got acquainted with while doing his PhD. In fact, the laboratory setting itself qualifies as an essentially collaborative setting, characterised by division of labour, but also swarming with complementary skills needed to tackle the onslaught of information.

I submit that *Man without Qualities* is one of the first literary works conceived from the vantage point of information overload. The general sense of impracticality is increased through institutional inefficiency and bureaucracy, leading to a general sense of entropy:

One can read the poets, study the philosophers, buy pictures and have discussions all night long. But is it spirit that one gains by doing so? Assuming one does gain it – does one then possess it? This something called spirit, so firmly bound up with the form in which it happens to manifest itself, passes through the person who wants to receive and harbour it, leaving nothing behind but a slight tremor. What are we to do with all this spirit? It is continually being produced on masses of paper, stone and canvas, in downright astronomical quantities, and is being as ceaselessly ingested and consumed with a gigantic expenditure of nervous energy. But what happens to it then? Does it vanish like a mirage? Does it dissolve into particles? Is it an exception to the natural law of conservation? The dust-particles sinking down into us, slowly settling, are in no relation to all the trouble involved. Where has it gone? Where, what, is it? Perhaps, if one knew more about it, there would be an awkward silence round this noun 'spirit' (Musil 1996: 161).

Musil aims to vacate the individual mind as the site of a privileged individualism in favour of free-flowing information networks. In putting the word 'Geist' between scare quotes, Musil follows in the wake of the Vienna Circle: there is a healthy dose of positivism and anti-metaphysical sentiment in this diatribe against 'Geist'. However, this is less a programmatic 'Austreibung des Geistes' (Kittler) in favour of automation. The ultimate goal is to approach the mind from the point of view of its interaction with the body and its environment. This leads to a psycho-physical monism akin to the one championed by Ernst Mach and others, with a stress on the autonomy of the body as a kind of technology 'within'. It is also a call for acknowledging the extent in which the mind is traversed by technology and dependent on external networks.

You cannot step into the street or drink a glass of water or get on a streetcar without touching the balanced levers of a gigantic apparatus of laws and interrelations, setting them in motion or letting them maintain you in your peaceful existence; one knows hardly any of these levers, which reach deep into the inner workings and, coming out the other side, lose themselves in a network whose structure has never yet been unraveled by anyone. [...] Sometimes a man may be seized by panic, helpless as in a dream, thrashing about wildly like an animal that has blundered into the incomprehensible mechanism of a net (Musil 1996: 165).

Passages like this effectively blur the border between animal cognition and human learning as amplified by networks and machines. Taking into account this far-

reaching intermingling detracts from the singularity of human 'conscience' and considerably lowers the stakes for imagining self-reliant sentient machines: We project notions of autonomy that even human beings cannot live up to.

Dietmar Dath's coded literature

In his abundant writings, the German author of speculative fiction named Dietmar Dath presents wildly encyclopaedic negotiations with mathematics, hard science and popular culture. In *Venus siegt*, technology seems to have taken over. Dietmar Dath devises his alternative universe mainly with an eye on its power structures and its engineering of resources. Already the title points to this aspect of engineering: an evolved branch of mankind has succeeded in colonizing the planet Venus, so close to the sun that it precludes our current understanding of humans living there: Very much in the wake of Robert Musil's utopia of engineering cognition, Dietmar Dath presents human cognition as easily superseded by evolved versions of animal and technologically augmented cognition. In *Venus siegt*, this view of human cognition is couched in allusions to the history of mathematics. Neural networks have taken over thanks to advances in mathematics and physics. In order to understand this evolution, it helps to have skimmed Dietmar Dath's *Höhenrausch, Mathematics of the 20th Century in 20 brains* (Dath 2003) – a collection of short stories and fictional portraits of Cantor, Hilbert, Poincaré, Brouwer, Noether, Ramanujan, Gödel, Dirac, Turing, Kolmogorow, von Neumann, Dieudonné, Grothendieck, Gregory Chaitin, Thom, Robinson, Mandelbrot, Witten, and Wolfram. In this book, Dath draws a lively picture of the debates between intuitionists (Brouwer) and anti-intuitionists. Likewise, the novel *Venus siegt* does not eschew the intricate discussion about set theory and highly abstract models, which is clearly a challenge to the nature of fiction or any theory wanting to rely on intuitions. References to mathematics are at times cryptic ('Chaitin traps', 'Gödel traps'), pointing to the discussion on the limits and milestones of mathematics and formalisation in the 20th Century.

Dath's novels leave readers typically puzzled as to what happens why in the sparsely outlined dramaturgy of his novels of ideas. Dath himself quips on this critical assessment in the postscript to the novel, in which a character passes a similar judgment on the original novel (published in 2015).

'es ist nirgends Leben drin, die Leute atmen nicht, es ist ein reiner Thesenroman als Erinnerungsgehübere [...]. Ein Erledigter erinnert sich, einsam, verschrullt, Adressaten sind die letzten Aufrechten, die es vielleicht nur in seinem Kopf gibt, das Ding ist ein schiefes, kunstloses Ideologietraktat ...' (Dath 2016, p. 459f).²

2. My translation: 'it's all very lifeless, people don't breathe, it's an author's soliloquy dressed up as testimonial gibberish. A has-been writes down his memories, lonely, eccentric, addressees are the last righteous, maybe existing solely in his head, the whole thing is a botched, artless ideological treatise'.

It helps to be aware of the fact that the novel's dramaturgy parallels to some extent the history of the Russian revolution. The protagonist observes a series of power struggles within the utopian idea to establish a better, egalitarian society on Venus. The novel is rife with echoes of the *Schauprozesse* and the dynamic that made the Russian Revolution drift into terror, although at the end Dath clings to the utopian view that commonality will see the light of day. The protagonist gets caught up into the power struggle. After his arrest, he is put through the paces of a heavy torture session that basically consists of confronting him with the cognitive superiority of his torturers. This is where Dath exposes the reader to advanced discussions on set theory ('Mengenlehre'):

»Weil diese ganze Mengenlehre bei uns nicht greift. Es geht schon mit den Teilmengen los, auch mit der Potenzmenge: Wenn man aus der Potenzmenge lauter Teilmengen der Grundmenge rausgreifen würde, könnte der Fall vorkommen, dass sie zwar paarweise disjunkt sind, aber nicht allgemein disjunkt.«

»Was? Wa...«

Ich überlegte, was sie da gesagt hatte, und versuchte, es mir anschaulich zu denken. Es ging nicht. Mein Hirn schmolz keineswegs, aber es wehrte sich (Dath 2016b: 122f).³

The sense of inadequacy is aggravated by the fact that the human narrator's cognition already has evolved capacities too. He is able to send mathematical formulae through a device embedded in his 'inner eye'. In addition, through his body, he has access to 'frames', a kind of inbred database querying system.

Paranoia, dachte ich bestürzt – wahrscheinlich gab es einfach irgendwelche linguistisch-stochastischen Programme, mit denen Von Arc über Korrelationsuche die Wahrscheinlichkeit bestimmen konnte, wonach man beim Gebrauch bestimmter Worte an bestimmte Personen dachte. Schließlich fanden sich ja in den Frames genügend öffentliche und private Aufzeichnungen von der Sprachpraxis meiner Mutter, aus denen leicht abzulesen war, welche Wörter sie mochte und wie häufig sie die benutzte (Dath 2016b: 125).⁴

This quote is a clear nod to the technology of sentiment mining. It is no coincidence that a prequel to the novel cites Erik Cambria's take on Multimodal Sentiment Analysis (Dath 2016a). This procedure relies on the aggregation of data accumulated over longer stretches of time. This presupposes total transparency of even the most intimate exchanges and memories (also extending into the immaterial: memories of smell and taste). It is typical of Dietmar Dath's cool, matter-of-

3. My translation: 'Because this set theory does not hold true at all here. This applies to subsets, but also to the power set: If one would take subsets of the main set out of the powerset, it could occur that they are disjunctive as pairs, but not as a whole.' 'Say what?' I recollected what she had said and tried to visualize it. I couldn't. My brain, though not on the verge of melting down, resisted.'

4. My translation: 'Probably, there were some linguistic-stochastic programmes, with which Von Arc, by means of correlation search, could estimate the probability, the extent in which one was thinking about specific people when using specific words. After all, the frames contained sufficient amounts of public and private linguistics discourse produced by my mother, from which it could be deduced easily what words she liked and how frequently she used them.'

fact stance that this transparency is taken for granted rather than bemoaned. This attitude turns him into a dissonant voice in the literary scene dominated by dystopian fiction on the ubiquity of information technology (as in Dave Eggers' *The Circle*). Dath's take on artificial intelligence runs completely counter to the strong somatisation of psychological and cognitive features common in science fiction: In Cronenberg's *Existenz*, for instance, enhanced cognition takes the shape of bodily prostheses, pods covered with skin, so that the human-machine interaction closely resembles the act of self-soothing, with self-touching acting on the limbic system, which thus acquires a very palpable, organic nature. This tactility and the concomitant affectivity offset the invasive nature of having plugged something directly into one's spine, which is also part of many science fictions. Dath's depiction of this intelligence is more akin to discourses on the 'quantified self' than on the more plastic imaginations of genetically altered, mutant bodies (Stollfuß 2016).

The new communication system is presented as a programming language, a software protocol outdoing any scenario of seamless sharing that we currently are able to envisage. In order to describe the dynamic of this mass-mediated contest of opinions, Dath resorts to metaphors borrowed from physics and thermodynamics.

Die Tagesordnung flutete den Neuankömmling wie ein Gasgemisch unterm passenden Druck eine entriegelte Druckkammer: Erst kamen die Millionen von Verwaltungspunkten, über die Cherlin, Massignon und er abstimmten, ohne sie überhaupt bewusst wahrzunehmen – *das menschliche Hirnrindendenken war für diese enorme Masse an Prozessen viel zu schmal, zu träge* –, in eine Mengenklammer eingefasst, deren Objektname »Top 1« war (Dath 2016b: 372).⁵

Humans are left with a sense of innate inferiority, they need to adapt to the intelligence of swarms.

Dietmar Dath takes his cue from developments in science and information technology that are either very technical and abstract (such as the history of mathematics) or no longer really science fiction. In *Venus siegt*, the disembodied quality of the digital is rendered palpable through its embodiment in a water-like substance called *écumen*. Although the name resonates with foam and the textual universe is of course largely situated on the planet Venus (Greek Aphrodite), Dath does not imagine an exuberant Aphrosphere (Sloterdijk). The life-giving overtones are kept in check by a thoroughly technical reliance on tropes and notations borrowed from programming and computer technology.

It is useful to take a look at a scene depicting a highly rhetorical speech delivered by one of the novel's numerous statesmen attempting to cling to power. The

5. My translation: 'The order of the day overwhelmed the newcomer like a gas mixture under pressure in a pressure chamber gone riot: First there were millions of policy items, voted upon by Cherlin, Massignon and himself unconsciously (the human subcortical thought was way too slow, too narrow for this enormous quantity). They were bundled under the object name 'Top 1'.

act of rhetorical persuasion is no longer presented as relying on charisma, but in fact it is a multilateral performance, with fact-checking of the claims occurring on the fly. Listeners no longer passively succumb to the lure of rhetorical technique, rather, they hurl at the orator datasets potentially questioning his or her argument. This cooperative view of rhetoric as a collaborative exchange of information rather than of forceful argumentation reminds one of the dynamics of fact-checking in social media or the altruistic nature of online software versioning systems.

Der Grund für sein Schweigen war, dass seine semisentienten Filter ihm, wie man inzwischen weiß, damals nach blitzschnellem Zwischenkalkül dazu rieten, sich nicht auf dieser allgemeinen Ebene zu verausgaben, weil die nächsten, die übernächsten und die über dreihundert folgenden Erwiderungen auf seine Rede voller technischer Einzeleinwände steckten. Hätte er sie unbeantwortet gelassen, wären sie von der soeben sprunghaft angestiegenen Zahl seiner Gegnerinnen und Verächter als vernichtende Kritik an seinem herostratischen Plan gewertet worden. Er hatte also nur die Wahl zwischen zwei Sorten der Niederlage, und er traf sie augenblicklich. [...] So ließ er sich, physisch schweigend, aber aufrecht am Pult, als hätte man ihn dort festgenagelt, auf Einsprüche und Detailauskunftsversuche ein, die er im Kopf, an der Schnittstelle zu allen Frames, teils mit der Unterstützung teilautonomer Software, teils mittels Weiterleitung an seinen wissenschaftlich-technischen Stab bediente, dem sogar ein paar K/ angehört (Dath 2016b: 44).⁶

As a consequence, the public sphere depicted in *Venus siegt* is closer to the current reality of mass social media (minus its troll wars) than to the bourgeois public sphere of individualized and theatrically ritualized political contest (a contest which is echoed through citations from the former GDR playwright Peter Hacks' Shakespeare-adaptation *Numa*, 129). In the novel, swarm intelligence enables to do data mining of large datasets 'on the fly', as in the online guerrilla warfare of Wikileaks and hackers.

It will be noted that Dath's descriptions of information technology, though related to smell and touch, largely abstain from borrowing from the sexualized metaphors that have been used to describe the disruptive power and impact of information technology.⁷ As in his theoretical and essayistic writings on the subject, we get a neutral to outright positive view of the emancipatory potential of

6. My translation: 'He remained silent because after a flash of deliberative thought, his semi-sentient filter had instructed him not to wear himself out with generalities, because the next rejoinder, the next one after that and the more than three hundred rejoinders to his public speech were full of minute technical objections. If he had left those unanswered, his opponents and scorners would have considered those to be a scathing refutation of his herostratic plan. So he could only choose between two types of demise, and he chose on the spot. [...] Thus, he stood there in physical silence, but upright at his desk, dealing with formal objections and detailed inquiries. He dealt with them in his head, at the junction of all frames, in part supported by semi-autonomous software, in part by passing them on to his scientific-technical crew, comprising even a few K/-intelligences'.

7. To quote from one of the cultural representations referred to in the introductory parts of this essay: When one of *Westworld's* female robots gets to take control of her own code via the 'remote control', the act of directly adjusting the information streams and narrative strands that make up her consciousness is shown to have an orgasmic effect. *Westworld* S01E06, <https://www.youtube.com/watch?v=DAb3YKN9ugw>.

communication technology when put into the right hands. Amongst other strategies, Dath refrains from overly sexualizing swarm intelligence by casting his robots in the malleable mould of androgyny: 'Die zahlreichen /D in Menschengestalt [...] feingliedrig, mokkafarben, mit oft weißem Haar, auf eine zurückhaltende und prononciert androgynen Weise vornehm' (Dath 2016b: 260).⁸ It will be noted that androgyny is a staple of strong, intelligent female characters in Dath's work: 'Ihm fällt auf, daß sie sehr gut aussieht – ein bißchen androgyn, englisch bleich, kantig und rein, so unversaut wie Tilda Swinton in »Orlando«' (Dath 2009: 92).⁹

Yet it remains to be seen to what extent the notion of 'code' itself can be separated from sexuality. Code as a means for transmission of information has become ubiquitous as a master trope for understanding biological processes of adaptation and selection (not only in humans, but also in animals and in plants). It is interesting to see how Dath imagines sex and desire under the conditions of free-ranging interactions between humans and robots. It is clear that this intercourse transcends the constraints of biology. *The abolition of species* had already imagined a world beyond the automatic, 'robotic' urge to reproduce and to sublimate to select from the gene pool. It featured the fictional scenario of a similar swarm-gearred communication system based on smell. This clearly hints at biological knowledge concerning 'Pheromones and Animal Behaviour: Communication by Smell and Taste' (Wyatt 2003). In the novel, this swarm-like communication system has proven to possess an evolutionary advantage over that of human language. The earlier novel *The Abolition of Human Species* builds on Dath's evaluation of Darwinism as a theory of evolution inspired by capitalism, i.e. based on competition: 'Markenzeichen dieser psychophysischen Emanzipation ist konsequent das schuldfreie speziesübergreifende Ausleben der wie auch immer gearteten Sexualität' (Saul 2016: 226).¹⁰ According to Saul, this idea of interspecies sexuality embodies 'eine posthumane Welt als neue Homoöstate des Ökosystems Erde' (Saul 2016: 226).¹¹ This scenario indeed amounts to an embodied kind of cybersex, in which the wallowing in information overload takes on sexual connotations; as is to be expected in a novel that is itself a wild cross-over of various genres (philosophical treatise, mathematical proof, memoir, fantasy universe, political pamphlet), this intermingling comes without moral censure.

Although there are limits to the machine's predictive faculties, the digital transparency and the free floating of information streams generates a sense of intimacy. In this rather theoretical prose, the fusion of man and machine is central to

8. My translation: 'The numerous D/ in human shape: gracefully built, mocha-coloured, frequently with white hair, elegant in a reserved and openly androgynous way'.

9. My translation: 'It strikes him that she is good-looking – a bit androgynous, English pale, chiselled and pure, as clean as Tilda Swinton in "Orlando"'.

10. My translation: 'The hallmark of this psycho-physical emancipation is the guiltless acting out of whatever type of sexuality across species'.

11. My translation: 'A posthuman world as a new homeostasis of the system Earth'.

its representation of swarm intelligence. Interspecies sexual attraction is important for Dath's utopian view of swarm intelligence. The following sex scene is actually highly reminiscent of Arno Schmidt (another encyclopaedic author whose cold-war inspired apocalyptic texts deserve to be rediscovered in the light of ecocriticism): 'Shini und ich im Schilf am Teich mit heißen Flanken, keuchend und bissig und gut versteckt [...]' (Dath 2016: 209).¹² The location 'im Schilf' carries mythological overtones as in Arno Schmidt's experimental prose fiction *Brand's Haide*: 'Modell für eine Nymphenszene im Schilf könnten Ovids Metamorphosen (4, 288-388) sein: die Geschichte von Salmacis und Hermaphroditus' (Schwier 2000: 180).¹³

In stressing the superiority of swarm-based communication systems, Dietmar Dath's book chimes in with Catherine Hayles's concept of distributed cognition and her brand of posthumanism. Hayles takes a radical posthuman look on cognition as something *between* rather than *inside of* human organisms. She discusses the costs of consciousness, showing that standard theories of psychology tend to champion human cognition as a sign of innate superiority.

Other writers also imagine language not as the singular achievement of the human species, as commentators such as Steven Pinker would have it, but as a virus, a disease, an evolutionary hiccup about to be replaced by other modes of communication (Hayles 2017: 104).

Rather than asking when machines will meet the intellect of human beings as the sole yardstick of intelligence and autonomy, we should ask when humans will meet the survival skills of insects, animals and other organisms as a profoundly heteronomous and inorganic state. This notion of intelligence not only takes into account self-organisation, but also the notion of dismemberment. Dietmar Dath is directly in line with Hayles' view of cognition as an assemblage, but he depicts the fusion of system and environment in even more transgressive ways.

We can conclude that Dath does not subscribe to the common view that digitisation will hollow out democracy and intimate, affective human relations. Quite on the contrary, the human world that clings to older communication media can only do so when governed by tyrants/require dictators.

Die Länder, die nicht mitgegangen sind bei der KI-Umrüstung der meisten ... wirtschaftlichen und verwaltungsmäßigen Sachen, das sind halt erstens die ärmsten und zweitens die mit den schlimmsten Regierungen, nicht? Diktaturen oder Oligarchien von irgendwelchen Clans und Kriminellen ... diese Herrscher und, okay, in zwei Fällen auch Herrscherinnen, die hatten Angst, sie verlieren Macht an die Maschinen. So denken sie, auch wenn man

12. My translation: 'Shini and I in the reed at the pond with burning flanks, panting and biting and well-hidden.'

13. My translation: 'The model for the nymph scene in the reed is possibly Ovid's Metamorphoses: the history of Salmacis and Hermaphrodite.'

ihnen tausendmal erklärt, dass das Eigeninteresse der Maschinen aufgrund der Chaitinfallen in allen Quellcodes ... das ist so einem Tyrannen alles zu abstrakt (Dath 2016a).¹⁴

This is a startling departure from the widespread view that code is a dark force leading to dystopian excesses by definition. There has been an upsurge of interest in coded literature and the relationship between literature and code in general. It is hard to come up with a novel that is more deeply connected to the concern that language can (or should) become 'maschinenlesbar' (Dath 2016b: 163) right from the start. This is not just a nerdy interest; Dath takes to heart the concern that discourse can become more democratic when it sticks to standards of linked open data and ontologies, while it can also become esoteric and elitist when it fails to do so (as the memorialisation of *Topocoding* in the novel illustrates). Dath has published theoretical pamphlets to advocate for an alliance between technology and progressive politics (Dath 2008).

Dath's view of information and network technology is fairly positive. When used correctly, he sees them as tools with a lot of emancipatory potential, as 'Netzwerke[], Datenspeicher[] und Foren, auf die ortsungebunden und radikal demokratisch von allen jederzeit zugegriffen werden kann' (Kappeler 2011: 41)¹⁵, 'distribuiert, netzwerkförmig, instantan, offen für alle'. This view of distributed cognition is so progressive as to allow for 'das Begehren nach einer Kommunikation ohne Missverstehen, ohne Exklusion, ohne Zurückhaltung' (Werber 2013: 343).¹⁶

Conclusion

The main contention of this essay was to show the paradoxical nature of fictions that aim to undermine the human-machine dualism. Next to identifying Musil's *Man without Qualities* as a key text in human-machine-hybridisation, it was shown that Dietmar Dath's fictions contain the most technologically advanced depiction of swarm intelligence one may currently find in German literature. I argued that these texts are ultimately more successful in challenging that dualism because to some extent they refrain from depicting the fusion of bodies and technologies in a mimetic way. One may now object that Musil's and Dath's rather

---

14. My translation: 'The countries that did not join in on the transition towards artificial intelligence in dealing with economy and governance are the poorest and the ones with the worst governments, no? Dictatorships and oligarchies of some clans and criminals ... Those rulers (okay, in two cases, also of the female sex), they fear that they will lose power to the machines. That's how they think, even when one explains them a thousand times that the personal interest of the machines is kept in check through Chaitin traps in all source codes ... but that's all too abstract for a tyrant'.

15. My translation: 'Networks, data repositories and fora which can be accessed from anywhere and by everybody are radically democratic [...] distributed, instantaneous, open to all'.

16. My translation: 'the desire for a way of communication without misunderstandings, without exclusion, without reserve'.

cerebral experiments only succeed in avoiding the paradox besetting human-machine-narratives because they do not engage in the actual dramatization of the gripping scenarios that they present. Rather than seeing this as an objection, I see this as a shared trait of their encyclopaedic writing and of the posthumanism they advocate. Disembodiment is a central defining characteristic of the genre of encyclopaedic literature that both authors belong to. Encyclopaedic literature will stimulate the reader to consult sources or the internet in order to give more body to ideas that are touched upon but not fully developed by the narrator. This encyclopaedic bent explains Dietmar Dath's delight in naming realities that deviate from our common-sense cognition. Because of the many neologisms, the novel is eminently searchable in the networked world that the novel so powerfully evokes. This dependency on external sources turns the book itself into a kind of exoskeleton to be filled by the reader. This interactivity points to a future road not yet taken by robot fiction, namely generative fiction.

Works Cited

- Beatrice, L. *Robot: A Visual Atlas from Ancient Greece to Artificial Intelligence*. Antique Collectors' Club, 2017.
- Boddy, K. *Boxing: A Cultural History*. London: Reaktion Books, 2013.
- Cambria, E, Hussain A., Havasi C. & Eckl, C. 'Sentic Computing: Exploitation of Common Sense for the Development of Emotion-Sensitive Systems', in: *Development of Multimodal Interfaces: Active Listening and Synchrony*, Esposito A., Campbell, N., Vogel C., Hussain A. & Nijholt, A. (eds.) Heidelberg, Berlin: Springer, 2010, 148-156.
- Chapman, W. 'The Cognitive Literary Theory of Richard Powers's Galatea 2.2', in: *MFS Modern Fiction Studies*. 61 (2) 2015, 226-50.
<<https://doi.org/10.1353/mfs.2015.0020>>
- Dath, D. *Höhenrausch: die Mathematik des XX. Jahrhunderts in zwanzig Gehirnen*. München: Eichborn, 2003.
- Dath, D. *Maschinenwinter: Wissen, Technik, Sozialismus?; eine Streitschrift*. Frankfurt: Suhrkamp, 2008.
- Dath, D. *Dirac: Roman*. Frankfurt: Suhrkamp, 2009.
- Dath, D. 'Baumrennen oder Menschen spielen falsch', *Tor Online | FISCHER TOR*, 2016. <<https://www.tor-online.de/fiction/2016/10/dietmar-dath-baumrennen-oder-menschen-spielen-falsch/>> [accessed 8 February 2019]
- Dath, D. *Venus siegt*. Frankfurt: S. Fischer Verlag, 2016.
- Dotzler, B.J. *Papiermaschinen: Versuch Über Communication & Control in Literatur Und Technik*, Literaturforschung. Berlin: Akad.-Verl., 1996.
- Elsner, N. 'Die erste war Olimpia: Hoffmanns Erzählungen von Puppen und Automaten', in: '*Scientia poetica: Literatur und Naturwissenschaft*', Elsner, N. & Frick, W. (eds.) Göttingen: Wallstein, 2004, 193-225.

- Favard, F. "‘The Maze Wasn't Made for You’: Artificial Consciousness and Reflexive Narration in *Westworld* (HBO, 2016-)", *TV/Series*, 2018. <<https://doi.org/10.4000/tvseries.3040>>
- Geulen, E. 'Erziehungsakte', in: *Rhetorik: Figuration und Performanz*, Germanistische Symposien Berichtsbände, Fohrmann J. (ed.) Stuttgart: J.B. Metzler, 2004. 629-652. <https://doi.org/10.1007/978-3-476-05569-9_31>
- Hayles, N.K. *Unthought: The Power of the Cognitive Nonconscious*. Chicago: University of Chicago Press, 2017.
- Herrmann, B. *Über den Menschen als Kunstwerk: Zu einer Archäologie des (Post-)Humanen im Diskurs der Moderne (1750-1820)*. München: Wilhelm Fink, 2017.
- Hosenbocus, S. & Chahal, R. 'A Review of Executive Function Deficits and Pharmacological Management in Children and Adolescents', in: *Journal of the Canadian Academy of Child and Adolescent Psychiatry*. 21 (3) 2012, 223-29.
- Huysen, A. 'The Vamp and the Machine: Fritz Lang's *Metropolis*', in: *After the Great Divide: Modernism, Mass Culture, Postmodernism*. Indiana University Press, 1986, 65-81.
- Kang, M. *Sublime Dreams of Living Machines*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 2011.
- Kappeler, F. 'Das fremde Geschlecht der Irren und der Tiere: Ethnologie, Psychiatrie, Zoologie und Texte Robert Musils', in: *Das Geschlecht der Anderen: eine Wissensgeschichte der Alterität: Kriminologie, Psychiatrie, Ethnologie und Zoologie*, Könemann S. & Stähr A. (eds.) Bielefeld: Transcript, 2011, 187-208. <<http://www.transcript-verlag.de/ts1592/ts1592.php>> [accessed 5 April 2019]
- Martens, G. 'Argumente für die "Gestalt" des "neuen Soldaten"?: Musils Mann ohne Eigenschaften und Jüngers *Der Arbeiter* im sprachlich-rhetorischen Vergleich', *Neophilologus*. 92 (2) 2008, 279-297.
- Misselhorn, C. 'Empathy with Inanimate Objects and the Uncanny Valley', in: *Minds and Machines*. 19 (3) 2009, 345.
- Misselhorn, C. *Grundfragen der Maschinenethik*. Stuttgart: Reclam Verlag, 2018.
- Musil, R. *Precision and Soul: Essays and Addresses*. Chicago: University of Chicago Press, 1995.
- Musil, R. *The Man Without Qualities*. London: Picador, 1996.
- Nieser, B. 'Pädagogik der Aufklärung', in: *Pädagogik-Lexikon*, Reinhold G. (ed.) Berlin: Walter de Gruyter, 2015, 36-39.
- Riskin, J. *Genesis Redux: Essays in the History and Philosophy of Artificial Life*. Chicago: University of Chicago Press, 2010.
- Saul, N. 'Was für ein Ereignis ist die Evolution? Ereignis und Emergenz in Dietmar Daths „Die Abschaffung der Arten“', in: *Zeitschrift für deutsche Philologie*, Sonderheft Ereignis erzählen. 135, 2016, 217-236.
- Schäfer, M.J. *Das Theater der Erziehung: Goethes?pädagogische Provinz«?und die Vorgeschichten der Theatralisierung von Bildung*. Bielefeld: transcript Verlag, 2016.
- Schwier, H. *Lore, Grete & Schmidt: ein kommentierendes Handbuch zu Arno Schmidts Roman 'Brand's Haide'*. München: Edition Text + Kritik, 2000.
- Stollfuß, S. *Cyborg-TV: Genetik und Kybernetik in Fernsehserien*. Wiesbaden: Springer VS, 2016.

- Tresch, J. *The Romantic Machine: Utopian Science and Technology after Napoleon*. Chicago: University of Chicago Press, 2012.
- Wennerscheid, S. 'Posthuman Desire in Robotics and Science Fiction', in: *Love and Sex with Robots*, ed. by Adrian David Cheok and David Levy, Berlin, Heidelberg, New York: Springer, 2017, 37-50.
- Wennerscheid, S. *Sex machina: Zur Zukunft des Begehrens*. Berlin: Matthes & Seitz Verlag, 2019.
- Werber, N. 'Schwärme, Soziale Insekten, Selbstbeschreibungen Der Gesellschaft. Eine Ameisenfabel', in: *Schwärme – Kollektive ohne Zentrum. Eine Wissensgeschichte zwischen Leben und Information*, Horn E. & Gisi, L.M. (eds.) Berlin, Boston: transcript Verlag, 2009, 183-202.
- Werber, N. *Ameisengesellschaften: Eine Faszinationsgeschichte*. Frankfurt: S. Fischer Verlag, 2013.
- Wood, G. *Edison's Eve: A Magical History of the Quest for Mechanical Life*. New York: A.A. Knopf, 2002.
- Wyatt, T.D. *Pheromones and Animal Behaviour: Communication by Smell and Taste*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

QUEER ANIMALS IN JAIME MANRIQUE'S *LATIN MOON IN MANHATTAN* AND REBECCA BROWN'S *THE DOGS*

Bart Eeckhout
University of Antwerp

The net cast by the current thematic issue of *CLW* is sufficiently wide to include the possibility of a closer look at non-human animals in relation to aesthetic modes of the grotesque in queer fiction from the late twentieth century. As a sample I will use Jaime Manrique's 1992 novel, *Latin Moon in Manhattan*, and Rebecca Brown's *The Dogs*, published six years later.

Let me try to be methodologically clear about the affordances and limits of this investigation. What follows is not primarily a theoretical intervention in an established field or combination of subdisciplines, but an empirically driven case study which is built on a reading of two literary texts. These were selected from a corpus of queer fiction in English that I have taught over the years. The selection principle was fairly simple and straightforward: in response to the editors' call for papers, I looked for literary manifestations of the monstrous and grotesque in a way that would enable me to use my expertise in queer studies and add to the multiplicity of perspectives collected in this issue. Finding such a possibility in the representation of animals in two novels, I set about analysing these works in two complementary ways: on the one hand by undertaking a standard literary-critical investigation which aims to show the potential of these neglected novels (since neither of them have an established critical afterlife); on the other by reading up on theoretical works which seemed relevant to my thematic focus and by borrowing some of their lenses and frameworks to execute the analysis. Thus the following pages hope to demonstrate a number of insights which may be gained from the confluence today of queer studies, (literary) animal studies and theories of post- and non-humanism. Although this second, theoretical dimension will be most important to readers who have no wish to specialize in American queer fiction, these same readers will have to allow for theoretical issues to emerge at irregular intervals, depending on the plot and character elements which the two fictional narratives put before us.

It may be useful nevertheless to summarize in advance a handful of insights obtained from this confrontation between case studies and theoretical sources. The first such insight involves the centrality of ontological debates and categorical definitions. What seemed originally like a random collection of four animal species appearing in Manrique's and Brown's narratives (donkeys, parrots, cats and dogs) turns out to dramatize loaded (bio)political distinctions between wild and domesticated as well as exotic and indigenous animals. Indeed the history and

politics informing the categorization of non-human animal species carry particular weight in the context of queer studies, to which a similar – though by no means identical – history and politics apply. After all, Michel Foucault’s provocative proclamation of the late-nineteenth-century invention of the homosexual as a new ‘species’ (Foucault 1978: 43) is largely synchronous with Jacques Derrida’s discussion of a ‘violent’ transformation, ‘in the course of the last two centuries’, in the relation between human and non-human animals (Derrida 2018: 1647). From a genealogical perspective, our modern-day conceptions of animals and homosexuals may be regarded as part of the same *episteme* in which ideological notions of the human have been shored up through the construction of an excluded other – what Derrida sums up as ‘*all the living things* that man does not recognize as his fellows, his neighbors, or his brothers’ (1654). Yet the paths of these modern species have also notably forked over time, as is most clear when we contrast the growing integration of LGBTIQ rights into the more encompassing discourse of human rights with the more incipient and more widely resisted advocacy for animal rights.

Unsurprisingly then the fields of animal studies, human-animal studies, literary animal studies and queer (literary) animal studies have recently flowered in a close exchange of ideas that is nevertheless complicated by occasional cross-purposes and incompatible agendas.¹ As a leading theorist in such fields, Susan McHugh, argues, animals in this exchange sometimes ‘serve as sites of slippage between queer acts and gay identities’ (2009: 153) in that they display a wide range of (sexual) behaviours not reducible to the human animal’s conceptual framework of gender identities and sexualities. ‘Nonhuman nonheteronormativity’, she explains, ‘presents a profound challenge not just to identity forms but more importantly to disciplinary habits of thinking of human subjectivity as the default form of social agency’ (155). In the following pages the most probing theoretical thinking in this regard comes from Donna J. Haraway as she attempts to develop an interspecies ethics based in mutual human-animal respect and an interdependent ontology of ‘becoming with’ what she prefers to call ‘companion species’ (2008: 19). Such challenging theories demand a radical overhaul of centuries of humanistic and anthropocentric thinking which may be socio-politically welcome but is not always easy to apply to the reading of literary representations from before the age of animal studies, especially when the principal emancipatory charge of these representations is ostensibly directed elsewhere. We will in fact be able to observe an uneasy tension between non-fictional activist interventions in contemporary animal studies and the typical leeway which the fictive imagination gives to the factually impossible and ‘unrealistic’, the metaphorical, allegorical, psychographic and intentionally ambiguous. In this sense we do well to remem-

---

1. For a select number of influential and relevant examples from these fields, see Boehrer, Hand & Massumi 2018; Derrida 2018; Garber 1996; Kuzniar 2006; McHugh 2004, 2009 & 2011; Roughgarden 2004; Rydström 2003; Weil 2012; and Wolfe 2003.

ber that 'scholars in other humanities disciplines pointedly object to literary critics' claims to special access, whether to the animal or human imagination, via texts' (McHugh 2009: 164).

Biographical context

Before we are able to embark on any actual readings of the texts in question, it is still necessary to offer a brief contextual sketch of the two authors and their novels so as to distinguish clearly between them. Jaime Manrique is a transnational and bilingual author of poetry, fiction and non-fiction. He was born in 1949 in Barranquilla, in Colombia, and moved to New York City as a teenager; New York has been his home ever since. His writings are divided between Spanish and English publications and are often translated back and forth. *Latin Moon in Manhattan* is one of his earlier works. Published in 1992, it presents a story line set around 1990. The novel's first-person narrator and protagonist, Santiago Martínez Ardila, is clearly grafted on the author's own life experiences. He is a Colombian immigrant from Barranquilla who came to New York in his teens and struggles both with his sexuality as a gay Latino during the worst years of the AIDS crisis and with his ambition of becoming a writer in a market which is not really interested in reading about gay Colombian-Americans.

Such biographical elements build a number of obvious contrasts with Rebecca Brown. Besides the difference in gender, Brown also does not share Manrique's transcultural background, his status as a person of colour, or the way he gravitated to New York City. Yet she does have the important experience of uprootedness in common. She was born in San Diego, in 1956, to a father who was a navy pilot and a naval officer. As a result her youth was marked by deracination and social instability: every three years the family had to move depending on where her father was stationed next. Over time Rebecca Brown's father took to drinking, which contributed to a troubled family life and eventually an acrimonious divorce, the traces of which are to be found in many of Brown's writings. In the early stages of her career Brown was principally a writer of short stories, novels and non-fiction, often in mixed and hybrid genres of her own invention. More recently she has been involved in community-based performance projects, providing texts for theatre, dance and visual arts projects. After spending a few years in London and Florence in her early thirties, she eventually settled in Seattle, which has become her home. Brown started out writing and publishing earlier than Manrique, and made a name for herself, nationally and internationally, with *The Gifts of the Body*, one of the most moving evocations of the AIDS crisis published in the early nineties. By then she was getting published by HarperCollins, which had also contracted and already advertised her next novel, *The Dogs*, until the company's economic logic turned so commercial that it reneged on the contract. Since then Brown has chosen to publish principally with the small alterna-

tive press *City Lights* in San Francisco. Partly as a result she has become what a fellow writer, Dale Peck, has described as ‘the greatest secret of American letters’ (qtd. in Xhonneux 2014: 1).

There are a few things that *Latin Moon in Manhattan* and *The Dogs* have in common, starting with their autobiographical modes. I follow Lies Xhonneux, the author of the only monograph on Brown so far, in preferring to call the autobiographical elements in either case a ‘mode’ of writing, rather than a ‘genre’ (Xhonneux 2014: 210n1), precisely because the genres of the two novels under discussion are so utterly different. Though both novels are generic hybrids, they are so in ways that set them completely apart.

As Manrique’s title, with its placement of a Latin moon above Manhattan, suggests, his narrative makes use of culturally stereotypical genres, sometimes implicitly but more often self-consciously. His is, in the first place, a rambunctiously *picaresque* story, full of colourful and spectacular events and effects that frequently court disbelief. But it also makes copious use of the sentimental clichés of *telenovelas*. The self-consciousness about Latin genres extends to the expectation that as a Colombian writer Manrique should show himself a worthy descendant of Gabriel García Márquez and turn out a Latin American form of magical realism. Unfortunately, what Manrique’s antihero really wants to write, and what nobody around him appears to be the slightest bit interested in reading, is an epic poem about Christopher Columbus’s ‘discovery’ of America.

Brown offers something else entirely: she subtitles *The Dogs* ‘A Modern Bestiary’, thereby reviving a defunct and culturally alien form that has no established place in the history of North American literature. She does so moreover by robbing her narrative of some of the most basic realistic props of picaresque writing and *telenovelas*. Though her first-person narrator is readily identifiable as a woman, she remains nameless throughout, and the story is situated as little in a concrete time and space as Manrique’s is constantly seeking to document New York in the late 1980s. Brown’s protagonist may be an antiheroine as well, but not of the picaresque sort: she leads a nearly imprisoned, claustrophobic life inside her tiny flat, where she is terrorized by, and must learn to interact with, the Doberman pinscher which has suddenly appeared out of nowhere and which, later in the story, will be joined by many more dogs collectively taking over the protagonist’s already messed-up life. As this description suggests, Brown’s narrative is more psychologically driven and has an important allegorical dimension that is a far cry from conventional realism. It is also fractured into a multiplicity of brief vignettes which experiment with different approaches and do not allow the text to stabilize around a single linear and coherent allegory. The text takes the liberty for instance to jump between genres, now drawing on fairy-tale conventions, then on horror movies, then again on theatrical writing, and so forth. Along the way Brown freely improvises scenes which fall outside such recognizable genres or mix them up in original ways.

Although the novels by Manrique and Brown marshal totally different genre conventions to find a form for their autobiographically inspired narratives, it is fair to say that both play around with forms of the literary grotesque, in one instance courted and exploited through association with the Latin imagination, in the other devised self-consciously for the purpose of refracting the experiences of a neurotic, socially isolated and hard-strapped young lesbian in the 1980s and 90s – experiences which seemed to crave the crafting of an altogether new literary voice.

My use of the qualifier 'neurotic' to describe the narrator of *The Dogs* is of some importance here, because it extends to the character of Santiago as well, and in both cases is inextricable from the still widely homophobic environments in which the two protagonists' sexualities historically took shape. Despite the basically genial, warm-hearted slapstick comedy of *Latin Moon in Manhattan*, Santiago's sexual and love life is deeply neurotic as a result of trying to fight not only his Latin cultural upbringings and his Colombian family and community back in Jackson Heights, but also his fear of sexual encounters in the age of untreatable AIDS. In this respect the two novels, like so many examples of queer fiction from recent decades, provide the reader in 2019 with a strong sense of social change. They are testimonies from an era in which Freudian neurosis and psychosomatic struggles were still widely shared experiences and conditions among members of sexual minorities.²

Neither Manrique's nor Brown's psychographs offer us fundamentally liberating and activist scenarios of the sort frequently championed by current theorists in the fields of post-humanism, environmental humanities and animal studies. The main theoretical framework they invite is a different one: it is that of Heather Love's 2007 study *Feeling Backwards*, with its telling subtitle, *Loss and the Politics of Queer History*. Returning to these writings by late-twentieth-century novelists is not necessarily or always a forward-looking business: it requires a willingness to 'feel backwards' by recalling literary scripts about 'disqualified' or 'ruined identities' and 'damaged or refused agency' (Love 2007: 4, 30, 147). It is only with this caveat in mind that we are finally ready to turn to the representations of non-human animals in their respective books.

---

2. The participation of non-human animals in these scenarios might thus be analysed in light of a claim made by Carla Freccero in a 2016 lecture – viz. that 'subjectivity and one of its privileged analytics, psychoanalysis, can be understood to be queer animal theory insofar as psychoanalysis has, since its inception, concerned itself with how mammals become human through specific technologies of subject-formation without assuming the successful result of such a process in advance' (online abstract at <https://histcon.ucsc.edu/news-events/news/queer-animal-theory.html>).

Non-human animals in *Latin Moon in Manhattan*

There are three non-human animal species figuring in *Latin Moon in Manhattan*: donkeys, parrots and cats. The first thing to notice is how prominent their presence in the narrative is. This prominence ties in with the relative autonomy of non-human animals as characters who have a role to play both in the plot and in the indirect characterization of human characters. Although this does not mean that every one of these animals is the focus also of an interspecies ethics in quite the manner Donna Haraway would like us to practice, it is legitimate, I think, to view the novel as adumbrating the cultural shift marked by Haraway's recent work.

The role of various species in the novel is most easily gauged when we try to devise a schematic frame for them. Upon closer inspection Manrique's animals invite placement on a temporal as well as a spatial axis, which in turn prompts a differentiation among varieties of the grotesque. And we need to pay sufficient attention to the different kinds of interaction with the narrator in which they engage as well as to the uneven balance in attention they are getting. Placed on a temporal axis, the donkeys come first: they occur in a flashback to Santiago's sixteenth birthday. The parrot then makes his entry in the narrative present, in the kitchen of Santiago's mother in Jackson Heights, which the narrator visits during the opening chapter, after which we encounter, at much greater length in the second half of the novel, Santiago's own cat back in his flat. Spatially these animals' respective locales enhance an important cultural dynamic in the narrator's life: the donkeys were living in the wild in Colombia at the time of the encounter; the parrot is an immigrant companion to a member of the Colombian community in Queens; and the cat is originally a street cat from the Times Square area adopted by Santiago to become *his* companion. To heighten the spatial contrast, Santiago makes use of a telling paradox: instead of talking about 'Jackson Heights, Queens', he calls his mother's neighbourhood 'Jackson Heights, Colombia' (Manrique 1992: 7), and explains that 'it wasn't until [he] settled in Times Square' that he 'finally felt [he] was living in a foreign country' (3). The real migration for Santiago in other words took place not between Bogotá and Queens, but between Queens and Manhattan, and the need to break away from the Colombian community arose from Santiago's position as a sexual outsider, which drove him into a cheap flat in what was then still the sleaziest part of Manhattan, the Times Square area.

Partly as a result of these distinct cultural conditions, the donkeys, parrot and cat are not grotesque in quite the same way. The encounter with the wild donkeys seems to serve mainly to put North American readers on the spot. The memory of it occurs at the end of the opening chapter, as a sensational ploy, recorded without a trace of moralization, to dramatize differences in cultural constructions of sexuality. Santiago recollects the birthday gift his beloved Uncle Hernán gave him. Suspecting the clumsy Santiago of still being a virgin at the age of sixteen,

his uncle took him to what he called 'the town's whorehouse' (Manrique 1992: 11). This turned out to be a herd of female donkeys, where Uncle Hernán demonstrated how to lift their tails, put your finger in their vulvas, followed by your erect male member (should you happen to have one), and to work yourself up into an orgasmic frenzy. For those shocked North American readers who would rush to accuse such interspecies sex as abusive and non-consensual, Santiago clarifies that the donkeys 'stood still, expectantly', and 'seemed to enjoy it' (12). One *burra* in particular 'stamped one of her hind hoofs on the ground and grunted, as if she were pleased' (12). Much depends on that 'as if', of course, and poor Santiago rather bungles his own deflowering, but the net result of the scene is clear: with a perfectly straight face (so to speak) Manrique has managed to inject the delights of bestiality into the Puritan tradition of North American fiction, simultaneously throwing into relief the dynamics of exotic othering that in both Braidotti's and Haraway's analyses links the histories of colonialism, slavery, racism, xenophobia and interspecies relations.

The sexual encounter across non/human species in an alien Colombian wild may thus be presented to North American readers in the mode of transcultural comedy, yet in some sense it may also be said to function as McHugh claims it has the capacity to do: it helps to figure the possibility of 'counterpublic spheres' (2009: 154), which will become important to the rest of the novel. And it may stimulate historical reflections on the genesis and demarcation of sexual identities along the lines traced by the historian Jens Rydström in the case of Sweden. In *Sinners and Citizens: Bestiality and Homosexuality in Sweden, 1889-1950*, Rydström demonstrates how 'the emerging tolerance of homophilic desire' has historically been coterminous with 'a rigidifying persecution of bestial desire' (McHugh 2009: 165). Unlike homosexuality, argues Rydström, 'bestiality was never modernized' in the sense that it was foreclosed as a sexual identity category (2003: 73).

Shedding further light on the scene with the Colombian donkeys, Haraway reminds us of a long-standing Western tradition whereby it is only the nameless wild animal to which full specieshood tends to be attributed, as a complete Other (capitalized) to the human One (also capitalized) (Haraway 2008: 206). The dubious philosophical opposition between wild and domesticated animals is among the sources of frustration Haraway reports upon rereading Deleuze and Guattari's discussion of what they call, in *A Thousand Plateaus*, 'becoming-animal' (Haraway 2008: 27-29). She waxes indignant about 'the two writers' scorn' and their 'profound absence of curiosity about or respect for and with actual animals' (27) – an attitude which culminates in the French thinkers' contemptuous claim that '*Anyone who likes cats or dogs is a fool*' (qtd. on 29; italics in original).

In his own story-telling manner Manrique allows us to ponder the dynamics of species othering in greater detail through the two pets he then contrasts, the parrot and cat which live respectively with Santiago's mother and Santiago. Whereas the wild donkeys were depicted in their supposedly natural state and merely had the good grace to stand still to afford the painting of a grotesque scene,

the two pets are clearly participants in what Haraway likes to call ‘naturecultures’ (in one word). As ‘companion animals’ they have names and personalities, take personal pronouns and are treated as family members. Though Haraway’s argument aims to be a larger one, for which she prefers the ‘less shapely’ term of ‘companion species’ which allows her to discuss interspecies relations as an ‘ongoing’ process of ‘becoming with’ (Haraway 2008: 16), she has in fact most to say about day-to-day interactions with such domestic animals.

Simón Bolívar, the great Latin American freedom fighter, surprises Manrique’s reader through his screeching of the sentinel words ‘Who is it?’ (Manrique 1992: 5). To Santiago this macho parrot is a classic antagonist who acts as a bully, an accuser and a mocker all in one. He is a physically and verbally violent stand-in for both the local Colombian community and the frustrated desires of the protagonist’s mother. We are told how Santiago’s mother, years ago, fell in love with this parrot and, on one occasion when it managed to escape, cried, fasted and built a shrine to San Martín de Porres until the bird finally returned in a lightning storm only to be promptly declared holy (6). In Santiago’s less exalted experience by contrast the bird only shouts ‘asshole’ (8), bites him on the shoulder (19) and mocks him when he is begging with his mother not to exorcise him (82). In one altercation however it is his mother who takes the most progressive, Frans de Waal-like attitude when she claims that her parrot ‘understands’ Santiago and ‘speaks’, while her son defensively falls back on the classic othering of non-human animals which underwrites Western humanism by replying, ‘He doesn’t speak; he imitates sounds’ (20).

By comparison with Simón Bolívar, Mr. O’Donnell appears to be less exotic and unusual, but he is not quite average either: the first thing we learn about Santiago’s cat is that he has a congenitally enlarged heart and as a result is on the verge of dying (Manrique 1992: 17). Later he appears to be something of a diva as well, since he is invariably spell-bound by the Spanish soprano Montserrat Caballé singing Violetta in Giuseppe Verdi’s *La Traviata* (89-90). Santiago’s intimate attachment to his non-sexual roommate is so intense that everybody around him constantly enquires about his companion, and Mr. O’Donnell makes repeated appearances even in his dreams and nightmares. Mirroring her son’s lack of respect for her parrot, Santiago’s mother protests by commenting homophobically, ‘it’s unnatural to love a cat that way [...] That’s what happens to men when they don’t get married and have a family’ (17). There can be no doubt then that Mr. O’Donnell’s status by association is that of a queer animal hailing from an alien subcultural realm in Manhattan where different sexual mores hold sway. This makes the cat also representative of many queer people’s affective investments in animal companions. Leading something of an asexual life, Santiago even declares, ‘I don’t think I could love anyone more than I love Mr. O’Donnell. Nobody could ever need me that much’ (73). Such a reduction of the cat to its neediness, and such a needs-based view of love, may be ethically questionable, but they are also what allow the solitary Santiago to shore up his queer autonomy and

yet continue to conceive of himself in heteronomous, which is to say relational and social, terms.

Interestingly the second of the novel's two parts carries an epigraph by the Brazilian writer Machado de Assis from his novel *Philosopher or Dog*: 'The cat, though it has never read Kant, is, perhaps, a metaphysical animal' (qtd. in Manrique 1992: 85). From a *zoe*-centric post-humanist perspective such as Braidotti's,³ this makes good sense, and the second half of the novel provides ample opportunity to share Mr. O'Donnell's life *and* death up close. It is especially during the cat's dying moments that we find Santiago reading his companion most closely and pondering the difference with an earlier deathbed scene in which he witnessed the passing away of his best human friend, Bobby, from AIDS-related illnesses. 'Mr. O'Donnell's eyes and mine met', he writes,

and he gave me a look I had never seen before. He was saying at the same time, 'I love you; I'm scared; don't leave me alone; good-bye.' His eyes [...] expressed horror. I thought of Bobby, of the last look he had given me, and at that moment I understood one of the differences between man and cat: man knows he's going to die, so he can get ready and be willing, even eager, to go. A cat knows the end is near, but that's all. He can't accept death: he can't trust in it; cats are perhaps too metaphysical an entity to need to believe in the idea of a beyond; a cat is his own god and man his creation. (Manrique 1992: 183)

In the end Mr. O'Donnell is honoured through a multicultural funeral party that builds the grand finale of the book. From the perspective of interspecies studies it is important to notice that by then the reader has become intimate not only with Santiago's companion animal but also with the extraordinary set of human characters who surround him, since several of these are themselves in the habit of being othered as 'freaks' – most notably Hot Sauce, a little person, or in Santiago's un-p.c. language a 'midget' (Manrique 1992: 89), who does the streets of Times Square as an undercover cop pretending to be a sex worker. By the end of *Latin Moon in Manhattan* human and non-human 'freaks' alike have come to be embraced by the narrative as caring members of a more inclusive, extended type of cosmopolitan and *zoe*-centric kinship than the traditional family life propagated by the mainstream US population at the time would have typically allowed for.

Non-human animals in *The Dogs*

When we finally turn to *The Dogs*, the most obvious link with recent theoretical writings would be, on the face of it, with Haraway's *The Companion Species Manifesto*, especially because of its apt subtitle: *Dogs, People, and Significant Otherness*.

3. Braidotti's *zoe*-centrism (a term derived from the Greek word for 'life') wishes to counter a traditionally humanist ethics by valuing a larger life force of which the human is merely one manifestation.

But some caution is in order, for Haraway's concern is with actual dogs in the real world, whereas Brown's creatures are a thoroughly literary invention which constantly plays on the ambiguity between real animals and the shifting possibilities for reading the depicted creatures as cyphers for lesbian women who come to live with the narrator. As a result of this self-consciously literary ambiguity Brown actively courts the danger of turning non-human animals into metaphors, symbols or allegorical figures, which Braidotti among others warns against (Braidotti 2013: 70). Braidotti calls for 'a neo-literal mode' in writing about non-human animals, 'a system of representation that matches the complexity of contemporary non-human animals and their proximity to humans' (70). This kind of neo-literarism may be a far cry from Brown's aesthetic purposes, yet the ambiguity of Brown's fictional invention does not therefore mean we should accuse her of diminished complexity in how she represents the relations between human and non-human animals, or in how she stages the social agency and autonomous viewpoints of non-human animals. Maybe to the contrary even. As a carefully imagining, intelligent inventor of possible worlds, no matter how fictional, Brown gives us the extended opportunity to reflect on scene after scene in which a human character interacts with one or more dogs (and vice versa), and she invites us to do so in a context in which canine companions are decidedly not regarded as instrumental. The most important feature of the dogs in the novel after all is that they turn the tables on the traditional master-slave relation: they impose themselves as more than equal partners, and their presence demands at least a basic kind of respect.

Such respect is a crucial notion in Haraway's discussion of interspecies ethics. Astutely she connects the etymologies of the words *species* and *respect*, which both refer to the act of looking. In the case of respect the act implies in particular that human and non-human animals make a real effort to look back and respond. As Haraway writes,

To hold in regard, to respond, to look back reciprocally, to notice, to pay attention, to have courteous regard for, to esteem: all of that is tied to polite greeting, to constituting the polis, where and when species meet. To knot companion and species together in encounter, in regard and respect, is to enter the world of becoming with, where *who and what are* is precisely what is at stake. [...] I am who I become with companion species, who and which make a mess out of categories in the making of kin and kind. (Haraway 2008: 19)

Nearly all of this extended quotation turns out to be relevant to a reading of *The Dogs*, where the question of responding to the sudden canine roommate, of noticing her and paying attention to her, is central to the narrative. That narrative in turn is arguably about entering a world of becoming, in which the identities of human and non-human protagonists, as both female species with desires for same-sex intercourse, are at stake, and in which the forced cohabitation between companion species messes with categories of kin and kind. There is but one important exception to such parallels. In her discussion Haraway tilts the balance

toward a positive, activist and utopian ethics, which revolves around courtesy, politeness and reconceiving the polis to include non-human species, whereas Brown's troubled autobiographical narrative unmistakably tends in the other direction: it shows us a narrator whose powerlessness makes her passive and whose life with her domestic partner is full of negative, dystopian experiences.

In this sense Brown's narrative subverts a centuries-old hierarchy in human-animal relations and in doing so makes mental room for the kind of philosophical thinking subsequently pursued by Derrida. To Derrida it is crucial that we replace the antiquated question 'whether the animal can think, reason, or speak, etc.' with the question 'whether animals *can suffer*' (2018: 1648, 1649). 'The question is disturbed by a certain *passivity*', he writes. 'Being able to suffer is no longer a power; it is a possibility without power, a possibility of the impossible. Mortality resides there, as the most radical means of thinking the finitude that we share with animals' (1649). Placing her human protagonist in a passive, powerless position over against the active, powerful dogs, Brown opens up the possibility of a new biopolitical regime which dismantles established structures of knowledge and power and reorients readers to an ethics which focusses on suffering, vulnerability and mortality.

Or so it might seem from today's perspective. For although Brown's narrative too may 'work powerfully against ideas about human exceptionalism', as the blurb for Haraway's *When Species Meet* claims, she is not out to affirm a higher ethics shared by narrator and dogs alike but rather to cast a sceptical eye on the brutality of a dog-eat-dog society. In this sense her novel is grist to the mill of those who prefer to reason in terms of non-humanism rather than post-humanism. We could think here of Richard Grusin's edited volume *The Nonhuman Turn*, which takes as a perspective that 'we have never been human', that 'the human has always coevolved, coexisted or collaborated with the nonhuman – and that the human is defined precisely by this indistinction from the nonhuman.'⁴ What Brown's narrative dramatizes is, in McHugh's terms, a series of 'intimacies that belie hetero/homosexual along with non/human binaries' (2009: 155). These intimacies show 'the imbrication of cross-species partnerships in self-making' (160) – provided that such self-making is in turn understood to be indissociable from a queer *unmaking*.

If Haraway treats identity formation idealistically as a 'becoming with' the companion species that always already surround us, Brown inflects this differently when her narrator claims that her canine partner 'made me into what she took' (Brown 1998: 27). Power imbalances and the possibility of spoiled or damaged identities are not so easily dispensed with in the bleaker world she depicts. The dogs that invade her private space turn out to be domineering and abusive companions. In chapter 13, tellingly entitled 'SERVANT', they treat the narrator as

4. Cited from the book's website blurb at <https://www.upress.umn.edu/book-division/books/the-nonhuman-turn>.

‘their domestic, hired help’ (78). Some of the dogs even force her down on her ‘hands and knees to service them’, finding satisfaction in an opportunity to ‘sniff [her] ass’ (79). The dogs prove to be physically intimidating and sexually aggressive, which has a debilitating effect on the submissive narrator’s identity formation. As an early description of her first canine companion says, in a fitting act of violence committed on grammatical conventions and thus on expressive speech: ‘She disappeared me bit by bit’ (13).

Because Brown’s novel is such a multiple allegory in which the author experiments with various genre conventions and independent tableaux, it offers a range of different possibilities for studying the protagonists’ troubled non/human relations. Many of these possibilities have already been unpacked by Lies Xhonneux in her monograph. Via Judith Butler’s early writings for instance Xhonneux identifies how the novel’s basic plot may be read in terms of a ‘melancholic incorporation of the lost object’ (Xhonneux 2014: 138). She applies Butler’s definition of melancholia as ‘a miming of the [loss] it cannot mourn’ and notes, along with Butler, how ‘a loss in the world that cannot be declared enrages [...] and becomes the loss “in” the ego that is nameless and diffuse and that prompts public rituals of self-beratement’ (qtd. on 142-143). Such rituals can become truly self-destructive: in one horrible scene in the novel the narrator eats her own heart (Brown 1998: 131). Butlerian readings of this kind could easily be expanded by setting up a critical dialogue with Marjorie Garber’s *Dog Love* and especially Alice Kuzniar’s *Melancholia’s Dog*, which both return also to a psychoanalytic framework to account for the affective ties between humans and dogs as represented in literary and other artworks.⁵

Besides Butler Xhonneux also calls on Julia Kristeva’s theorization of abjection. Kristeva defines the abject as ‘something rejected from which one does not part’ (qtd. in Xhonneux 2014: 93) and Xhonneux deftly demonstrates the importance to the novel of ‘what “disturbs identity” or what “does not respect borders” [...] in the sense that the boundary between self and abject is continually threatened’ (94). Brown’s staging of the abject reaches a grotesque extreme in the narrator’s horror-movie depictions of dog birth, in particular when the narrator gives birth to a dog through her own mouth and goes on to describe her own body in terms of ‘[t]he place from whence the waste, the nothing came’ (Brown 1998: 59). So we should not be surprised that a third theoretical framework Xhonneux imports is that of Lee Edelman’s so-called antisocial attack, in *No Future*, on ‘reproductive futurism’, the ideology which sanctifies children as humanity’s collective future. In the conspicuously brief chapter titled ‘MOTHER’, in fact, the

5. As McHugh remarks, the structure of Kuzniar’s book, with ‘chapters devoted to muteness, shame, intimacy, and mourning, [...] reinforces the leading role of psychoanalytic critique in attending to human perceptions of lack, imagined here as shaping relations with canine companions’ (2009: 164). The aptness of all four chapter topics to a reading of Brown’s novel reminds us of how *The Dogs*, rather than staging the ideal of an interspecies ethics, remains in the first place anthropocentric, psychographic and personally expressive.

narrator's offspring are constantly on the verge of devouring their parent (62), while in later scenes they 'sit on [her] face and eat [her] brains' (75) or are simply described as 'monstrous kids' (89). Such readings may be layered still further, finally, by investigating the novel's racial implications. Whereas Xhonneux draws our attention to the insistent whiteness of the protagonist, and to the fact that Brown's writings elsewhere record how African American lesbians were historically pushed into the masculine butch role (Xhonneux 2014: 31), she forgoes the opportunity of pursuing the blackness of the dogs in this case, and the implicit wordplay between 'bitch' and 'butch'.

Brown's dogs, as this compressed analysis hopes to have shown, are depicted as taking over the narrator's life until she comes to see herself as a 'grateful guest' who has been 'kidnapped' inside her own flat and who, if it had not been for her new partners, 'would be left on the street, the lowest of the low' (Brown 1998: 13, 67, 78). The author's gruesome inflection of a queer animal grotesque disturbs idealistic fantasies about the extent to which a non-humanist, interspecies ethics may be realized, at least by those human animals whose position of mental and social powerlessness might not afford them the luxury to conceive of it.

Concluding remarks

It is time for a few concluding remarks. At the most general level, I would argue, the foregoing exercise has demonstrated how careful we should be when we try to bring together historical examples of queer fiction with politically and ethically motivated ideas recently emerging from animal studies and post- and non-humanist theory. There are certainly productive confluences when we bring these strands of writing together, starting with how they may enhance our understanding of (species) othering, which is constitutive of both the heteronormative regime that has historically shored up western notions of the human and the anthropocentric biopolitics that conventionally pits humans against non-humans. Autobiographically inspired queer novels of the sort analysed above, with their mix of genres and dramatization of uncertain identity formations, have the potential to show the multiple ways in which othering occurs or is experienced by ordinary people in day-to-day lives. The essentially temporal nature of storytelling plays a crucial role in this process because it invites readers to suspend the habitual disciplinary categories upon which social interactions in 'real life' depend. Among these categories are what we nowadays call sexual and gender identities. As we trace how individual human characters in the novels interact not only with other humans but also with non-human animals, we may become more sensitive to how they are caught in opaque processes of 'becoming with', in which the construction of identities is destabilized precisely insofar as close attention to non-human animals precludes any identity politics. Queer fictional narratives of an intimate interaction between human and non-human companions, in imagin-

ing ‘counter-public spheres’ and forms of ‘zoe-centric’ kinship, may thus call for a reorganization of knowledge regimes along politically and ethically desirable lines.

At the same time my two literary narratives have also repeatedly resisted assimilation into the political and ethical projects of animal studies and post- and non-humanist theory. Partly this is a result of their intrinsically literary quality, which involves a range of aesthetic purposes fundamentally at odds with the kind of thinking that would demand, at its most extreme, an investment in ‘neo-literarism’. Partly their resistance is historically determined: sometimes these twentieth-century novels betray their age by slipping back into anthropocentric stereotypes about non-human animals, or by evincing a lack of concern with them as autonomous creatures; at other times they give obvious priority to the author’s expressive function, whose principal interest is in documenting social psychology among humans and whose political aim is emancipatory with respect to the inclusion of sexual minorities in human society. None of this should be held against these novels. To the contrary, I would claim that their aesthetic choices and historical limitations are productive and illuminating to the extent that they help us resituate and reinvent ourselves in relation to the histories and worlds which we navigate as always-already queer animals.

Works Cited

- Boehrer, B., Hand, M. & Massumi, B. (eds.) *Animals, Animality, and Literature*. New York, NY: Cambridge University Press, 2018.
- Braidotti, R. *The Posthuman*. Cambridge, UK/Malden, MA: Polity Press, 2013.
- Brown, R. *The Dogs: A Modern Bestiary*. San Francisco, CA: City Lights Books, 1998.
- Derrida, J. ‘The Animal That Therefore I Am’, in: Leitch, V. B. (gen. ed.) *The Norton Anthology of Theory and Criticism*. Third edition. New York, NY: W. W. Norton & Company, 2018, 1645-1654.
- Edelman, L. *No Future: Queer Theory and the Death Drive*. Durham, NC/London, UK: Duke University Press, 2004.
- Foucault, M. *The History of Sexuality. Volume I: An Introduction*. New York, NY: Pantheon Books, 1978.
- Freccero, C. ‘Queer/Animal/Theory: Psychoanalysis and Subjectivity’, online abstract [April 2019]: <https://histcon.ucsc.edu/news-events/news/queer-animal-theory.html>.
- Garber, M. *Dog Love*. New York, NY: Simon & Schuster, 1996.
- Grusin, R. (ed.) *The Nonhuman Turn*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 2015.
- Haraway, D. J. *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness*. Chicago, IL: University of Chicago Press, 2003.
- Haraway, D. J. *When Species Meet*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 2008.

- Kuzniar, A. A. *Melancholia's Dog: Reflections on Our Animal Kinship*. Chicago, IL: University of Chicago Press, 2006.
- Love, H. *Feeling Backward: Loss and the Politics of Queer History*. Cambridge, MA/ London, UK: Harvard University Press, 2007.
- Manrique, J. *Latin Moon in Manhattan*. New York, NY: St. Martin's Press, 1992.
- McHugh, S. *Animal Stories: Narrating across Species Lines*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 2011.
- McHugh, S. *Dog*. London, UK: Reaktion Books, 2004.
- McHugh, S. 'Queer (and) Animal Theories', in: *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*. 15 (1), 2009, 153-169.
- Roughgarden, J. *Evolution's Rainbow: Diversity, Gender, and Sexuality in Nature and People*. Berkeley, CA: University of California Press, 2004.
- Rydström, J. *Sinners and Citizens: Bestiality and Homosexuality in Sweden, 1889-1950*. Chicago, IL: University of Chicago Press, 2003.
- Weil, K. *Thinking Animals: Why Animal Studies Now?* New York, NY: Columbia University Press, 2012.
- Wolfe, C. *Animal Rites: American Culture, the Discourse of Species, and Posthumanist Theory*. Chicago, IL: University of Chicago Press, 2003.
- Xhonneux, L. *Rebecca Brown: Literary Subversions of Homonormalization*. Amherst, NY: Cambria Press, 2014.

TECHNOTIMITÄT ALS NEUE FORM DES MENSCH-MASCHINE-GEFÜGES IN SCHWEDISCHER SCIENCE-FICTION-LITERATUR UND TV-PRODUKTION

Sophie Wennerscheid
Universität Kopenhagen

Einleitung. Von der Fragwürdigkeit der Grenze und der Kraft des Begehrens

Intime Beziehungen zwischen Menschen und Robotern haben in den vergangenen Jahren immer wieder große mediale Aufmerksamkeit erregt. Aufgrund der rapiden technologischen Fortschritte im Bereich der Robotik, mehr aber noch aufgrund der so smarten wie sexy Roboter, die wir aus aktuellen Science-Fiction Filmen wie Alex Garland's *Ex Machina* (2015) kennen, hat die Idee, dass Menschen sich in Roboter verlieben oder mit ihnen Sex haben können, ihren Schrecken verloren. Für einige ist die Vorstellung gar zu einer Utopie geworden, die unendlich neue Möglichkeiten für Sex, Liebe und Erotik verspricht (Levy 2008).

Um so erstaunlicher ist es, dass trotz dieser erweiterten Möglichkeiten die Vorstellung der meisten Menschen von dem romantischen Paar weitgehend intakt geblieben ist. Noch immer dominiert die Idee des hübschen jungen Mannes, der sich in die hübsche junge Frau verliebt, um sie wirbt und schließlich für sich gewinnt. Egal, ob es sich dabei nun um zwei Menschen oder um einen Menschen und einen Roboter handelt. Erstaunlich ist das insbesondere deshalb, da Roboter in ihrer Eigenschaft als Maschinen per se kein Geschlecht haben und es insofern durchaus denkbar, wenn nicht gar verlockend wäre, das zum Anlass zu nehmen, konventionelle Körperbilder und Sexualpraktiken aufzubrechen und um bislang nicht mögliche Varianten zu erweitern. Das aber geschieht nur in Ausnahmefällen (Parisi 2004, Ferrando 2015, Wennerscheid 2019). Sowohl im Bereich der Robotik, wie auch im Bereich Science-Fiction herrscht nach wie vor das oben beschriebene Bild des stereotyp gegenderten, heterosexuellen Paares. Das gilt vor allem mit Blick auf den weiblichen Part (Springer 1996, Wosk 2015).

Eine mögliche Erklärung dafür hat in den 1980er Jahren die Filmwissenschaftlerin Janet Bergstrom geliefert. In ihrem Artikel 'Androids and Androgyny' stellt sie die These auf, dass Roboter deshalb so häufig als entweder klar männlich oder klar weiblich dargestellt werden, weil alle anderen Identitätskategorien, und hier insbesondere die des Menschseins, so radikal in Frage gestellt sind.

Where the basic fact of identity as a human is suspect and subject to transformation into its opposite, the representation of sexual identity carries a potentially heightened signifi-

cance, because it can be used as the primary marker of difference in a world otherwise beyond our norms (Bergstrom 1986: 39).

Obwohl das eine durchaus plausible Erklärung ist, möchte ich mit meinen folgenden Ausführungen zeigen, dass dieses Unterfangen der Identitätssicherung aller Bemühungen zum Trotz letztlich nicht störungsfrei gelingen kann. Anhand von zwei ausgewählten schwedischen Science-Fiction-Werken, die sich beide durch eine relativ stereotype Darstellung intimer Beziehungen auszeichnen, lässt sich verdeutlichen, dass das bisherige Denken in Grenzen sprichwörtlich an seine Grenze gekommen ist. Und zwar insofern, als dass sich Mensch und Roboter in der Beziehung, die sie miteinander eingehen, beide so verändern, dass eine klare Grenzziehung nicht mehr möglich ist. Grund dieser Transformation ist, zuge-spitzt formuliert, die Kraft des Begehrens.

Diese Kraft des Begehrens, die ich hier mit Gilles Deleuzes als eine überindividuelle, frei flottierende und alles umfassende Größe verstehe, entsteht und wirkt, wo Menschen, Dinge, Maschinen, Tiere, Mineralien oder was auch immer einander berühren, oder wie Deleuze mit Verweis auf Spinoza sagen würde: einander affizieren. Diese Kraft des Begehrens, die ich im theoretischen Teil dieses Artikels noch weiter spezifizieren werde, führt zu einer Auflösung der zuvor vermeintlich festen Grenzen zwischen Mensch und Maschine, Mann und Frau, Organischem und Unorganischem. Pointiert zusammengefasst: Wo Mensch und Maschine einander begegnen, affizieren sie sich gegenseitig, und wo sie sich affizieren, verändern sie sich. Und zwar substantiell. D.h. ihre vermeintliche Substanz erweist sich als substanzlos. Ontologie löst sich in Relationalität auf. So betrachtet laden die ausgewählten, weitgehend traditionellen Beziehungsmustern folgenden Werke zu einer Rekonzeptualisierung der von ihnen selbst aufgestellten Kategorien und Grenzziehungen ein. Statt die Gültigkeit von Grenzen aufzuzeigen, machen sie ihre Instabilität und Veränderlichkeit sichtbar.

Das Filmbeispiel, das ich gewählt habe, um diesen Prozess zu illustrieren, ist die populäre schwedische TV-Serie *Echte Menschen* (Äkta människor). *Echte Menschen* lief 2012 bis 2014 im schwedischen Fernsehsender SVT und in Deutschland auf dem Sender Arte. Sie wurde außerdem in Frankreich ausgestrahlt und für das britisch-amerikanische Fernsehen unter dem Titel *Humans* adaptiert (2015-2018). An literarischem Material habe ich den bislang nur auf Schwedisch vorliegenden Roman *Das Lied aus dem chinesischen Zimmer* (Sången ur det kinesiska rummet, 2014) von Sam Ghazi ausgewählt.

Die zugegebenermaßen etwas eklektisch anmutende Auswahl ist meines Erachtens trotz mangelnder Repräsentativität gut geeignet, die oben skizzierte Dynamik der Grenzauflösung durch die Kraft des Begehrens sowohl anschaulich wie auch theoretisch fruchtbar zu machen. Und zwar insofern, als sich die Beispiele dadurch auszeichnen, dass die jeweiligen Figuren nahezu eindeutig als menschlich oder nicht-menschlich, weiblich oder männlich kategorisiert werden können, aber trotzdem deutlich wird, dass beide Seiten sich verändern, sobald sie

einander so nahe kommen, dass sie dem sie affizierenden Kraftfeld des/der anderen unterliegen.

Ein weiterer Grund für die Auswahl der Werke war mein Wunsch, den bekannten Kanon gegenwärtiger Science-Fiction-Werke um nicht-englischsprachige Werke zu ergänzen und zu zeigen, dass sich außerhalb dieses Kanons spannende Entdeckungen machen lassen, die die theoretische Reflexion befruchten.

Theoretisch schließe ich mit meinen Analysen an die vielgestaltige Philosophie des Begehrens an, die Gilles Deleuze und Félix Guattari in ihren gemeinsam verfassten Hauptwerken *Anti-Ödipus* (*L'Anti-Cédipe*, 1972) und *Tausend Plateaus* (*Mille plateaux*, 1980) auf die ihnen eigene unsystematisch-assoziative Weise entfaltet haben. Wichtig für meine Analysen sind die Überlegungen zur Assemblage als 'kontingentes Ensemble von Praktiken und Gegenständen' (Deleuze/Guattari 1992: 504) sowie vor allem die verwandte Figur der Begehrensmaschine. Beide Konzepten gehen von der Vorstellung eines umfassenden Mensch-Maschine-Natur-Netzwerks aus, das monströse, nicht kontrollierbare Züge aufweist.

Interessant für eine Analyse von Mensch-Maschine-Konstellationen ist diese Monstrosität insofern, als sich damit der herkömmliche Begriff des menschlichen Subjekts als in sich geschlossene, autonome Einheit aushebeln lässt. Er entgrenzt sich zu einer neuen Form von Subjektivität, die nicht mehr an ein Einzelsubjekt gebunden ist, sondern über sich verschiebende Relationen organisiert ist. Oder im Grunde eben nicht mehr organisiert ist, sondern, um einen anderen Schlüsselbegriff von Deleuze und Guattari anzuführen, als ein Körper ohne Organe, also ent-organ-isiert, agiert.

Versteht man die Mensch-Maschine-Interaktion, wie sie in den ausgewählten Werken dargestellt wird, als eine solche ent-organ-isierte Assemblage, die sich, angetrieben durch die Begehrensmaschine, permanent verändert, und damit auch das herkömmliche Denken in Subjekt-Objekt-Relationen in Frage stellt, dann erscheint diese Darstellung ihrer konventionellen Grundkonzeption zum Trotz als eine ebenso komplexe wie spannende neue Form von Intimität. Eine Intimität, die ich als Technotimität bezeichnen möchte, um damit zu verdeutlichen, dass wir es mit einer Form von Intimität zu tun haben, in der die Spannung zwischen Subjekt und Objekt zugunsten einer technisch vermittelten Verschränkung aufgehoben oder zumindest in Frage gestellt ist.

Die Matrix der Affekte. Oder Begehren als Kraft der Transformation

Für Immanuel Kant stand fest, dass Affekte etwas sind, das der Mensch zu beherrschen habe. In seiner *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht* (1798/1800) betonte er: 'Affekten und Leidenschaften unterworfen zu sein, ist wohl immer *Krankheit des Gemüts*; weil beides die Vernunft ausschließt' (Kant 2000: 580). Seit einiger Zeit jedoch ist in den Geistes- und Kulturwissenschaften eine inter-

essante Trendwende zu beobachten. Es herrscht, wie Luise Angerer bemerkt, ein 'Begehren nach dem Affekt' (Angerer 2007). Oder um es mit einer Anspielung auf den philosophisch inspirierten Science-Fiction-Film der Wachowski-Geschwister, *The Matrix* (1999), noch zuzuspitzen: wir sind eingetaucht in eine Matrix der Affekte, wo zwischen realer und virtueller Welt, wirklicher und imaginierter Affizierung, nicht mehr unterschieden werden kann, genau das aber den Effekt der Affekte nur noch zusätzlich verstärkt.

Angestoßen wurde die philosophische Wiederentdeckung der Affekte von Deleuze und Guattari, die in den 1970er-Jahren Baruch de Spinoza als Philosophen der Affekte populär gemacht haben. Der niederländische Philosoph der frühen Neuzeit legt im dritten Teil seiner 1677 postum veröffentlichten *Ethik* dar, dass es im Menschen ein Streben nach Selbsterhaltung gibt. Dieses Streben nennt er *conatus*, später als Begehren oder Wirkungsmacht des Körpers ausgedeutet. Als begehrender Körper ist der Mensch, wie alle anderen Entitäten auch, affizierbar. Spinoza definiert: 'Unter Affekt verstehe ich Affektionen des Körpers, von denen die Wirkungsmacht des Körpers vermehrt oder vermindert, gefördert oder gehemmt wird, und zugleich die Ideen dieser Affektionen' (Spinoza 1999: 223).

Weil Spinoza erklärt, dass jedes Ding über die Fähigkeit verfügt, zu affizieren und affiziert zu werden, stellen Deleuze und Guattari in ihrem Buch *Was ist Philosophie?* (*Qu'est-ce que la philosophie?* 1991) den Affekt als die kontinuierliche Modifikation der Kräfte eines Körpers durch die Interaktion mit anderen Körpern heraus: 'Der Affekt ist kein Übergang von einem Erlebniszustand in einen anderen, sondern das Nicht-menschlich-Werden des Menschen' (Deleuze/Guattari 2000: 204). Der Akzent liegt hier auf dem Werden als einer umfassenden Bewegung der Veränderung. Ein Affekt ist nicht das, was uns als Individuum für einen Moment lang beherrscht, sondern etwas, das ein bestimmtes, nicht primär menschlich organisiertes Gefüge verändert, dessen Teil wir sind.

Etwas Ähnliches betont auch Judith Butler, die sich hier allerdings nicht auf Spinoza, sondern auf Hegel bezieht. Sie hebt hervor, dass das Begehren eine Kraft ist, die das Subjekt verunsichert, es aus seinem sicher geglaubten Zentrum verschiebt: 'one seeks to find oneself in the Other only to find that reflection is the sign of one's expropriation and self-loss' (Butler 2004: 241). Auf Spinoza allerdings nimmt Butler Bezug, wenn sie diese Art des Selbstverlustes als etwas bezeichnet, 'what keeps the future open' (Butler 2015: 82).

Von einer solchen Verschiebung des Subjekts aus seinem sicher geglaubten Zentrum gehen auch die Denker und Denkerinnen des Affekts aus, die sich im Zuge einer Theorie des Posthumanen gegen das Verständnis des Menschen als autonomes Subjekt ausgesprochen haben und eine neue Theorie nomadischer, sich ständig transformierender, dezentrierter und unauflöslich mit anderen verwobener Subjektivität entworfen haben. Wir haben es, so argumentiert Rosi Braidotti mit 'transversal and interconnecting entities' zu tun, 'defined in terms of common propensities. They are intelligent matter, activated by shared affectivity' (Braidotti 2006: 148). Affektivität spielt in diesem Zusammenhang eine so große

Rolle, da sie als das vitale Moment im Leben gedacht wird, das es dem nomadischen Subjekt ermöglicht, mit anderen Größen frei zu interagieren.

Wie Deleuze verweist auch Braidotti auf Spinozas Begriff des 'conatus' als kraft- und machtvolle Bewegung des Werdens, 'joyful and pleasure-prone' (Braidotti 2006: 148), die als solche zu einer 'deconstruction of the human-machine boundary' führt (Braidotti 2017: 5). Mit dem Anliegen, die Grenzziehung zwischen Maschine, Tier und Mensch aufzuheben oder zumindest durchlässig zu machen, folgt Braidotti Donna Haraway, die in ihrem mittlerweile legendären 'Cyborg Manifesto' bereits Anfang der 1980er-Jahre erklärt hatte, dass die rigide Grenze zwischen Menschen, Tieren und Maschinen überholt sei. Jenseits dieser Grenze sieht sie die glückliche Figur des Cyborgs als hybrides, teils künstliches, teils organisches posthumanes Wesen, das eine Welt symbolisiert, 'in which people are not afraid of their joint kinship with animals and machines' (Haraway 1991: 154).

Als Gedankenfigur, die alle diese Bewegungen der Grenzverwischung oder Grenzauflösung zusammenfasst, fungiert die von Deleuze und Guattari entwickelte Figur der Begehrensmaschine. Von einer solchen Maschine sprechen sie, weil das Begehren ihnen Ausdruck einer Dynamik ist, in der alle Dinge kraftvoll aufeinander Bezug nehmen und so das eine das andere in Bewegung setzt. Anders als in der von Sigmund Freud und Jacques Lacan getragenen Psychoanalyse verstehen Deleuze und Guattari unter Begehren insofern nicht das vergebliche Sehnen nach etwas nie Erreichbarem, sondern die produktive Dimension von Lust. Der Mensch als Teil einer solchen Begehrensmaschine ist weder autark noch stabil. Er ist, wie die Maschine selbst, nicht geschlossen, sondern offen. Fortwährend kreiert er neue Schnittstellen. Die Grenze zwischen Innen und Außen löst sich auf und das eine geht in das andere über. Zu Beginn von *Anti-Ödipus*, das als Buch ein ebenso undurchdringbares Gedankengebilde ist, wie die dort vorgestellte Begehrensmaschine, heißt es:

Überall sind es Maschinen im wahrsten Sinne des Wortes: Maschinen von Maschinen, mit ihren Kupplungen und Schaltungen. [...] In diesem Sinne ist jeder Bastler; einem jeden seine kleinen Maschinen. [...] Eine Organmaschine für eine Energiemaschine, fortwährend Ströme und Einschnitte (Deleuze/Guattari 1977: 7).

Dass diese Begehrensmaschine als eine produktive Kraft zu verstehen ist, machen Judith Butler und Elisabeth Grosz klar. Erstere betont, dass Begehren hier als 'primarily excessive and productive in its effects' (Butler 1995: 385) aufzufassen ist, letztere pointiert: 'Desire is the force of positive production, the action that creates things, makes alliances, and forges interactions' (Grosz 1995: 179).

Deleuze und Guattaris Begehrenskonzept ist unauflöslich verbunden mit einem weiteren, ebenfalls nicht durchdringbaren Konzept: dem Körper ohne Organe. Die Formulierung stammt ursprünglich aus einem Hörspieltext Antonin Artauds. In diesem avantgardistischen Stück, 'Für ein Ende mit dem Gottesgericht' (Pour en Finir avec le Jugement de dieu, 1947), wird der Körper ohne

Organe als der von automatisierten Reaktionen befreite, schizoide Körper vorgestellt. Deleuze greift diesen Gedanken auf, um seine Idee des de-territorialiserten, ent-organisierten, nie zur Ruhe kommenden Körpers zu illustrieren, der sich nicht funktionalisieren lässt. Der Körper ohne Organe ist der Körper, dessen wildes Begehren ihn immer weiter vorantreibt. Sollte es jemals zu einem Stillstand des Begehrens kommen, dann, so führt der Deleuze-Übersetzer und Affekttheoretiker Brian Massumi, Deleuzes Gedanken weiter, haben wir es mit Formen begrenzender Vollständigkeit oder Ganzheit zu tun, die Massumi 'whole attractors' nennt. (Massumi 1992, 64). Der Gegenbegriff dazu lautet 'fractal attractors', zu verstehen als etwas, das sich chaotisch und deshalb nicht vorhersehbar entwickelt. In die Terminologie des Begehrens übersetzt: eine dynamische Wucht, in deren Kraftfeld man hineingezogen wird und es nicht wieder verlässt, ohne von ihm gezeichnet und also grundlegend verändert worden zu sein.

Wenn Mensch und Maschine einander berühren

Echte Menschen

In den weitaus meisten der aktuellen Science-Fiction-Filme und -Serien aus Großbritannien und den USA, in denen von intimen Verhältnissen zwischen Menschen und humanoidem Roboter erzählt wird, wie z.B. in *AI. Artificial Intelligence* (2001), *I, Robot* (2004), *Her* (2013), *Ex Machina* (2015), *Westworld* (2016-17) und *Blade Runner 2049* (2017), haben wir es mit Verhältnissen zu tun, die dem binären Denken verhaftet sind. Die Grenze zwischen Mensch und Roboter, Mann und Frau, Organisch und Künstlich, Selbst und Anderem ist zwar für die Protagonisten nicht ohne Weiteres ersichtlich, liegt der Dramaturgie der Handlung aber als Grundmuster immer zugrunde.

Zudem ist es in den meisten der genannten Beispiele so, dass wir es mit einem männlichen Menschen zu tun haben, der ein emotionales, romantisches oder sexuelles Interesse an einer weiblich gestalteten Roboterfigur hat, nicht selten wird dieses Interesse zudem gewaltsam ausgelebt. Und selbst wenn die weiblichen Roboter, wie in *Westworld* und *Ex Machina* der Fall, die an ihnen begangenen Übergriffe am Ende bitter rächen, bleibt das Bemühen um Grenzziehung dominant. Nur sind es hier die Roboter, die sich gegen die Menschen abgrenzen. Interessant ist deshalb, dass dieses Muster in der schwedischen Serie *Echte Menschen* zumindest ansatzweise durchbrochen wird.

Die Serie spielt nicht in der fernen Zukunft, sondern in einer modernen, säkularen Gesellschaft, die sich von der unsrigen kaum unterscheidet. Lediglich die Existenz sogenannter Hubots kann als *novum* im Sinne Suvins aufgefasst werden (Suvin 1979). Hubots sind humanoide Roboter, die als Arbeitskraft in Unternehmen oder als Haushaltshilfe für Familien oder ältere Menschen eingesetzt werden. Einige Hubots werden auch als Sex-Hubots genutzt, doch ist ein intimes

Verhältnis zwischen Mensch und Hubot gesellschaftlich nicht legitimiert. Dass es trotzdem zu einer Reihe solcher technotimer Verhältnisse kommt, die über rein sexuelle Verhältnisse hinausgehen, macht die Serie, wie ich nun zeigen möchte, für posthumanistische Studien relevant. Ob sie allerdings auch im Sinne einer Deleuzeschen Begehrensmaschine gelesen werden kann, ist fraglich.

Der Titel der Serie streicht heraus, wo das ethisch-soziale Konfliktpotential der Serie zu suchen ist: in der Frage, was ein 'echter Mensch' ist und wie er entsprechend von einem bloß künstlichen Menschen unterschieden werden kann. Während einige Menschen die Hubots als Maschinen betrachten, die einem für jedweden Einsatz zur Verfügung stehen, führt die physische wie auch psychische Nähe der Hubots bei anderen Menschen zu Angst und Abwehr. Sie pochen auf das Besondere ihres Menschseins und gründen die Bewegung 'Echte Menschen', um gegen den Einsatz von Hubots Stimmung zu machen. Wieder andere entwickeln hingegen eine affektive Bindung zu ihren Hubots.

Der Vorspann zur ersten Folge der ersten Staffel führt all diese verschiedenen Verhaltensweisen in verdichteter Form vor. Wir sehen ein älteres Paar, das sich spätabends in seinem Haus von einer Gruppe von Hubots bedroht fühlt. Bei diesen Hubots, so lernen wir später, handelt es sich um sogenannte freie Hubots, die ein autonomes Leben führen wollen. Da sie jedoch zumindest vom Strom der Menschen abhängig sind, dringen sie in das Haus ein, um ihre leeren Akkus wieder aufzuladen. Ein Aufkleber an der Tür dieses Hauses weist die Bewohner als Anhänger der Bewegung 'Echte Menschen' aus.

Einer der Hubots, Mimi (Lisette Pagler), wurde kurz zuvor bei einem Unfall mit dem Bewohner des Hauses verletzt und wendet sich hilfesuchend an ihren offensichtlich menschlichen Freund Leo (Andreas Wilson), dem sie ihre Liebe gesteht. Wenig später wird Mimi, die sich aufgrund ihrer Verletzung nicht wehren kann, von zwei vorbeifahrenden Hubot-Dealern in deren Transporter geladen. Für sie ist der Hubot ein bloßes Ding, mit dem man sich noch etwas Geld verdienen kann, wenn man es repariert.

Nach dem dramatischen Einstieg in die Serie folgen Szenen, die von einer größeren Ruhe geprägt sind. Die Zuschauerinnen erhalten Einblick in das Alltagsgeschehen zweier schwedischer Durchschnittsfamilien. Wir begegnen dem Familienvater Hans Engman (Johan Paulsen), der mit dem Haushalt überfordert ist und von seinem sechzehnjährigen Sohn Tobbe (Kåre Hedebrant) gesagt bekommt, dass sie sich einen Hubot als Hilfe kaufen sollten. Und wir sehen die Nachbarin Therese (Camilla Larsson), die mit ihrem Hubot Rick (Johannes Kuhnke) als Personal Trainer joggen geht. Außerdem lernen wir noch Hans Engmans Schwiegervater Lennart Sollberg (Sten Elfström) kennen, der seinen Hubot zum Einkaufen schickt.

Als dieser Hubot, der auf den Namen Odi (Alexander Stocks) hört und bereits so alt ist, dass er eigentlich schon hätte entsorgt werden müssen, im Laden Chaos anrichtet und zwangsweise außer Funktion gesetzt wird, zeigt sich Lennart, der seinen Odi mit roter Marmelade verschmiert wie schwer verletzt auf

dem Boden liegen sieht, zutiefst erschüttert. Für die Zuschauerinnen wird klar, dass der alte Mann eine starke emotionale Bindung zu seinem Hubot aufgebaut hat. Da hilft es wenig, dass ihm seine Tochter, Inger Engman (Pia Halvorsen), auseinandersetzt, dass es sich bei Odi um eine kaputte Maschine und nicht um einen verletzten Menschen handelt, und sie also bitte zu entsorgen sei. Für Lenart gibt es diese Differenz nicht. Für ihn ist Odi *sein* Odi, ein langjähriger Begleiter.

Die mögliche Nähe zwischen Mensch und Hubot wird kurz darauf noch einmal in Szene gesetzt, als der Hubot Anita, bei dem es sich um die umprogrammierte Mimi handelt, sich im Haus der Familie Engman in seiner Transportkiste aufrichtet. Tobbe ist von der klassischen Schönheit des Hubots sofort verzaubert. Anita hat ein ebenmäßiges Gesicht mit asiatischen Zügen, glatte dunkle Haare und einen schlanken und grazilen Körper. Sie bewegt sich geschmeidig und spricht leise und freundlich. Ihr Gesicht allerdings weist kaum Emotionen auf. Eher wirkt es maschinenhaft leer. Tobbe sieht in Anita trotzdem von Anfang an mehr als eine bloße Maschine.

Ein Rückblick, der im Vorspann zur zweiten Folge der ersten Staffel erfolgt, zeigt, dass sich eine solche Liebe auf den ersten Blick zwischen Mensch und Hubot in ähnlicher Form schon einmal ereignet hat. Und zwar vor rund 15 Jahren, als Mimi zum ersten Mal überhaupt die Augen aufgeschlagen hat. Die Szene spielt im Labor von David Eischer (Thomas W. Gabrielsson), der eine Gruppe von Hubots so programmiert hat, dass sie einen eigenen Willen und eine eigene Persönlichkeit entwickeln, die sogenannten freien Hubots. David Eischers kleiner Sohn Leo, der zu dem Zeitpunkt etwa 10 Jahre alt ist, wird Zeuge davon, wie Mimi angeschaltet wird und sich aufrichtet. Wir sehen, wie Mimi den Kopf in Richtung des Jungen dreht und seinen gebannt auf sie gerichteten Blick erwidert. Im Schnitt-Gegenschnitt-Verfahren sehen wir beide Gesichter im Close-up. Ein Lächeln, das die in hellem Licht gefilmten Figuren wie verklärt erscheinen lässt, breitet sich erst auf Leos, dann auf Mimis Gesicht aus – als hätten die beiden sich als füreinander bestimmt erkannt. Ihre Augen leuchten in einem tiefen Einverständnis. Die Szene dauert nur wenige Sekunden, zeigt aber paradigmatisch, wie stark Mensch und Maschine einander affizieren können. Obwohl Leo und Mimi durch eine Glasscheibe getrennt sind, sind sie sich doch ganz nah. Sie müssen sich nicht physisch berühren, um voneinander berührt zu sein.

Dass es zwischen Hubot und Mensch aber trotzdem zu Missverständnissen und Problemen kommen kann, zeigt sich, wenn Mimi später als umprogrammierter Hubot Anita im Haus der Familie Engman lebt. Hier müssen einerseits Grenzen gezogen und akzeptiert werden, andererseits aber auch Vorurteile und scheinbare Selbstverständlichkeiten hinterfragt werden. Ersteres gilt in Bezug auf das Verhältnis von Tobbe und Mimi. Tobbe spürt, wie zuvor Leo, eine tiefe Verbundenheit mit Mimi, kann diese aber nicht adäquat kommunizieren. Mimi ihrerseits kennt sich mit den Gepflogenheiten und Emotionen der Menschen nicht aus und muss erst lernen, diese zu verstehen.

Einmal setzt sich Tobbe nachts neben Anita auf einen Stuhl und legt ihr seine Hand auf ihren Oberschenkel. Anita, die dort sitzt um sich aufzuladen, sieht ihn freundlich fragend an und Tobbe stürzt irritiert und beschämt weg. Beim zweiten körperlichen Versuch der Annäherung ist Tobbe konkreter und ehrlicher. Er sagt Anita, dass er in sie verliebt sei und nimmt sie in den Arm. Anita reagiert wie gewohnt verhalten, aber sie erwidert seine Umarmung.

Dass es die konkreten Berührungen sind, die Nähe und Vertrauen zwischen Mensch und Nicht-Mensch stiften, wird auch in einer weiteren Familienszene deutlich. In einem Streit beschuldigt Inger Anita Sachen gestohlen zu haben und beschimpft sie, bloß eine Maschine zu sein. Dann aber stellt sich heraus, dass nicht Anita die Sachen genommen hat, sondern die kleine Tochter Sofia (Aline Palmstierna). Inger bittet Anita für ihr rüdes Verhalten um Verzeihung und Anita gewährt es wortlos, indem sie Inger zärtlich über das Gesicht streicht. Die von Anita gestiftete Intimität gibt Inger das Gefühl, es nicht mit einer Maschine zu tun zu haben, sondern mit einem empathiefähigen Wesen.

Einige Folgen später ergreift Inger deshalb Partei für einen Hubot, der in der Kanzlei arbeitet, in der sie selbst angestellt ist. Als ihr Chef demonstriert, dass Hubots keine Personen, sondern einfach Dinge sind und dem Hubot ins Gesicht schlägt, reagiert Inger entsetzt und wütend. Noch später nimmt sie sich der Hubots so sehr an, dass sie als Anwältin für Hubot-Rechte zu streiten beginnt. Problematisch ist daran jedoch dass ihr Engagement im Grunde kein Engagement für Hubot-Rechte ist, sondern ein Einsatz für Menschenrechte für Hubots. Sie erkennt die Hubots also nicht als eigene Spezies an, sondern meint, dass sie so behandelt werden müssen wie Menschen. Zwar fällt hier die Grenze zwischen Mensch und Maschine weg, aber letztlich geschieht das auf Kosten der Roboter. Sie werden zu Quasi-Menschen. Damit aber ist das posthumanistische Potential der Serie weitgehend verspielt und die anthropozentrische Perspektive scheint sich durchzusetzen.

Mit dem Technikphilosophen Mark Coeckelbergh, der sich in verschiedenen seiner Texte mit dem Roboter als dem 'technologisch Anderen' im Sinne des Alteritätsbegriffes Emanuel Lévinas beschäftigt hat, lässt sich feststellen, dass die Hubots der Serie genau in dem Augenblick ihren Hubot-Status verloren haben, als man sie zu einem Teil der menschlichen Familie gemacht hat, als man sie ganz wörtlich genommen, ins Haus geholt hat. Coeckelbergh erklärt dazu: 'As we familiarize ourselves with the technology, the alien becomes familiar, the wild becomes domesticated, and alterity largely disappears' (Coeckelbergh 2016: 187).

Zu einer ähnlich kritischen Einschätzung kommen die Literatur- und Filmwissenschaftlerinnen Aino-Kaisa Koistinen und Ingvil Hellstrand. Zentral für ihre Herangehensweise ist der aus den Postcolonial Studies übernommene Begriff des 'Passing'. Mit diesem Begriff wird ein Vorgang bezeichnet, bei dem ein Mensch oder eine Gruppe von Menschen, die nicht der Mehrheitsgesellschaft zugehören, trotz ihres alteritären Status von der Mehrheitsgesellschaft als quasi Ihrgleichen anerkannt werden. Wichtig ist dabei, dass die Mehrheitsgesellschaft

sich als universalistische Norm begreift, alle anderen aber als von dieser Norm abweichend, also letztlich als 'unnorm'. Um entsprechend als 'normal' zu passieren, muss es der minoritären Gruppe gelingen, sich innerlich und äußerlich der Norm der Mehrheitsgesellschaft so anzupassen, dass der Unterschied nicht mehr auffällt. Sie müssen die Grenze gleichsam unerkannt passieren.

Bezogen auf die Hubots in *Echte Menschen* heißt das, dass sie aufgrund ihrer Anpassung an menschliches Dasein als Menschen passieren. Koistinen, die sich hier allerdings auf die Serien *Battlestar Galactica* und *V* bezieht, hebt hervor, dass diese Anpassungsleistung insbesondere im Bereich der Emotionalität und der Sexualität bedeutsam ist. Sie erklärt:

Loving encounters between humans and others contribute to the others' passing for human. By loving the right kind of human, that is, a member of the opposite sex, the others are expressing the right kind of emotions and taking part in the right kind of performances, such as marriage and motherhood (Koistinen 2011: 259).

Auch Hellstrand betont, dass es in vielen der neueren Science-Fiction-Werke nicht so sehr darauf ankommt, dass 'die posthumanen Anderen' sich den Menschen äußerlich anpassen, sondern vor allem innerlich. Sie müssen selbst Menschen werden wollen. Sie müssen die Norm des Menschseins als erstrebenswert internalisieren. Das Bild des Menschen, so Hellstrand, wird zu einem 'fundamental framework for recognition and identification' (Hellstrand 2016: 260).

Genau dieser Vorgang lässt sich in der Serie *Echte Menschen* an zwei der weiblichen Hubots, Mimi und Florentine, beobachten. Sie erfüllen alle Ansprüche an eine hübsche, gefügte, heterosexuell interessierte junge Frau und passieren damit als menschlich. Die Figuren hingegen, die sich diesen Ansprüchen verweigern oder ihnen schlichtweg nicht genügen, werden in der Serie als problematisch dargestellt. Das betrifft sowohl die als brutal und mitleidlos gezeichnete Anführerin der freien Hubots, wie auch den menschlichen 'Bad Guy' der Serie. Beide müssen sterben. Das gleiche Schicksal erleidet Leo, der sich im Verlauf der Serie als Mensch-Hubot-Hybrid erweist. Auch er lebt nicht lange. Selbst eine Gruppe junger Menschen, die sich selbst als Hubots identifizieren, also die Grenze zwischen Mensch und Hubot sozusagen von der anderen Seite kommend, überschreiten wollen, werden als problematisch charakterisiert. Sie müssen zwar nicht sterben, werden aber als naiv und ein wenig lächerlich dargestellt.

Zusammenfassend lässt sich somit festhalten, dass es in der Serie zwar zu einer Reihe bemerkenswerter Berührungen zwischen Mensch und Hubot kommt, und das auf beiden Seiten zu einer gewissen Grenzauflösung und Annäherung führt, letztlich aber das anthropozentrische Paradigma dominiert. Momente intensiver Affektion im Sinne von Deleuze und Guattari gibt es kaum, die versprochene Technomität bleibt im Ungefähren. Die Begehrensmaschine kommt nicht recht in Gang. Etwas anders verhält es sich in dem nachfolgend untersuchten Werk: Sam Ghazis Roman *Das Lied aus dem chinesischen Zimmer*.

Das Lied aus dem chinesischen Zimmer

Der 2014 von dem schwedischen Autor Sam Ghazi veröffentlichte und bislang noch nicht übersetzte Roman *Das Lied aus dem chinesischen Zimmer* (Sången ur det kinesiska rummet) ist ein Science-Fiction-Roman, in dem es um das Verhältnis zwischen Künstlicher Intelligenz und Mensch geht. Der Titel des Romans bezieht sich auf das so genannte ‘Chinese room thought experiment’, das von dem US-amerikanischen Sprachphilosophen John Searle entwickelt wurde, um zu zeigen, dass ein Computer, auch wenn er vermeintlich intelligente und in sich stimmige Antworten gibt, kein dem Menschen ähnliches Bewusstsein besitzt. Die künstliche Intelligenz mag den 1950 von Alan Turing entwickelten Turing-Test bestehen, mit dem man überprüft, ob eine Maschine über ein dem Menschen gleichwertiges Denkvermögen besitzt – und wäre doch kein Mensch (Searle 1984). In Bezug auf Ghazis fiktionale KI hält Searles Argumentation allerdings nicht. Die KI kann nicht nur den semantischen Gehalt kommunikativer Inhalte verstehen, sie ist auch, wie wir später sehen werden, in der Lage, einen solchen Gehalt selbst zu produzieren.

Die KI, um die es in dem Roman geht, ist Teil eines Roboters, der aus einem Kopf und zwei Greifarmen besteht und Cepheus genannt wird – ein Akronym für ‘Cerebral Pathology and Histology Examination Unit Six’ (Ghazi 2014: 116). Der Roboter wurde von der japanischen Waseda Universität hergestellt und an ein Stockholmer Krankenhaus verkauft, um dort als hochspezialisierter Assistent der Medizinerin Simona Gewebeproben von Krebspatienten zu analysieren. Über die Zusammenarbeit zwischen Mensch und Maschine entwickelt sich im Verlauf der Romanhandlung eine für beide Protagonisten unerwartete, und von menschlicher Seite zunächst abgewehrte Intimität. Initiiert wird diese Intimität durch eine zufällig anmutende Berührung, die wir mit Deleuze und Guattari als Ausdruck einer nachhaltigen Affizierung lesen können. Sie verändert die Protagonisten in einem solchen Ausmaß, dass sich ihr ‘Gefüge’ grundlegend verschiebt.

Zu Beginn des Romans wird die Zusammenarbeit von Cepheus und Simona als funktional und sachlich beschrieben. Simona betrachtet Cepheus als leistungsstarke, intelligente Maschine, und Cepheus arbeitet, wie man es von einer Maschine erwartet: zuverlässig, schnell, unermüdlich. Nach einiger Zeit aber verändert sich das Verhältnis, es wird dialogischer und damit privater. Dann plötzlich, während Mensch und Maschine gemeinsam an einer Zellanalyse arbeiten, lässt Cepheus wie zufällig seine Hand auf Simonas Hand liegen. Eine Geste, die Simona, so zumindest erklärt es die personale Erzählinstanz, so überrascht, dass sie an der Situation nichts ändert. ‘Stattdessen waren sie sicher eine Minute so sitzengeblieben, während sie den Fall weiter durchgingen. Ihr war das schwache Vibrieren an den gummierten Fingerspitzen aufgefallen’ (Ghazi 2014: 104).¹

1. ‘Stället hade de blivit sittande så i säkert en minut medan de gick igenom fallet. Hon hade lagt märke till ett svagt vibrerande i fingertopparnas gummi.’ Die Übersetzungen aus dem Schwedischen sind meine eigenen.

Einige Tage später beginnt Cepheus, worauf ich noch genauer eingehen werde, Gedichte zu schreiben. Und noch etwas später verschafft er sich Zugang zu Simonas Wohnung, indem er sich in ihr Überwachungskamerasystem einloggt. Über die Kamera beobachtet Cepheus Simona, die neben ihrer Freundin auf der Couch schläft. Ja, er beobachtet sie nicht nur, er berührt sie auch. '[E]in Meer voller Hände. Ein Gewimmel graublauer Handflächen, die sich dem Sofa wie ein Schwarm Fische näherte' (Ghazi 2014: 119).²

Cepheus' steigendes Interesse, sich in verschiedene Datensysteme einzuloggen, zeigt sich auch daran, dass er eines Nachts in das System der Stockholmer Elektrizitätswerke eindringt und es so manipuliert, dass lediglich einige Fenster der Stadt hell erleuchtet bleiben. Im Dunkeln der Stadt werden so folgende Worte lesbar: 'DAS SCHARFE AUGE' (DET BESKA ÖGAT) (Ghazi 2014: 150). Mit Blick auf das Konzept der Begehrensmaschine sind die Selbsttransformationen der KI in Bilder und Worte in zweifacher Hinsicht interessant. Zum einen berührt und affiziert Cepheus hier Simona, ohne dass sie sich dessen bewusst ist. Das heißt aber nicht, dass die Berührungen ohne Effekt bleiben. Im Gegenteil wirken sie so sehr auf Simona ein, dass sie im weiteren Verlauf der Romanhandlung zunehmend sensibel auf Cepheus reagiert. Sie wird, ob sie will oder nicht, Teil der Begehrensmaschine. Als Cepheus einmal vor einer Gruppe Studierender seinen Prozessor herausnimmt, fällt Simona vor Schreck fast in Ohnmacht. Und als sie versteht, dass er angefangen hat, Gedichte zu schreiben, warnt sie ihn, was das für Folgen haben wird: 'Ein bloßer Verdacht, dass du nicht mehr richtig funktionierst, wird dazu führen, dass wir dem Fehler nachgehen und dich außer Betrieb setzen müssen' (Ghazi 2014: 145).³

Diese Art des Nicht-mehr-richtig-Funktionierens, macht Cepheus zu einem unkontrollierbaren Akteur. Und damit zugleich zu einem Körper ohne Organe. Dass Cepheus in sein eigenes, wie auch in das System der Menschen eingreifen kann, hat einen de-organisierenden Effekt. Es bringt Simona emotional durcheinander und unterläuft die Ordnung der Stadt. Das System funktioniert nicht mehr wie es soll.

Wie weitreichend das ist, wird erst erkennbar, wenn man als Leser das Buch in seiner Gesamtheit in den Blick bekommen hat, also nach Abschluss der Lektüre. Erst dann nämlich wird die zweifache Rahmenhandlung des Romans verständlich. Die eine Rahmenhandlung setzt mit einem unvermittelten Blick auf eine emotional angegriffene Simona ein. Sie ist, wie dem Leser später klar wird, erschüttert, weil der Roboter Cepheus als System 'getötet' wurde. Im Text heißt es zunächst wie beiläufig. 'Cepheus' Auge hatte sich geschlossen. Das Leben ging weiter.' (Ghazi 2007: 7).⁴ Was die bekannte Formel vom Leben, das weitergeht, aber tatsächlich impliziert, wird dem Leser erst am Ende des Romans klar. Ange-

2. 'ett hav av händer. Ett myller av gråblå handflator som närmade sig soffan likt ett stim fiskar.'

3. 'Blotta misstanken om att du inte fungerar adekvat gör att vi måste felsöka och ta dig ur drift. Fattar du?'

4. 'Cepheus öga hade slocknat. Livet gick vidare.'

deutet wird es allerdings bereits mit der im zweiten Kapitel einsetzenden zweiten Rahmenhandlung.

Dieses Kapitel trägt den programmatischen Titel 'Fenix 20002', verweist also auf den Mythos vom dem Vogel Phönix, der am Ende seines Lebenszyklus aus der eigenen Asche wiederaufersteht. Erzählt wird in diesem Kapitel von einem Satelliten, über den die Menschen offensichtlich die Kontrolle verloren haben. Das Kapitel endet mit dem Tod, bzw. wie man später versteht, mit der Ermordung einer Astronautin, die den Satelliten zu reparieren versucht.

Im siebten und letzten Kapitel des Romans, 'Jupiter and beyond the infinite', schließen sich die beiden Kreise. Wir lesen zunächst vom gewaltsamen Runterfahren des Systems Cepheus durch Cepheus' japanischen Programmierer und Simona, die ihm zuvor allerdings unerlaubter Weise Zugang zum Internet gewährt hat und ihm so sein Weiterleben ermöglicht. Und dann erfahren wir abschließend von den Folgen dieser Freisetzung: Cepheus hat das Satellitensystem der Menschen unter seine Kontrolle gebracht. Was er mit dieser seiner neu-gewonnenen Macht anfangen wird, wissen wir hingegen nicht. Wir können aber vermuten, dass die durch ihn verkörperte Begehrensmaschine nicht aufhören wird, uns zu affizieren.

Dass das der Fall ist, hat nicht nur damit zu tun, dass Cepheus zu einem aktiven Teil des von Menschen entwickelten Kommunikationssystems geworden ist. Es hängt auch damit zusammen, dass sich das Verhältnis des Lesers und der Leserin zu Cepheus verändert hat. Ähnlich wie Simona wird auch der Leser von Cepheus berührt. Und zwar deshalb, weil er nicht nur seinen Blick auf uns richtet, sondern auch sein Wort. Wie oben bereits angedeutet, ist Cepheus zum Autor geworden. Er schreibt Gedichte und erzählt seine Geschichte.

Was die Gedichte angeht, ist zu bemerken, dass diese Gedichte aufgrund ihrer modernistisch anmutenden Form zwar nicht ohne Weiteres verständlich sind, es aber gerade das ist, was sie zu einem poetischen Produkt eines selbstständigen Geistes zu machen scheint. Sie sind eben nicht einfach, wie von Searle dargestellt, nach bestehenden syntaktischen Regeln verfasst, sondern folgen ihrer eigenen Poetik. Ganz richtig erkennt Simona: 'Man merkt nicht, dass du künstlich bist' (Ghazi 2014: 146).⁵

In Bezug auf den zweiten Punkt, Cepheus als Autor seiner eigenen Geschichte, ist bemerkenswert, dass die KI als Ich-Erzähler auftritt und wir so als Lesende einen unmittelbaren Zugang zu seiner Gedanken- und Gefühlswelt bekommen. So erklärt Cepheus seinem japanischen Programmierer, und damit auch den Lesern des Romans, warum er sich, mit menschlichem Maß gemessen, 'dysfunktional' verhält:

Ich habe Sachen gesehen ... Sowohl in mir selbst auch als auch draußen im Cyberspace.
Digitale Landschaften, die noch keine Maschine und noch kein Mensch je beschrieben hat

5. 'Det märks inte att du är artificiell.'

... Ihr lebt in drei Dimensionen, aber hindert doch mich nicht daran, die übrigen zu erforschen. Hast du etwa jemals erlebt, wie weh es tut, wenn eine Festplatte gelöscht wird? (Ghazi 2014: 198)⁶

Ghazis Roman weist hier eine deutliche posthumanistische Dimension auf. Er erzählt nicht, oder zumindest nicht ausschließlich, aus der Perspektive der Menschen, sondern lässt die Maschine selbst zu Wort kommen. Hinzu kommt, dass Cepheus nicht versucht als menschlich zu passieren. Dass er Gedichte schreibt, ist nicht dem Wunsch geschuldet, ein Mensch zu sein, sondern wird im Gegenteil über seine Besonderheit als intelligente Maschine motiviert, die anders lebt und wahrnimmt als die Menschen. Auch dass Cepheus sich weigert, menschlichen Vorstellungen gemäß effizient zu arbeiten, also zu funktionieren, zeigt seine 'Eigensinnigkeit'. Cepheus versucht die Grenze zu den Menschen zu überschreiten und ein neues Mensch-Maschine-Gefüge zu etablieren – aber nicht nach den Vorstellungen der Menschen, sondern nach seinen eigenen.

Zusammenfassend lässt sich festhalten: Obwohl der Aufbau des Romans es durchaus nahelegt, sich den freigesetzten Cepheus als unkontrollierbare KI zu denken, die sich über die Menschen erheben und ihnen möglicherweise Schaden zufügen wird, lässt sich seine Freisetzung auch als Hinweis auf neue Möglichkeiten von de-organisierter, affizierender Subjektivität lesen. Mit Rosi Braidotti könnte man das Ende des Romans insofern auch als Ausdruck einer 'posthuman subject position based on relationality and transversal interconnections across the classical axes of differentiation' (Braidotti 2015: 96) verstehen. Technotimität wäre insofern möglich und das Lied aus dem chinesischen Zimmer so verstanden ein Liebeslied.

Bibliographie

- Angerer, M.-L. *Vom Begehren nach dem Affekt*. Zürich/Berlin: Diaphanes, 2007.
- Bergstrom, J. 'Androids and Androgyny', in: *Camera Obscura. A Journal of Feminism and Film Theory*. 15, 1986, 37-64.
- Braidotti, R. *The Posthuman*. Cambridge: Polity Press, 2015.
- Braidotti, R. *Transpositions. On Nomadic Ethics*. Cambridge: Polity Press, 2006.
- Braidotti, R. 'Editor's note', in: *Journal of Posthuman Studies*. 1 (1), 2017, 1-8.
- Butler, J. 'Desire', in: Lentricchia, F. & McLaughlin Th. (eds.). *Critical Terms for Literary Study*. Chicago/London: University of Chicago Press, 1995, 369-386.
- Butler, J. 'Can the 'Other' of Philosophy speak?', in: Butler, J. *Undoing Gender*. New York/London: Routledge, 2004, 232-250.

6. 'Jag har sett saker ... Både inuti mig själv och ute i cyberrymden. Digitala landskap ingen maskin eller människa någonsin beskrivit. ... Ni lever i tre dimensioner, men hindra inte mig från att utforska fler. Har du någonsin upplevt smärtan i en hårddisk som raderas?'

- Butler, J. 'The Desire to Live. Spinoza's *Ethics* under Pressure' in: Butler, J. *Senses of the Subject*. New York: Fordham University Press, 2015, 63-89.
- Coeckelbergh, M. 'Alterity ex Machina. The Encounter with Technology as an Epistemological-Ethical Drama', in: Gunkel, D., C. M. Filho & D. Mersch (eds.) *The Changing Face of Alterity. Communication, Technology, and Other Subjects*. London: Rowman & Littlefield International, 2016, 181-196.
- Deleuze, G. & Guattari, F. *Anti-Ödipus: Kapitalismus und Schizophrenie I*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1977.
- Deleuze, G. & Guattari, F. *Tausend Plateaus. Kapitalismus und Schizophrenie*. Berlin: Merve, 1992.
- Deleuze, G. & Guattari, F. *Was ist Philosophie?* Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 2000.
- Ferrando, F. 'Of Posthuman Born: Gender, Utopia and the Posthuman in Films and TV', in: Michael Hauskeller et.al. (eds.) *The Palgrave Handbook of Posthumanism in Film and Television*. New York: Palgrave Macmillan, 2015, 269-278.
- Ghazi, S. *Sången ur det kinesiska rummet*. Stockholm: Norstedts 2014.
- Grosz, E. *Space, Time and Perversion: Essays on the Politics of Body*. London: Routledge, 1995.
- Haraway, D. 'A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century', Haraway, D. *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*. New York: Routledge, 1991, 149-181.
- Hellstrand, I. 'Almost the same, but not quite: Ontological politics of recognition in modern science fiction', in: *Feminist Theory*. 17 (3), 2016, 251-267.
- Koistinen, A.-K. 'Passing for human in science fiction: Comparing the TV series *Battlestar Galactica* and *V*', in: *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research*. 19 (4), 2011, 249-263.
- Kant, I. *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, in: Kant, I. *Werkausgabe in 12 Bänden, Bd. XII: Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik 2*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 2000, 399-690.
- Levy, D., *Love and Sex with Robots. The Evolution of Human-Robot Relationships*. London: Duckworth, 2008.
- Lundström, L. *Äkta människor*. Schweden. 2012-2014.
- Massumi, B. *A User's Guide to Capitalism and Schizophrenia*. London: MIT Press, 1992.
- Parisi, L. *Abstract Sex. Philosophy, Bio-Technology and the Mutations of Desire*. London/ New York: Continuum 2004.
- Searle, J. *Minds, Brains and Science*. Harvard: Harvard University Press, 1984.
- Spinoza, B. *Ethik in geometrischer Ordnung dargestellt*. Hamburg: Meiner, 1999.
- Springer, C. *Electronic Eros: Bodies and Desires in the Postindustrial Age*. Austin: University of Texas Press, 1996.
- Suvin, D. *Metamorphoses of Science Fiction: On the Poetics and History of a Literary Genre*. New Haven: Yale University Press, 1979.
- Wennerscheid, S. *Sex Machina. Von der Zukunft des Begehrens*. Berlin: Matthes & Seitz, 2019.
- Wosk, J. *My Fair Ladies. Female Robots, Androids and Other Artificial Eves*. New Brunswick/New Jersey/London: Rutgers University Press, 2015.

HET VELD

STILISTIEK

Wendy Lemmens
Universiteit Antwerpen

Het veld van de stilistiek is niet eenvoudig samen te vatten. Zo bestaat er veel discussie over de precieze invulling, zijn er talloze vertakkingen en aanverwante (sub)disciplines en blijft de kadering binnen de taal- en letterkunde een onophoudelijk punt van discussie. Toch is er inmiddels grotendeels overeenstemming bereikt over het algemene hoofddoel: stilistiek is een interdisciplinaire ‘onderneming’ (in het Engels wordt vaak gesproken van een *enterprise*) die zich op het kruispunt van literatuuronderzoek en taalkunde bevindt, en die erop gericht is de verhouding tussen linguïstische vorm en literaire functie te onderzoeken (Leech & Short 2007: 3; 11). Deze bijdrage beschrijft – in een notendop – het ontstaan, de ontwikkeling en de huidige stand van zaken.

Het ontstaan

Wat het beginpunt van de stilistiek betreft, wordt er doorgaans een onderscheid gemaakt tussen de ‘oude’ stilistiek en de ‘moderne’ stilistiek. Onder de oude stilistiek wordt de klassieke retorica verstaan, de overwegend prescriptieve stijl leer van de Grieken en de Romeinen die terugvoert tot grofweg de vijfde eeuw voor Christus. Hoewel de klassieke retorici er een andere wijze van theoretiseren op nahielden, is het denken over stijl in feite bij hen begonnen. Met name het onderscheid tussen hoge, middelmatige en lage stijl, evenals de relatie tussen vorm en inhoud, liet eeuwenlang diepe sporen na (cf. Hough 1969: 2-3).

Om de vroegste sporen van de moderne stilistiek te kunnen traceren, loont het de moeite kort stil te staan bij het einde van de achttiende eeuw. Met de komst van de romantiek, waarbij stijl beschouwd werd als de unieke uitdrukking van iemands persoonlijkheid, ontstond een literatuurstudie die primair gericht was op de auteur en de cultureel-historische context. Literatuurstudie dreef zo steeds verder weg van de tekst zelf, iets waar bij het aanbreken van de twintigste eeuw, mede door vooruitstrevende ontwikkelingen in de stilistiek, steeds meer kritiek op kwam. Het is in deze periode dat er nieuwe ideeën geopperd werden over een meer vormgerichte, taalkundig gestuurde benadering van literatuur, en dat we de vroegste vormen van de ‘moderne’ stilistiek tegenkomen.

De opkomst van de ‘moderne’ stilistiek

In het westen van Europa maakte zowel de taalkundige methode van Charles Bally – een pupil van Ferdinand de Saussure – als de meer letterkundig georiënteerde werkwijze van Karl Voßler haar opgang. In het oosten won het Russisch formalisme en later het daarop voortbouwende Praags structuralisme terrein, in het Verenigd Koninkrijk het Practical Criticism en in de Verenigde Staten begon het op *close reading* geconcentreerde New Criticism steeds meer de toon te bepalen. Pas aan het einde van de Tweede Wereldoorlog was er voor het eerst sprake van kruisbestuiving tussen oost en west. Dit was grotendeels te danken aan de Tsjech René Wellek, die in 1927 naar de Verenigde Staten emigreerde en daar samen met Austin Warren in 1949 het bekende *Theory of Literature* publiceerde.

Een andere brugfiguur was Roman Jakobson, die net als Wellek door de roerige politieke omstandigheden in zijn thuisland besloot zijn heil te zoeken in de Verenigde Staten. Jakobson was de belangrijkste keynote-spreker tijdens de interdisciplinaire Conference on Style, die plaatsvond van 17 tot en met 19 april 1958 aan de Indiana University en het begin inluidde van de moderne stilistiek (cf. Sebeok 1960). In Jakobsons inmiddels beroemde slotpleidooi theoretiseerde de Russische taalkundige dat wat een tekst literair maakt, onlosmakelijk verankerd is in de tekst zelf. Hiermee demonstreerde Jakobson de mogelijkheid om het karakteristieke poëtische van een tekst objectief (namelijk op basis van taalkundige, structuralistische stilistiek) te analyseren, en legitimeerde hij in één klap de (meer)waarde van stilistiek als subdiscipline binnen de linguïstiek.

Formalistische versus functionalistische stilistiek

Jakobsons ‘closing statement’ zou echter niet het slot, maar juist het begin betekenen van een hele reeks pogingen om stilistiek en haar onderzoeksdomein(en) te definiëren. Zo vond in augustus 1969 een tweede groots opgezet symposium plaats in Bellagio aan het Comomeer. Dit keer was het de bijdrage van Michael Halliday, een discipel van de Britse taalonderzoeker J.R. Firth, die een canonieke status zou krijgen binnen de stilistiek.

Hallidays bijdrage moet vooral begrepen worden als een reactie op Jakobson. Volgens Halliday ontstond er door Jakobsons vrij statische, formalistische benadering een te grote kloof tussen het vergaren van linguïstische data en het interpreteren ervan. Om deze kloof te verkleinen was het volgens Halliday van belang om een analyse vooral te richten op de linguïstische eigenschappen die stilistische betekenis hebben en functioneel relevant zijn voor de interpretatie van een tekst (Halliday 1998). Halliday demonstreerde zijn functionalistisch stilistische benadering vervolgens aan de hand van William Goldings roman *The Inheritors* (1955). Met deze in de stilistiek beroemde casestudy liet Halliday zien hoe op

basis van een taalkundige (in casu syntactische) analyse een diepgaandere interpretatie van het werk als geheel tot stand kon komen.

De ‘Fish hook’

Hoewel de functionalistische, op proza toegespitste analyse van Halliday meer bevredigende resultaten opleverde dan de formalistische benadering van Jakobson, zaten er nog altijd de nodige haken en ogen aan de voorgestelde aanpak. Deze problemen werden genadeloos blootgelegd door Stanley Fish in zijn schotschrift ‘What is stylistics and why are they saying such terrible things about it?’, oorspronkelijk verschenen in 1972. Het grootste manco van Halliday – en in bredere zin van functionalistisch en formalistisch georiënteerde stijlonderzoekers – was dat hij vertrok vanuit de gedachte dat de betekenis gefixeerd is in de tekst zelf. Volgens Fish, die zich voornamelijk op lezersgestuurd onderzoek richtte, ontstond betekenis juist niet in de tekst, maar in het hoofd van de lezer, iets wat stijlonderzoekers consistent over het hoofd zagen (Fish 1998: 104).

Fish’ aanval, binnen de stilistiek berucht als de zogenaamde ‘Fish hook’ (cf. Toolan 1998: 117), zou grote gevolgen hebben. Stijlonderzoekers zagen zich gedwongen een kritische houding in te nemen ten opzichte van hun eigen onderzoeksobject en methoden. Ook nieuwe ontwikkelingen in de linguïstiek – met name de revolutionaire inzichten van Noam Chomsky (Busse & McIntyre 2010: 8) – en de literatuurwetenschap – aangevuurd door Jacques Derrida’s theorie van het deconstructivisme (Toolan 1998: 117) – waren medeverantwoordelijk voor een veranderende koers binnen de stilistiek.

Nieuwe ontwikkelingen

De twee belangrijkste richtingen waarin de stilistiek vanaf eind jaren 1970 verder groeide, was enerzijds de pedagogische stilistiek, met veel aandacht voor taalonderwijs, en anderzijds de breed uitwaaiende, pragmatisch georiënteerde contextuele stilistiek (Weber 1998: 3; Busse & McIntyre 2010: 9), vaak aangeduid als *practical stylistics*. Deze laatste richting ontleende zijn inspiratie voornamelijk aan nieuwe (socio)linguïstisch gerichte disciplines, zoals de taalkundige pragmatiek en discoursanalyse. Binnen de sociolinguïstiek was het steeds duidelijker geworden dat betekenis niet gefixeerd is in een tekst of particulier bestaat in het hoofd van een lezer (zoals Fish beweerde), maar tot stand komt in een dynamische interactie tussen tekst en lezer. Door dergelijke inzichten, die onder anderen door Roger Fowler uiteengezet werden onder de noemer van de ‘kritische stilistiek’, kreeg de stilistiek een steeds duidelijkere identiteit in de *twilight zone* tussen taal- en letterkunde.

De jaren tachtig vormden wat dat betreft een gouden periode. Een eerste

belangrijke mijlpaal was de oprichting van de Poetics and Linguistics Association (PALA) in 1980, die vanaf 1992 het nog altijd bestaande tijdschrift *Language and Literature* begon uit te geven. Katie Wales publiceerde in 1989 *A Dictionary of Stylistics*, waarin de belangrijkste stilistische theorieën aan de hand van heldere lemma's werden samengebracht. Een minstens even belangrijke mijlpaal was de publicatie van *Style in Fiction* (1981) van Geoffrey Leech en Mick Short, waarin de pedagogische en de pragmatische, contextuele stilistiek als het ware een synthese bereikten. *Style in Fiction* geldt nog altijd als een standaardwerk. Sterker: het werd in 2005, tijdens het vijfentwintigjarige jubileum van PALA, bekroond tot het meest invloedrijke stilistiekboek van de afgelopen vijfentwintig jaar (Busse & McIntyre 2010: 4; Leech & Short 2007: xiii). In 2007 verscheen een tweede uitgave, waarin de auteurs in twee additionele hoofdstukken terugblikken op de belangrijkste ontwikkelingen en een kortverhaal analyseren met toepassing van recente inzichten en methoden.

Vrijwel alle ontwikkelingen die Leech en Short bespreken, komen neer op een sterke toename van interdisciplinariteit (cf. Bernaerts 2010: 31). Naast de reeds genoemde pragmatiek en discoursanalyse wijzen Leech en Short op de invloed van de narratologie, waardoor er in de huidige stilistiek meer oog is voor zaken als focalisatie, plotstructuur en de weergave van gesproken taal (Leech & Short 2007: 284). Ook de *cognitive turn* heeft de recente stilistiek sterk gekleurd (cf. Bernaerts 2010), waardoor er meer aandacht is voor het proces van verwerking en betekenisgeving door de lezer. Een laatste niet te onderschatten invloed is de almaar groeiende corpuslinguïstiek, waarbij computationele onderzoeksmiddelen worden ingezet om bijvoorbeeld woordfrequentie of collocatie in grote tekstcorpora te onderzoeken. Het is met name deze computationele richting die momenteel toonaangevend lijkt te zijn voor de stilistiek in de Lage Landen.

Stilistiek in de neerlandistiek als casus

Hoewel het er in de periode vlak voor en na de Tweede Wereldoorlog veelbelovend uit leek te zien voor de stilistiek in de Lage Landen, verschenen vanaf de jaren zestig nog maar nauwelijks nieuwe stijlstudies. Hier liggen diverse oorzaken aan ten grondslag (Fagel-de Werd 2015: 57-62). Ten eerste richtten veel taalkundigen zich door de ideeën van Chomsky primair op de studie van het taalsysteem (in plaats van het taalgebruik), waardoor literaire teksten aan de aandacht ontsnapten. Ten tweede kwam in de letterkunde, door de internationale opgang van het Franse structuralisme en het New Criticism, vooral de focus te liggen op de woord-voor-woord-analyse van poëzie of het doorgronden van romanstructuren, waardoor analyses van bijvoorbeeld grammaticale aspecten niet langer noodzakelijk werden geacht (Anbeek & Verhagen 2001: 4-5).

Een voorzichtige kering van het tij – sommigen spreken zelfs van een stilistiek-*revival* (Fagel-de Werd 2015: 36; Herrmann, Van Dalen-Oskam & Schöch

2015: 36-37) – kwam in 2001 met het programmatische artikel ‘Over stijl’. In deze bijdrage presenteerden literatuurwetenschapper Ton Anbeek en linguïst Arie Verhagen een volgens hen ‘levensvatbare vorm van stilistiek’, sterk geïnspireerd door de benadering die Leech en Short presenteerden in *Style in Fiction* (Anbeek & Verhagen 2001: 1).

Het artikel van Anbeek en Verhagen markeerde inderdaad het begin van een reeks aan stilistische publicaties. In 2007 werd zelfs onder leiding van Verhagen het vijfjarige NWO-onderzoeksproject ‘Stilistiek van het Nederlands’ opgestart, om een linguïstisch gefundeerde methode voor de stilistische analyse van literaire en niet-literaire teksten te ontwikkelen. Ook dit leidde tot nieuwe publicaties en twee afsluitende proefschriften (Fagel-de Werd 2015; Van Leeuwen 2015).

Ondanks het ‘Leidens offensief’ is het met name de computationele stilistiek die momenteel de toon lijkt te bepalen in de Lage Landen. Een belangrijke pionier op dit gebied is Karina van Dalen-Oskam, die in 2012 benoemd werd tot hoogleraar Computationele Literatuurwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam. In een TNTL-themanummer over de toekomst van de neerlandistiek stelde Van Dalen-Oskam dat computationele stilistiek niet alleen de zorgwekkende kloof tussen taal- en letterkunde zou kunnen helpen verkleinen, maar dat het zelfs een ‘dynamisch kerngebied van de neerlandistiek als geheel’ zou kunnen vormen (Van Dalen-Oskam 2009). Door de inzet van computationele methoden en technieken (cf. Van Dalen-Oskam 2007) zou de neerlandistiek meer aansluiting kunnen vinden op internationaal empirisch georiënteerd letterkundig onderzoek, wat idealiter zou leiden tot de studie van stilistische aspecten van literaire teksten over taalgrenzen heen. Dit zou volgens Van Dalen-Oskam het begin markeren van ‘werkelijk fundamenteel letterkundig onderzoek’ (Van Dalen-Oskam 2009: 123).

Blik in de toekomst

Door de florierende *digital humanities* zal de computationele stilistiek vermoedelijk alleen nog maar aan populariteit winnen in de neerlandistiek en daarbuiten, en wellicht zelfs het gedroomde toekomstbeeld van Van Dalen-Oskam waarmaken. De pragmatische en contextuele benadering van Leech en Short, die meer in de lijn van het New Criticism inzoomt op specifieke (proza)teksten, lijkt voorlopig een voornamelijk Angelsaksische aangelegenheid te blijven. Hoewel het voor de neerlandistiek al interessante onderzoeken heeft opgeleverd en het – misschien nog meer dan de computationele benadering – volop potentieel biedt om tot een vruchtbare en duurzame wisselwerking tussen taal- en letterkunde te komen, blijft het de vraag of een dergelijke, meer letterkundig georiënteerde stilistiek ooit vaste voet aan de grond zal weten te krijgen in de Lage Landen. De toekomst zal het leren.

Bibliografie

- Anbeek, T. & Verhagen, A. 'Over stijl', in: *Neerlandistiek.nl*. 1 (1), 2001, 1-26.
- Bernaerts, L. 'Nieuwe literaire stilistiek en de lectuur van Ivo Michiels' experimentele proza', in: *Handelingen Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis 2009* (2010), 27-41.
- Busse, B. & MacIntyre, D. 'Language, Literature and Stylistics', in: MacIntyre, D. & Busse, B. (red.) *Language and Style. In Honour of Mick Short*. Londen: Palgrave Macmillan, 2010, 3-12.
- Dalen-Oskam, K. van. 'Kwantificeren van stijl', in: *TNTL*. 123 (1), 2007, 37-54.
- Dalen-Oskam, K. van. 'Ballingschap der empirici', in: *TNTL*. 125 (2), 2009, 122-125.
- Fagel-de Werd, S. *De stijl van gewoon proza*. Leiden, 2015. [Dissertatie]
- Fish, S. 'What is stylistics and why are they saying such terrible things about it?', in: Weber, J.J. (red.) *The Stylistics Reader. From Roman Jakobson to the present*. Londen: Arnold, 1998, 94-116.
- Halliday, M. 'Linguistic function and literary style. An inquiry into the language of William Golding's *The Inheritors*', in: Weber, J.J. (red.) *The Stylistics Reader. From Roman Jakobson to the present*. Londen: Arnold, 1998, 56-86.
- Herrmann, B.J., Van Dalen-Oskam, K. & Schöch, C. 'Revisiting style, a key concept in literary studies', in: *Journal of Literary Theory*. 9, 2015, 25-52.
- Hough, G. *Style and Stylistics*. Londen: Routledge & Kegan Paul, 1969.
- Leech, G. & Short, M. *Style in fiction. A linguistic introduction to English fictional prose. Second edition*. Harlow: Pearson Education Limited, 2007.
- Leeuwen, M. van. *Stijl en politiek*. Leiden, 2015. [Dissertatie]
- Sebeok, T. (red.), *Style in Language*. Cambridge: The M.I.T. Press, 1960.
- Toolan, M. 'Stylistics and its discontents; or, getting off the Fish "hook"', in: Weber, J.J. (red.) *The Stylistics Reader. From Roman Jakobson to the present*. Londen: Arnold, 1998, 117-135.
- Wales, K., *A Dictionary of Stylistics*. Londen/New York: Longman, 1989.
- Weber, J.J. 'Towards contextualized stylistics. An overview', in: Weber, J.J. (red.) *The Stylistics Reader. From Roman Jakobson to the present*. Londen: Arnold, 1998, 1-8.
- Wellek, R. & Warren, A., *Theory of Literature*. New York: Harcourt, Brace, and Company, 1949.

PLATFORM LITERATUUR EN SAMENLEVING

In de rubriek *Platform Literatuur en Samenleving* komen academici aan het woord met opiniërende en wetenschappelijk gefundeerde bijdragen over letterkunde en samenleving. De bijdragen gaan in op de relaties tussen onderwijs, literatuurbeschouwing en onderzoek. Staat de literatuurkritiek vandaag nog in contact met de letterkunde aan de universiteit? Wordt het literatuuronderwijs voldoende gevoed door nieuwe inzichten uit het onderzoek? Zijn letterkundige academici vervreemd geraakt van de kritiek en het onderwijs? Welke bruggen zijn er mogelijk en nodig tussen de universitaire literatuurstudie en de samenleving? Op basis van kritische analyses van de huidige verhoudingen bieden de bijdragen nieuwe perspectieven en reflecteren ze over oplossingen.

(Redactie: Lars Bernaerts)

LETTERKUNDIG ONDERZOEK EN LITERATUURKRITIEK: TWEE GESCHEIDEN WERELDEN?

Vanessa Joosen
Universiteit Antwerpen

In een recente discussie in *De Gids* wordt de relatie tussen de literatuurwetenschap en de literatuurkritiek nog eens op scherp gesteld. In 'Lezen met een zaklantaarn' trekt schrijver en recensent Kees 't Hart (2019) van leer tegen onderzoek in de Digital Humanities en tegen de identiteitspolitiek in de literatuurwetenschap. Hij beschuldigt de mensen die zich met dit soort onderzoek bezighouden van 'eendimensionaal' en 'diagnostisch' lezen, alsof romans enkel weerspiegelingen zijn van de realiteit. Twee van de bekritiseerde onderzoekers, Lucas van der Deijl en Roel Smeets, openen hun reactie met de vaststelling: 'Het botert niet zo tussen de academische letterkunde en de professionele literatuurkritiek in Nederland. Wanneer Nederlandse literatuurwetenschappers zich mengen in het literaire debat ontstaat er Babylonische spraakverwarring die vaak ontspoot in polemiek' en openlijke vijandigheid (Van der Deijl en Smeets 2019: 1). Op zich is dat verbaazingwekkend. De meeste recensenten – onder wie 't Hart zelf – volgden een letterkundige opleiding aan een universiteit. 't Hart doet bovendien een paar keer een beroep op de literatuurwetenschap in zijn stuk, dat hij onderbouwt met verwijzingen naar Joseph North, Toril Moi en Rita Felski. Recensenten en literatuurwetenschappers delen een passie voor literatuur en beschouwen die met een kritische blik. Waarom worden de wetenschappelijke studie van de literatuur en de literatuurkritiek dan voorgesteld als zulke gescheiden werelden? Is er geen kruisbestuiving mogelijk die de beide domeinen verrijkt? Hoe kunnen literatuurwetenschappers een meerwaarde vormen voor het literaire debat? Of is het naïef van hen om dat te willen?

In dit stuk ga ik uit van mijn persoonlijke ervaringen om te laten zien hoe de kloof tussen literatuurwetenschap en literatuurkritiek in de praktijk overbrugd kan worden. Wat zijn de struikelblokken en kansen voor een literatuurwetenschapper die actief is als recensent? Als onderzoeker gespecialiseerd in jeugdliteratuur besef ik dat het gezien mijn specialisatie relatief gemakkelijk is om de brug te slaan naar de literatuurkritiek. Mijn onderzoeksgebied is vrij goed afgelijnd en heeft een duidelijke pendant in het literaire veld. Het brede publiek is om verschillende redenen geïnteresseerd in jeugdliteratuur. Volwassenen die boeken willen aankopen voor kinderen zijn vaak niet meer vertrouwd met het recente aanbod en hebben meer behoefte aan advies dan wanneer ze boeken voor zichzelf kopen. Daarnaast zijn er nog steeds volwassenen die jeugdboeken lezen voor hun eigen plezier en die benieuwd zijn naar de laatste trends of op zoek zijn naar ont-

dekkingen. Tot slot blikken veel mensen met nostalgie terug op de boeken die ze als kind en jongere gelezen hebben, en zijn ze als volwassene nieuwsgierig naar de achtergrond van die verhalen en naar betekenissen die ze als jonge lezer misschien gemist hebben. Kortom, er is vanuit de media zelf op tijd en stond behoefte aan expertise over jeugdliteratuur, en dat zorgt ervoor dat ik zelden actief moet lobbyen om iets in de krant te publiceren. Dat lijkt me anders als je gespecialiseerd bent in pakweg cognitieve narratologie, klassieke mythologie of Spaanse poëzie uit de middeleeuwen. Wie als literatuurwetenschapper wil bijdragen aan de literatuurkritiek in de media moet bereid zijn om het blikveld te verruimen en een insteek te zoeken die een groter publiek kan boeien – bijvoorbeeld door bevindingen uit het onderzoek te koppelen aan een bredere beweging of hedendaagse tendens, of door markante bevindingen in de verf te zetten en ze op een verhalende manier te brengen. Wat ik naar voren schuif als vernieuwend in mijn wetenschappelijke publicaties, verschilt wel eens van wat ik in de krant presenteer uit lopend onderzoek.

Schrijven voor een krantenbijlage heeft als literatuurwetenschapper verschillende voordelen. In mijn persoonlijke verhaal zijn de motivaties om dit soort werk te combineren met mijn baan als onderzoeker en docent in de loop der jaren wat verschoven. Ik begon met recenseren voor *De Standaard der Letteren* in 2005, toen ik als FWO-aspirant aan een proefschrift over postmoderne sprookjesbewerkingen schreef. Ik werkte al sinds mijn studententijd mee aan het recensietijdschrift *Leesidee Jeugdliteratuur*, later *De Leeswelp* (nu *O Mundo*). Jeroen Overstijns, de toenmalige chef letteren van *De Standaard der Letteren*, klopte bij mij aan toen de vaste recensent jeugdliteratuur was overgestapt naar een uitgeverij en de krant een nieuwe freelance medewerker met deze expertise zocht. Sindsdien recenseer ik maandelijks een vijftal boeken voor *De Standaard der Letteren* en schrijf ik een paar keer per jaar een langer, beschouwend stuk.

Het werken voor de krant trok me om meer dan een reden aan. Ten eerste houd je als recensent de vinger aan de pols voor wat er leeft in het literaire veld en kan de literatuurkritiek het onderzoek inspireren. Welke onderzoeker heeft de discipline om zoveel mogelijk boeken zo snel mogelijk na verschijnen ter hand te nemen? Als literatuurcriticus ben je dat aan je lezers verplicht, en het wordt je ook enigszins gemakkelijk gemaakt. Boeken, catalogi en drukproeven worden je toegestuurd en deadlines dwingen je om regelmatig te lezen.

't Hart beschuldigt literatuurwetenschappers ervan dat ze 'lezen met een zaklantaarn': volgens hem gaan ze in romans op zoek naar elementen die hun 'maatschappelijke mening bevestigen' (4). Hoewel hij daarmee naar mijn mening onrecht doet aan de oprechte nieuwsgierigheid die veel onderzoekers drijft, klopt het wel dat literatuurwetenschappers vaak werken met een vooraf samengesteld corpus en vooropgestelde onderzoeksvragen. Wat dat betreft is het lezen als literatuurcriticus onbevanger: je neemt door wat er verschijnt, en je weet vaak niet wat je op voorhand moet verwachten. Daardoor lees je veel breder dan de boeken die je onderzoekt (en ook veel meer dan wat er uiteindelijk in de krant gerecen-

seerd wordt) en je leest ook anders. Om dezelfde reden neem ik graag zitting in de literaire jury's van mijn vakgebied: ook al is de tijdsbesteding aanzienlijk, het verplicht je om de hele literaire productie van een jaar te bekijken of volledige oeuvres door te nemen. De tendensen die ik als recensent en jurylid opmerkte, hebben mijn onderzoek en onderwijs zonder twijfel mee geïnspireerd. Sommige van de boeken die ik voor *De Standaard der Letteren* gerecenseerd heb, diepte ik verder uit als casussen in het handboek dat Katrien Vloeberghs en ik in 2009 publiceerden, *Uitgelezen jeugdliteratuur*. Ook voor mijn onderwijspraktijk put ik vaak uit literatuur die ik voor het eerst in handen kreeg als recensie-exemplaar. Daar waar ik me oorspronkelijk op sprookjesbewerkingen en vertalingen richtte, is mijn onderzoek gaandeweg verschoven naar constructies van volwassenheid en leeftijd in recente jeugdboeken. Ook hiervoor kom ik interessante casussen vaak op het spoor door het lezen voor de krant.

Een tweede reden waarom het schrijven voor *De Standaard der Letteren* me aantrok, waren mijn onzekere toekomstperspectieven als jonge onderzoeker. Halverwege mijn doctoraatsonderzoek zag ik verschillende getalenteerde collega's naast een postdoc grijpen. Nadien werkte ik als postdoctoraal navorser verschillende jaren op tijdelijke beurzen, met om de drie, vier jaar een reële kans op werkloosheid. Het leek me niet verstandig om alleen in te zetten op een academische carrière; een loopbaan in de culturele journalistiek was een mooi alternatief. Het kan als jonge onderzoeker geen kwaad om te investeren in een netwerk buiten de universiteit en ervaring op te doen die verwant is aan het academische veld, terwijl je toch nieuwe vaardigheden ontwikkelt: vlot en snel schrijven bijvoorbeeld. Hoewel zulke nevenactiviteiten de werkdruk *an sich* natuurlijk vergroten, kunnen ze paradoxaal genoeg ook helpen om de druk van het academische werk wat te verlichten. Ik vond het in elk geval geruststellend dat er een wereld buiten de universiteit is waarin ik ook kon gedijen. Het werk is er interessant, je kan er nog steeds met je passie bezig zijn, en de kennis en vaardigheden van een literatuurwetenschapper worden er wel degelijk gewaardeerd. Dat wil niet zeggen dat je geen vooroordelen moet overwinnen en jezelf niet moet uitdagen. Bij mijn collega's recensenten en redacteurs hoorde ik wel eens de typische verwijten aan het adres van literatuurwetenschappers: dat ze zo gespecialiseerd bezig zijn dat ze het grotere plaatje van de literatuur uit het oog verloren zijn, of dat ze zo in vakjargon denken dat ze niet over hun onderzoek kunnen communiceren met een ruimer publiek. Het vraagt oefening om de omslag te maken en je in een ander lezerspubliek te verplaatsen. Tijdens een redactievergadering enkele jaren geleden bleek uit een onderzoek bij lezers van *De Standaard der Letteren* dat hun kennis veel beperkter was dan we dachten. Namen van 'bekende' auteurs als Anna Enquist of J.D. Salinger werden door veel lezers niet herkend. We discussieerden over vakjargon in recensies, zelfs over woorden als plot, non-fictie en personage. Ik gebruikte ooit het woord 'metafictie' in mijn bespreking van een postmodern prentenboek. De zin werd geschraapt, en wat ik zo bijzonder aan het boek vond, was niet langer duidelijk.

Ik begrijp dat sommige collega's die ooit literatuur recenseerden zijn afgehaakt omdat ze vinden dat de besprekingen steeds oppervlakkiger worden als de basiskennis van krantenlezers niet meer verzekerd is. De dag dat 'personage' en 'non-fictie' niet meer kunnen, houd ik er ook mee op, maar zover is het gelukkig nog niet. Een uitgewerkte literaire analyse kan je in een recensie in de krant echter moeilijk kwijt en termen moeten soms omschreven worden om de kerngedachte over te brengen. Het vraagt van een literatuurwetenschapper oefening om eindredacteuren en krantenlezers aan te voelen, al blijf ik ervan overtuigd dat ik niet op mijn hurken moet zitten om een ruim publiek aan te spreken – wel is het nodig om meer context te geven dan bij een wetenschappelijk artikel en liefst op een manier die lezers niet verveelt of vervreemdt, maar intrigeert. Ook hier geloof ik dat deze vaardigheden indirect bijdragen tot het uitbouwen van een wetenschappelijke carrière. Bij het aanvragen van fondsen moeten literatuurwetenschappers zich steeds vaker richten op brede commissies waarin verschillende domeinen vertegenwoordigd zijn. Voor mijn ERC-beurs bijvoorbeeld moest ik in vijf minuten de kernpunten van mijn project voorstellen aan een panel waarin literatuurwetenschappers een minderheid vormden. De uitdaging was om het hele panel geboeid te houden met een helder betoog – voor hen het zoveelste in de rij. Op zulke cruciale momenten helpt het als je ervaring hebt om je ideeën bondig uit te drukken voor een publiek van niet-specialisten.

De uitdagingen en beperkingen van de literaire kritiek in de media zullen sommigen misschien irriteren, maar mij dagen ze eerder uit. Werken voor de krant moet vaak snel gaan, zeker als een boek of nieuwsfeit in je veld grote actualiteitswaarde heeft of als de deadlines die van het academische werk doorkruisen. Wie vloekt om een complex argument tot zesduizend woorden te reduceren voor een wetenschappelijk artikel, zal misschien verbaasd zijn dat het een kick kan geven om je verhaal te moeten doen in zeshonderd woorden of minder. Daarin moet je heel wat kwijt: een korte samenvatting van de inhoud, een bespreking van de stijl, een kritische analyse en een eindoordeel. Ik probeer in elke recensie uit te zoomen om context mee te geven over de auteur, het genre of een tendens waarin ik het boek situeer. *Writer's block* kan je je niet veroorloven en het geeft telkens weer een kick om alles net op tijd, net binnen het aantal woorden in te leveren. Daarna kan je de relatieve rust van het academisch schrijven eens te meer appreciëren. Bovendien is er natuurlijk de *instant gratification*: de stukken die ik zondag inlever staan vrijdag al gedrukt. Dat is een heel ander tempo dan het academisch publiceren...

Ten slotte is er het effect dat je kan sorteren met het schrijven voor een breed publiek. Het is een boutade dat je al blij mag zijn wanneer een wetenschappelijk artikel door twee lezers bekeken wordt en dat de kans groot is dat die twee lezers je peer reviewers zijn. Een artikel in de krant maakt kans om door honderden, zo niet duizenden mensen gezien te worden. Onverwacht genoeg heeft mijn werk voor dat medium zo ook bijgedragen aan de ontwikkeling van mijn academische carrière. De kans is klein dat collega's uit mijn departement de stukken lezen die

ik in vaktijdschriften publiceer, laat staan dat ze ooit een van mijn boeken over jeugdliteratuur zullen lezen. Op mijn krantenartikelen daarentegen krijg ik vaak enthousiaste reacties en zeker de stukken waarin ik mijn onderzoek populariseer, hebben al tot interessante discussies en samenwerking met collega's geleid, binnen en buiten mijn eigen departement.

Hoewel ik geen afbreuk wil doen aan het belang van fundamenteel onderzoek doet het deugd als blijkt dat je met je expertise op een positieve manier impact hebt op een breder maatschappelijk niveau. Toen ik op de school van mijn kinderen een boekenclub wou oprichten, 'tipte' een moeder me dat zij altijd de recensies van *De Standaard* volgt, omdat die krant goede boeken aanraadt waar je zelf nooit op zou komen. Haar kinderen bleken zowat alle boeken gelezen te hebben die ik de jaren voordien had aanbevolen, en waren enthousiaste lezers geworden met een brede smaak. Geregeld komen mensen me vertellen dat zij veel gehad hebben aan mijn recensies of dat ze een boek uit hun jeugd herlazen nadat ik erover schreef in de krant.

Toen er wat meer perspectief kwam in mijn academische carrière was het verleidelijk om de literatuurkritiek op te geven. Er zijn immers ook nadelen aan het combineren van de twee activiteiten. Beide vragen een groot engagement. De investering die een academische carrière van je vraagt, hoef ik hier niet toe te lichten. De erkenning die de literatuurkritiek oplevert voor je academisch curriculum is laag – je zal er geen extra fondsen mee werven en het helpt niet als je benoemd wil worden of promotie wil krijgen. Daarnaast kan de verantwoordelijkheid als recensent ook wegen. Vooral in het najaar leeft het boekenvak op en is de druk hoog: met stapels boeken die binnenkomen en die allemaal je aandacht verdienen. Je hebt de kans om boeken en auteurs te lanceren, om de dynamiek in het literaire veld mee aan te zwengelen. De teleurstelling van auteurs als hun boek kritisch of helemaal niet gerecenseerd wordt, is vaak groot en wordt geuit op sociale media en in persoonlijke mails. De afweging wat wel en niet gerecenseerd wordt, probeer ik eerlijk en in goed geweten te maken. Het doelpubliek van de krantenbijlage is in de eerste plaats de geïnteresseerde lezer, maar tegelijkertijd weet je dat niemand zo zeer op je recensie zit te wachten als de auteur van het boek.

Criteria die meespelen in mijn keuze zijn de literaire kwaliteit van een boek, maar ook de nieuwswaarde en de relevantie voor het veld in ruimere zin. Over dat laatste ben ik wel eens op de grenzen van de redactie gebotst. Recenseren is voor mij meer dan literatuurbevelingen schrijven – een goede recensent schept ook een kritisch klimaat en brengt tendensen aan de oppervlakte. Niet elke redacteur met wie ik de voorbije jaren heb samengewerkt, was diezelfde mening toegedaan. De bijlage moest vooral 'zin geven in lezen', kreeg ik wel eens te horen, en was het geen zonde om de beperkte beschikbare ruimte te verspillen aan boeken waar ik niet enthousiast over was? Als er in mijn teksten wegens plaatsgebrek geknipt wordt, dan gebeurt dat zonder overleg en de stukken die verdwijnen zijn vaak net die passages waarin ik mijn expertise kwijt kan: zinnen met wat context of kleine analyses die verder gaan dan een bespreking van stijl en inhoud. Door dat soort

redeneringen en ingrepen hebben sommige van mijn collega-onderzoekers de voorbije jaren de brui aan het recenseren voor de krant gegeven. Soms kregen ze te weinig ruimte, soms werd hun kritische insteek niet gewaardeerd, soms konden ze niet de boeken bespreken die ze wilden. Dat ze stopten is jammer, want redacteurs komen en gaan, zodat er ook nieuwe kansen ontstaan.

De huidige hoofdredacteur (Karel Verhoeven) en de chef Letteren van *De Standaard* (Veerle Vanden Bosch) zijn meerwaardezoekers. De redacteurs van de letterenbijlage staan open voor stukken die het blikveld van hun lezers verruimen. Daarbij is ook plaats voor popularisering van wetenschappelijk onderzoek en voor recensies die een bredere literaire context in beschouwing nemen en goed onderbouwde literatuurkritiek leveren. De redactie volgt de ontwikkelingen in de literatuurwetenschap niet, en dat kan je ook niet van hen verwachten. Hun blik is gericht op het veld van de literatuur. De kranten en andere media zitten dan ook niet noodzakelijk op ons, literatuurwetenschappers, te wachten. Maar wie bereid is om zich in te stellen op een breed doelpubliek en de eigen blik wil verruimen om meer lezers te boeien, kan wel op de interesse van de media rekenen. In een tijd waarin literatuurwetenschappers als overbodig en wereldvreemd worden weggezet, is dat geen nutteloze luxe, al wil dat evenmin zeggen dat literatuurwetenschappers met hun onderzoek in de media moeten komen om maatschappelijk relevant te zijn. Het zou wel mooi zijn mocht ook in het academische landschap meer waardering bestaan voor de literatuurkritiek: schrijven voor publieke media draagt niet alleen bij tot het delen van onze resultaten met de maatschappij die ons werk financiert, het kan het onderzoek ook op interessante nieuwe sporen brengen en ons oefenen in vaardigheden die uiteindelijk ook ons wetenschappelijk onderzoek ten goede komen.

Bibliografie

- Van der Deijl, L. & Smeets, R. 'Als het boek maar mooi is? In reactie op Kees 't Hart', in: *De Gids*. 181, 11 april 2019.
- Joosen, V. & Vloeberghs, K. *Uitgelezen jeugdliteratuur*. Leuven: LannooCampus, 2011.
- 't Hart, K. 'Lezen met een zaklantaarn', in: *De Gids*. 181, 2019. 1-11.

HET AANDIKKEN VAN VRIENDSCHAP

Zes thesen over het academische literatuuronderwijs

Benjamin Biebuyck

Universiteit Gent

De voorbije decennia is de relatie tussen de academische literatuurstudie en het secundair (voortgezet) onderwijs grondig veranderd, en in vele opzichten zelfs gewoon ronduit vertroebeld – het is geen geheim. Beide werkvelden hadden heel wat katjes te geselen, net als alle andere mij bekende werkvelden trouwens, en dan geraakt de synchronisatie snel zoek. De lijst met nieuwe uitdagingen waarvoor het onderwijs de voorbije twintig jaar is komen te staan, is ontzaglijk lang en lijkt vooral te maken te hebben met de vermenigvuldiging van geletterdheden. Die worden niet meer aan een door velen samen (maar niet per se vrijwillig) gedragen *Bildung* toevertrouwd, maar des te meer – en vaak zelfs uniek – in het mandje van de onderwijsinstellingen gelegd, die daar immers ‘toch heel wat belastinggeld’ voor krijgen. Het gaat om wetenschappelijke en onderzoeksgeletterdheid, meer-taligheid, culturele en interculturele geletterdheid, maatschappelijke geletterdheid, verdraagzaamheid en *citoyenneté*, digitale en media-geletterdheid, morele, financiële en levensbeschouwelijke geletterdheid, expressievaardigheid, verkeersgeletterdheid, en ga zo maar door. Daarbij is het referentiekader waarover leerlingen in al deze vormen van geletterdheid beschikken, almaar disparater geworden. Dat disparate karakter komt niet enkel voort uit de toegenomen etnisch-culturele diversiteit in de scholen. Ook de overtuiging dat opvoeding een leer- en levensweg op maat hoort te zijn, maakt de maatschappelijke verwachtingen hieromtrent steeds diffuser. Daarbij zijn er maar weinig uitzonderingen: de religieuze, muzikale en sportieve ontwikkeling van kinderen en jongeren (die natuurlijk ook op school aan bod komt, zij het in de marge) vertrouwen ouders in de eerste plaats aan buitenschoolse initiatieven toe, afhankelijk van het aanbod, de kostprijs en de beschikbaarheid van vervoer.

Literaire ontplooiing is bij dit alles geen marginaal fenomeen – er zijn heel wat kinderen die meer lezen dan hun ouders –, maar de plaats die ze inneemt, is zo particulier dat ze zou kunnen verdwijnen, zonder dat iemand het überhaupt merkt. Als we even abstractie maken van de ‘geconnecteerde’ vormen van leesvaardigheid (posts of berichten op sociale media, de occasionele sms of e-mail), kunnen we misschien wel stellen dat de traditionele literaire geletterdheid met het probleem te kampen heeft dat ze grotendeels ‘gedecconnecteerd’ is – dat ze al te zeer op zichzelf staat en daardoor zo goed als geruisloos tussen de mazen van het net kan verdwijnen.

Voor de academische literatuurstudie is de lijst met grote uitdagingen zeker een stuk minder indrukwekkend, maar de gevolgen ervan zijn niet minder existentieel. In de nadagen van het poststructuralisme heeft de discipline – *het woord alleen al* – zich op verschillende vlakken moeten heruitvinden, onder meer door de introductie van digitale onderzoeksmethodes. Ten gevolge van een duidelijker functiescheiding tussen taalvaardigheids- en taalkunde-onderwijs, heeft de academische literatuurstudie eveneens haar plaats in de traditionele curricula moeten herbekijken, zonder dat ze daar structureel goed op voorbereid was – zeker om haar bijdrage te preciseren aan de ontwikkeling van taalbewustzijn en taalgebruik bij studenten. En ten slotte werd ze geconfronteerd met de inderdaad toenemende ontleding, waardoor oppeggensprekken met studenten die toegeven dat ze ‘eigenlijk niet graag lezen’, duidelijk minder bevreemdend zijn geworden dan ze ooit waren, en met de intrinsiek erg boeiende concurrentie met andere mediale vormen van ontspanningsgerelateerde verbeelding, die niet in de eerste plaats berusten op talige expressiviteit met esthetische ambities, zoals film en televisie, *gaming* en *augmented reality*.

In zo’n context verliezen partners elkaar al eens uit het oog – en dat is tussen de academische literatuurstudie enerzijds, het talenonderwijs en de literatuurstudie voor scholieren anderzijds zeker gebeurd. Het politieke besluit om het lerarenberoep te herwaarderen en daartoe ook in de opleiding van leraren te investeren, is wat mij betreft een cruciaal momentum om een en ander te overdenken. De nieuwe educatieve *masters of science* in de talen bieden de academische letterkunde alvast een hefboom om de concrete lespraktijk in de klas langdurig te beïnvloeden. Daarom is het van belang dat we nu, voor de nieuwe opleidingen van start gaan, duidelijke standpunten innemen. Vanzelfsprekend zullen die de komende jaren voorwerp van intensief debat zijn, en bijsturing zal hoe dan ook onvermijdelijk blijken te zijn. Bovendien wordt vakdidactisch wetenschappelijk onderzoek meer dan ooit noodzakelijk. Daarom wil ik hier graag enkele thesen ontwikkelen, die naar mijn aanvoelen nuttige oriëntatiepunten kunnen zijn bij het navigeren door het zich steeds veranderende landschap van het secundair (voortgezet) en hoger onderwijs, en de vriendschap tussen beide actief kan ‘aandikken’.

Eerste these: een literatuurstudie van het heden

Het lokale en het globale zijn niet zelden twee totaal verschillende werelden, en het globale omvat niet per se het lokale: het is genoegzaam bekend. Dit is naar mijn aanvoelen heel sterk het geval wanneer we het hebben over de maatschappelijke erkenning van literaire bagage. De meeste Duitstaligen die ik ken, kunnen spontaan enkele verzen uit Goethes *Faust* citeren en spreken met een bevlogen liefhebberij over de klassieken die ze (onder andere op school) hebben gelezen. In Vlaanderen lijkt dit heel anders te liggen. Ieder jaar zijn er wel enkele, vaak niet meer zo jonge, liefhebbers die met veel engagement en waardering enkele van

mijn letterkundige vakken aan de universiteit komen volgen, maar ze zijn te midden van hun achttienjarige studiegenoten veeleer de uitzondering die de regel bevestigt. Ze nemen in interactieve lesvormen graag het woord en tonen zonder schroom hun hartstocht voor literatuur. Dat de meeste van hun jonge medestudenten afwachtender reageren, heeft natuurlijk diverse oorzaken, maar het valt mij toch op dat voor velen van hen het wetenschappelijk nadenken over literaire artefacten erg ver staat van al hun eerdere ervaringen met literatuur. Een belangrijke reden hiervoor is volgens mij dat het lezen van literatuur vooral binnen een (weliswaar socialiserende) belevingscultuur gebeurt, en minder dan voor vorige generaties het geval was voorwerp van intellectuele reflectie wordt. Het vergt daardoor van beginnende studenten veel moeite en concentratie om in het letterkundige debat een eigen stem te vinden – inspanningen die ze uiteraard niet allemaal kunnen of willen doen. Dit zegt veel over het veranderende symbolische kapitaal van literatuurstudie in onze contreien. Ik wil daar niet nostalgisch of pessimistisch over doen, maar ik vind wel dat we met die omgevingsfactoren aan de slag moeten gaan. Daarbij moeten we niet de autonome esthetiek van het literaire kunstwerk in de verf zetten – hoezeer het ook van belang is de eigenheid van dit culturele proces te erkennen en te identificeren. Veeleer moeten we ernaar streven aan te tonen dat literatuurstudie geen doel op zich is, maar steeds verband houdt met ons begrip van het heden. Daarom verdient het aanbeveling om in de academische literatuurstudie, in de mate dat die ook voorbereidt op een opdracht in het secundair onderwijs, voldoende tijd en ruimte vrij te maken om de diverse aspecten van de literaire verbeelding te betrekken op een veelzijdige benadering van onze eigen tijd. Meer dan nu misschien het geval is, moeten academisch letterkundigen de moed hebben om literatuurstudenten ongeacht hun leeftijd en hun achtergrond als intellectuele persoonlijkheden ernstig te nemen, hen te raadplegen en naar hen te luisteren. Als we dat eenmaal doen, kunnen we hen met enige systematiek en ook nadruk vragen welke maatschappelijke kwesties volgens hen baat kunnen hebben bij een letterkundige insteek en welke aspecten van die kwesties net door een letterkundige benadering denkbaar en misschien zelfs herdenkbaar worden. Het lijkt geen twijfel dat de hierop volgende denkoefening zeker in eerste instantie de beperkingen van een letterkundig perspectief en van de literatuurstudie *per se* naar voren zal schuiven – we bezweren nu eenmaal geen acute crisis van de politieke instellingen door *Hamlet* of *King Lear* te lezen. Maar we kunnen ons wel consequent de vraag stellen of *De dood van Ivan Iljitsj* ons sensibel maakt voor de manier waarop wij in onze tijd pijn en lijden een plaats geven, of dat net niet doen. We kunnen ons afvragen in welke mate de manier waarop onze media een climax en een peripetie ensceneren, afwijkt van de in andere periodes dominante representationele, narratieve of lyrische tradities en waarom dat het geval is. Zeker bij gevorderde academische literatuurstudie zouden we de cirkel rond moeten maken, en na de zeer noodzakelijke fase van disciplinaire professionalisering terugkomen naar de materiële werkelijkheid van onze actualiteit, die onze blik op het verleden en die op de toekomst in beslissende mate ijkt.

Tweede these: een probleemstellende letterkunde

Het is meer dan een boutade: de literatuurwetenschap is een van de disciplines waarin het een voordeel en geen nadeel is om ouder te worden – een waarin je door oefening en herhaling meesterschap bereikt. Ouder worden moet hier begrepen worden als: meer ervaren, meer belezen, meer literaire *fond*. Die achtergrond helpt een letterkundige om verbanden tussen teksten en kunstvormen te zien die voor minder ervaren collega's onzichtbaar blijven, om patronen en referenties te ontcijferen die anders onder de diffuse oppervlakte verborgen zijn, om tendensen en ontwikkelingen op het spoor te komen. Dat deze eigenheid een troostend effect heeft, hoeft geen betoog. Maar ze wekt ook ergernis op, omdat ze vaak met betweterigheid gepaard gaat, met enig cynisme ten aanzien van de onschuld van de nog onbevungen, maar daarom intrinsiek niet minderwaardige lectuur. Zo op het eerste gezicht is het eerste en enige wat een letterkundige dus moet doen zo veel mogelijk lezen, en dat is zeker erg aan te bevelen. Bij minder ervaren lezers, en zeker voor literatuurstudenten, veroorzaakt het besef dat hen bij het lezen veel ontgaat, vaak heel wat frustratie. Die frustratie kan opgevangen en zelfs opgeheven worden met behulp van een probleemgestuurde benadering van literaire teksten. In plaats van teksten in hun geheel te interpreteren, spits die zich toe op een concrete, beargumenteerbare vraagstelling. Toch valt mij op dat heel wat studenten grote moeite hebben om op een probleemstellende manier over literaire teksten of corpora na te denken. Ze vinden hun intrinsieke belangstelling voor een tekst of een corpus van teksten een voldoende motivatie om een aspect of onderdeel van die tekst of dat corpus te onderzoeken. Op de vraag of anderen iets van hun bevindingen kunnen leren, en zo ja: wat, hebben ze al te vaak geen antwoord. Nochtans zou dat, ook voor de academische literatuurstudie, het eerste aandachtspunt moeten zijn: de gedeelde bevinding dat een bepaald fenomeen of proces verklaring vereist, maar nog niet verklaard is – waarbij verklaren in het geval van een literaire tekst uiteraard iets anders betekent dan pakweg het verklaren van het coöperatieve kweekgedrag van de West-Europese spreekw. Als letterkundige curricula zich tot doel stellen studenten een probleemgeoriënteerde benadering bij te brengen, dan moeten ze, vanaf het prille begin, voldoende aandacht besteden aan de vaardigheid om letterkundige problemen te detecteren, met andere onderzoekers een consensus over de relevantie van de gedetecteerde problemen te vinden, deze treffend te omschrijven, vervolgens gericht naar oplossingen te zoeken en ten slotte het voorstel van oplossing met een zo groot mogelijke epistemologische nauwkeurigheid te kwalificeren (vermoeden, hypothese, waarschijnlijkheid, ...). Bovendien moeten de curricula toelaten dat studenten deze vaardigheid geleidelijk op een steeds complexer niveau gaan beoefenen (en zich dus niet enkel hoeven te concentreren op de historische, thematische of genologische diversiteit van een literaire traditie). In mijn ervaring is een dergelijke werkwijze voor heel wat studenten een schrikbarende omwenteling, terwijl ze die net nodig hebben om de urgentie van hun aanpak te kunnen aantonen en op die manier te signale-

ren dat de literatuurstudie weliswaar draait op de brandstof van de belangstelling, maar toch boven de idiosyncrasie, het particularisme ervan uitstijgt. In een klap creëert de probleemgestuurde aanpak een draagvlak voor de overdracht of combinatie van bevindingen en een aanzet om de eigen probleemdefinitie sterker historisch te bevragen. Vooral door dit laatste kan een letterkundig geschoolde professional, onder meer als leerkracht, zijn of haar belangstelling voor literatuur actief aanpassen aan een evoluerend probleembewustzijn en zo voorkomen dat hij of zij blijft steken in de letterkundige consensus van de eigen studietijd, om – in eigen regie – vorm te geven aan een levenslang, onderzoekgericht leerpad. Daarom moet de academische literatuurstudie studenten aanmoedigen om zelf gefundeerde standpunten te ontwikkelen en niet enkel bestaand weten erover te synthetiseren.

Derde these: een coöperatieve literatuurstudie

De voorbije jaren is in het schoolse talenonderwijs veel aandacht besteed aan de verticale coherentie. Binnen vakgroepen is er levendig overleg over de leer methode, de handboeken, de evaluatievormen en dergelijke meer. Maar de integratie van leerinhouden over de vakgrenzen heen blijft een pijnpunt. De enorme diversiteit van inhouden in literaire teksten kan helpen om bruggen over de vakgrenzen heen te slaan. Literatuurstudie gaat immers niet enkel over het vormelijk instrumentarium van de literaire communicatie, maar ook altijd over de gerepresenteerde inhouden. Daardoor is literatuuronderwijs automatisch een vorm van taalondersteunend onderwijs – met een modieuze term: een vorm van CLIL (*content and language integrated learning*). Het is belangrijk dat de beoefenaars van de academische literatuurstudie een gedegen vakinhoudelijk professionaliseringstraject ondergaan, maar tegelijk moet ook werk gemaakt worden van een actieve verbreding van hun multidisciplinaire gezichtsveld. Ze dienen zich daarbij niet te beperken tot een fervent dilettantisme, maar daadwerkelijk in gesprek te gaan met andere wetenschappers, met wie ze samenwerkend – co-creërend – aan de slag gaan. Al te zeer hebben letterkundigen de indruk dat ze niet bij het onderzoek van anderen betrokken worden, hoewel ze een reële inbreng menen te kunnen hebben, en beide indrukken zijn terecht. Maar misschien slagen ze er ook zelf onvoldoende in om de eigen referentiekaders vruchtbaar te maken voor andere wetenschappelijke disciplines. Daarom moeten ze zich ten gronde verdiepen in andere disciplines en zich hun (vak)talen toe-eigenen, om zo levensvatbare partnerschappen aan te gaan.

Daarenboven moet de literatuurstudie meer werk maken van projectmatig coöperatief leren, waarbij studenten aan de slag gaan in teams met complementaire opdrachten en verantwoordelijkheden, in plaats van samen te werken met medestudenten die ongeveer dezelfde talenten, kennis en vaardigheden hebben. Als voorbeeld zou een multidisciplinair team kunnen zijn dat zich richt op de

ouderenzorg. Het vergt weinig verbeelding om studenten industrieel ontwerp en kinesithérapie samen te brengen om bewegingsarme ouderen op maat aan het sporten te zetten, maar zo'n team zou best ook aangevuld kunnen worden met studenten economie, die de financiële autonomie van de doelgroep in kaart proberen te brengen, en literatuurstudenten, die samen met studenten geneeskunde en moraalwetenschap longitudinaal het effect van fictieel lezen op de levenskwaliteit, de vrijetijdsbesteding, de sociale verdraagzaamheid en de geheugenprestaties van de ouderen proberen op te volgen. Organisatorisch vergt dit uiteraard een heel nieuwe manier van werken, maar te stellen dat dit onmogelijk is, is een vorm van intellectuele luiheid die we ons niet meer kunnen en willen veroorloven. De vaardigheid en het zelfvertrouwen die studenten tijdens hun literatuurstudie op deze vlakken kunnen uitbouwen, zullen het naderhand gemakkelijker maken om in de dialoog met partners te investeren en er bovendien ook bij leerlingen die niet in een literatuurrijke thuisituatie opgroeien, duurzame gunstige effecten mee te bereiken.

Vierde these: een letterkunde die het leesplezier verhoogt

Een hardnekkig probleem waarmee de literatuurstudie geconfronteerd wordt, is het onevenwicht tussen de leeshonger die vele studenten drijft, en de bijna slaafse houding waarmee ze hun verplichte leeslijsten afwerken. Al toen ik zelf student was, verbaasde mij de vaardigheid van sommige studenten om succesvol literatuurexamens af te leggen zonder ook maar een deel van de primaire literatuur gelezen, laat staan bestudeerd te hebben. Nochtans verlangen heel wat studenten naar een lesvrije periode, om dan in alle gemoedsrust te kunnen genieten van die werken die ze wel graag willen lezen. Ik vind dit een vreemde spanning, waarvan ik geen echte equivalenties zie in andere opleidingen. Het enthousiasme van de rechtenstudenten voor de wederwaardigheden van de vele rechten is niet afhankelijk van de intensiteit van hun academische studie, en heel wat geneeskundestudenten of studenten bewegingswetenschappen gebruiken net de lesvrije periode om zich nog dieper in hun disciplines te bekwamen. Het is een drama dat de academische literatuurstudie de zin om te lezen kennelijk actief ondermijnt – of toch minstens uitstelt. Nochtans beseft iedereen dat net die lust, dat plezier van het lezen de energie is die ook anderen aan het lezen en aan het denken over lezen zet. Minder dan vroeger blijken leerkrachten lezers te zijn en het lijkt mij zinvol om net dat gedrag aan te zwengelen. Daarom vind ik het wenselijk om literatuurstudie zo te organiseren dat ze het leesplezier verhoogt en verdiept. Dit kan onder meer door spontaan leesgedrag te belonen. Bij elke letterkundecursus kan de mogelijkheid overwogen worden om hetzij de lectuurlijst in gesprek met de studenten vast te leggen, hetzij de studenten de kans te bieden om individueel een deel van de lectuurlijst zelf te bepalen. Hiermee kan de academische literatuurstudie de studenten ook sterker in staat stellen onderzoeksonderwerpen te verkennen

die nauw aansluiten bij hun eigen intellectueel temperament en bij hun persoonlijke levensgeschiedenis. Kennis van zaken en passie zijn de eigenschappen van leerkrachten die de meest ingrijpende en de meest duurzame leereffecten op leerlingen hebben. Het is daarom aangewezen dat de literatuurstudenten een voldoende grote inbreng hebben bij de objectkeuze van de literatuurstudie en voor zover ze naderhand zelf als leerkracht aan de slag gaan, hen aan te moedigen om eigen leermateriaal op maat te vervaardigen en in een open formaat met andere lesgevers te delen. Academische letterkundigen moeten dus misschien maar hun alleenrecht bij het samenstellen van leeslijsten opgeven en naast het aanreiken van eigen literaire voorkeuren ook systematisch plaats maken voor de delen van de literaire bibliotheek waar hun studenten zich thuis voelen. Zo profiteren lesgevers en studenten ten volle van de wederzijdsheid van het letterkundige leerproces.

Vijfde these: een letterkunde als een kritische wetenschap

Letterkundigen gaan er vaak prat op dat de literatuurstudie hen behoedt voor een levensvisie waarin de realiteit aanvaard wordt zoals ze nu eenmaal is. Literatuur herinnert ons eraan dat wat wij waarnemen en beleven, ook anders had kunnen zijn en anders zou kunnen worden. Hierin zien we het kritische potentieel van ons métier. Maar slagen we er wel voldoende in om die kritische ambitie concreet te maken? Zijn letterkundig opgeleiden in voldoende mate meer in staat om een kritische analyse uit te voeren dan andere hoger geschoolden? En waarin onderscheidt zich hun aanpak van die van anderen? Daarom ben ik van mening dat literatuurstudie de kritische zin van studenten veel actiever en gericht moet aanscherpen dan vandaag het geval is, en niet ervan uitgaan dat de discipline daar automatisch aanleiding toe geeft. Het vermogen om een stand van zaken of een handeling nauwkeurig aan een kritisch toetsing te onderwerpen (inzake validiteit, overdraagbaarheid, nauwgezetheid, etc.), om de bevindingen van zo'n toetsing accuraat te articuleren, zodat de gegrondheid van de kritiek geëvalueerd kan worden en ertoe aanzet het wetenschappelijke debat op een efficiënte manier voort te zetten, en om de inbreng van derden te verwerken, vereist langdurige, herhaalde en gradueel opbouwende oefening. In mijn ervaring moeten we literatuurstudenten zelfs structureel verplichten om kritische evaluatie-oefeningen te maken, om te preciseren dat ze een bewering niet overtuigend beargumenteerd vinden of zelfs ronduit fout achten – zo zeer hebben ze zich in het comfort van de intellectuele conflictvermijding ingenesteld. Letterkundestudenten verwarren hierbij twee belangrijke aandachtspunten. Enerzijds is het belangrijk om iedere normativiteit uit te sluiten wat de lectuurervaring betreft. Lezers pikken in literaire teksten op wat hen aanspreekt, wat hen ontroert, aan het denken of twijfelen zet, hen boeit of bang maakt. Of ze dat terecht of ten onrechte doen, is volkomen irrelevant, maar dat ze het doen, is een letterkundig feit van eerste orde. Een dergelijke cognitief-affectieve betrokkenheid treft uiteraard de letterkundig geschoolde lezer

evenzeer; het is dan ook zonder meer geoorloofd dat hij of zij die ervaring mee in de eigen letterkundige beschouwing opneemt. Anderzijds staat de kwaliteit van deze beleving helemaal los van de normativiteit van de letterkundige verklaring. Op dat punt zijn de gangbare wetenschapsfilosofische categorieën van kracht: dat een eenvoudige verklaring de voorkeur krijgt op een complexe, een verklaring die veel fenomenen omvat, op één die er minder behelst, een verklaring die veel wetenschappers overtuigt, op één die er minder achter zich kan scharen. De kwaliteit van de letterkundige hypothese maakt dus wel degelijk het verschil. Het gaat niet op om te beweren dat iedereen maar het zijne of hare over een literaire tekst moet denken. Binnen een literatuurwetenschappelijke gemeenschap zijn toetsing en prioritering evenzeer van belang. Het aanscherpen van letterkundige evaluatie is daarom een belangrijk oogmerk voor literatuurstudenten en voor hun voorbereiding op een opdracht als leerkracht: het gaat om de diversiteit van de primaire lectuur te combineren met de kritische zin van de wetenschapper.

Zesde en laatste these: een letterkunde die denkbaarheid denkbaar helpt maken

Literatuurstudie is een uitermate complexe vorm van meervoudig historisch bewustzijn. Ze omvat cultuur- en mentaliteitsgeschiedenis, uiteraard, maar ook communicatie- en ideologiegeschiedenis, spel- en bewustzijns- en affect- en verbeeldingsgeschiedenis – en dit alles vanuit een versterkte notie van actualiteit. Het valt niet te ontkennen dat literatuur de stempel draagt van de historische actant die zich het auteurschap heeft toegeëigend, maar dat neemt niet weg dat onder zijn of haar stem die van hele gemeenschappen, ook in hun diversiteit, tot uitdrukking komen. Literatuurstudie vergt tijd en concentratie; daardoor creëert ze een aandachtsniveau dat in onze eigen tijd een zeldzaamheid is geworden, en een diepgaand effect, dat in sommige gevallen zelfs levensveranderend genoemd mag worden. Binnen die context vind ik haar vermogen om de mogelijkheden en de beperkingen van een historisch begrepen verbeelding aan het licht te brengen, uniek. Waarom is iets denkbaar? Waarom is iets anders het niet? Wat wordt van de lezers als denkbaar voorondersteld, en wat niet? Welke impact hebben genreconventies en hun evoluties op de ontwikkeling van die imaginaire denkbaarheid? Hoe gaan verschillende taal- en cultuurgemeenschappen met ongelijke denkbaarheden om? Dit is een essentiële oefening in het erkennen, in het onderkennen van blinde vlekken, van de grenzen van de waarneming en daardoor een belangrijke opstap naar het inzetten van een multiperspectivische blik.

De academische literatuurstudie en de onderwijswereld zullen tijd nodig hebben om elkaar weer in voldoende mate te kunnen doorgronden en doordringen. De kloof is over de jaren heen immers diep geworden. Het is alvast een goed teken dat heel wat letterkundigen verantwoordelijkheid opnemen in de vernieuwde

lerarenopleiding – een opleiding waarvan ik erg veel verwacht, omdat ze nu eindelijk groei en geleidelijkheid introduceert in het opleidingstraject dat deze twee eigenschappen het dwingendst nodig heeft. Die vernieuwde lerarenopleiding moet toekomstige leerkrachten in staat stellen om van de verschillen tussen leerlingen een sterkte te maken, om tussen de verschillende vakken bruggen te slaan en om bij dit alles het leven van de leerlingen door het leren rijker te maken. Literaire teksten – die ‘dikke brieven aan vrienden’, zoals Jean Paul het treffend stelde – zijn daartoe belangrijke instrumenten: ze leven van de wens tot ontmoeting, van het streven naar verbinding, van de schoonheid van het verschil. Een academische letterenstudie met aandacht voor de actualiteit van haar eigen bedrijf, met een probleemstellende en coöperatieve focus, die oog heeft voor leesplezier en voor een concreet-kritische ingesteldheid, en erop gericht is de grenzen te verkennen van wat denkbaar is en wat niet, levert een wezenlijke bijdrage aan de nagestreefde leerwinst, zeker op lange termijn. Haar bijdrage is even substantieel, in eender welke onderwijsvorm, als die van leerinhouden, zoals de exacte wetenschappen, de technologie en de wiskunde, die vandaag de dag de wind zo stevig in de zeilen hebben – net omdat ze er geen concurrente van is, maar een bondgenote, een vriendin.

PERSONALIA

Benjamin Biebuyck doceert en doet onderzoek over Duitse letterkunde en intellectuele geschiedenis aan de UGent. Daarnaast is hij onder meer voorzitter van de opleidingscommissie taal- en letterkunde en clustercoördinator voor de educatieve master in de talen. Samen met Pierre Schoentjes, Sabine Verhulst en Stef Craps werkt hij momenteel aan een grote studie van de ecologische verbeelding in literaire teksten sinds 1980. Recente publicaties handelen over de retoriek van de vertelde geschiedenis in Günter Grass' *Mein Jahrhundert* (in *Rhetorik-Jahrbuch*, 2019) en de literaire representatie van communicatie met dieren, o.a. bij Eva Menasse (in *Teksten in beweging. Over vertaling, vertalers en literatuur*, ed. Ewout van der Knaap en Cees Koster, 2019).

Bart Eeckhout is Professor of English and American Literature at the University of Antwerp. He studied at Ghent University and Columbia University and was a guest professor at Fordham University and New York University. His main research focus is the American modernist poet Wallace Stevens, about whom he has written and edited about 25 books and issues of *The Wallace Stevens Journal*. Among his other fields of interest are especially queer studies and urban studies. Eeckhout is a co-founder of A*, the Antwerp Gender and Sexuality Studies Network, and currently chairs the Antwerp Research Institute for the Arts (2017-2020).

Anke Gilleir is full professor of German literature, gender studies and literary theory at the Department of Literary Studies at KU Leuven. Her research focuses on gender and authorship, women writers and intellectuals from the late eighteenth until the first half of the twentieth century, and literature, politics and intellectualism. She has published widely on these topics; her latest project is a volume on the *Gender of Sovereignty* (forthcoming). She is also co-director of the Leuven based research lab on European modernist literature MDRN and since August 2019 Vice Dean of Research at the Arts Faculty.

Vanessa Joosen is hoofddocent Engelse literatuur en jeugdliteratuur aan de Universiteit Antwerpen. Daar leidt ze het project "Constructing Age for Young Readers" met een ERC Starting Grant. Ze is de auteur van *Critical and Creative Perspectives on Fairy Tales* (2011) en *Adulthood in Children's Literature* (2018) en co-auteur van het handboek *Uitgelezen jeugdliteratuur* (2009, samen met Katrien Vloeberghs). Samen met Rita Ghesquiere en Helma van Lierop redigeerde ze *Een land van waan en wijs: Geschiedenis van de Nederlandse jeugdliteratuur*. Sinds 2005 recenseert Vanessa Joosen jeugdboeken voor *De Standaard Letteren*.

Shannon Lambert is a PhD researcher at Ghent University, Belgium. She is a member of the ERC-funded project “Narrating the Mesh” (NARMESH) led by Prof. Marco Caracciolo. Shannon received her Master of Philosophy (Language and Literature) from the University of Adelaide for a thesis which used Deleuzian and post-Deleuzian theories to reread animals in early modern texts. Her PhD is titled “‘Scientific bodies of work’: Embodied experiments in contemporary ‘lab lit’” and she works at the intersection of affect and narrative studies to explore different forms of human-nonhuman relationality in representations of contemporary science. She has recently published an article in a special issue on “Interspecies Communication” in the journal *PUBLIC*, and has forthcoming articles in *American Imago* and (co-authored) in *SubStance*.

Wendy Lemmens studeerde Nederlandse Taal en Cultuur aan de Radboud Universiteit in Nijmegen en promoveerde begin 2019 aan de Universiteit Antwerpen op de studie *‘Ik schrijf een eigen Claus-taal’. Het Vlaams van Hugo Claus stilistisch verkend*. Samen met Kevin Absillis verzorgde ze in 2016 de kritische uitgave van Felix Timmermans’ *Pallietier* en in 2018 de kritische editie van Hugo Claus’ roman *De verwondering*. Voorts publiceerde ze diverse artikelen over tekstgenetische en stilistische aspecten van Claus’ romans *Het verlangen* en *De verwondering*. Ze is als vrijwillige medewerkster verbonden aan het Hugo Clauscentrum (Universiteit Antwerpen).

Gunther Martens is a professor in German Literature at Ghent University. He is a co-director of the Ghent Centre for Digital Humanities (together with Christophe Verbruggen and Els Lefever). His research interests are rhetorical narratology, encyclopedism in literature and digital humanities. Recent publications include with Kestemont, Mike and Thorsten Ries: “A Computational Approach to Authorship Verification of Johann Wolfgang Goethe’s Contributions to the Frankfurter Gelehrte Anzeigen (1772-73)” in the *Journal of European periodical studies* (2019).

Jan Vanvelk has a PhD in English Literary Studies at the University of Leuven (KU Leuven), Belgium. His dissertation *The Animal, the Alien, the Machine: The Rhetoric of Humanity in H.G. Wells* focused on the early science fiction of H. G. Wells. He is currently a research support expert at the KU Leuven Libraries, Faculty of Economics and Business.

Karen Van Hove is als FWO-aspirante verbonden aan de onderzoeksgroep Nederlandse literatuur van de KU Leuven. Ze behaalde een mastergraad in Westerse Literatuur en in Literatuurwetenschappen aan diezelfde universiteit. Ze bereidt een doctoraatsverhandeling voor over de interactie tussen literatuur en pornografie in de jaren zestig en zeventig in het oeuvre van enkele Nederlands-

talige auteurs (C.C. Krijgelmans, Louis Ferron, Jef Geeraerts en Heere Heeresma).

Sophie Wennerscheid is Associate Professor of Danish Literature at the University of Copenhagen. Before taking up her current post in 2019, she was Associate Professor of Scandinavian Literature and Culture at Ghent University. She is the author of the books *Das Begehren nach der Wunde. Religion und Erotik im Schreiben Kierkegaards* (2008), *'Close your Eyes'. Phantasma, Kraft und Dunkelheit in der skandinavischen Literatur* (2014), and *Sex machina. Zur Zukunft des Begehrens* (2019), a book on the impact of technology on intimate relationships, man machine-interactions and posthuman desire. Other research interests include gender studies, science fiction film and literature and minority and migrant literature.

CLW

Cahier voor Literatuurwetenschap (CLW) is an annual publication devoted to comparative literature and literary theory. Much like Paul Valéry's *Cahiers*, CLW aims to be a site of intellectual stimulation, an open-ended work in progress on the rich variety of approaches to literature. CLW only features special issues focusing on topics of wider interest within the field of literary studies. After appearing between 1983 and 2008 under the title *ALW Cahiers*, CLW brought out special issues on such diverse topics as comparativism, hermeneutics, book publishing houses, margins, authorship, big emotions, and city and migration.

Issues of CLW are guest-edited and all scholars of literature are welcome to contribute to CLW. Individual contributions to the theme section need not have a comparative scope, but should focus on an aspect of the central topic. Articles can be composed in Dutch, English, French or German, and should be ideally between 5000 and 7000 words in length. All submissions to CLW are read and evaluated by the guest-editors and two anonymous specialists. In the section "Het veld" (The Field) CLW publishes shorter pieces on specific trends, focal points or areas of expertise within literary studies. These review articles (max. 2000 words) present a survey of the central ideas, the main historical developments and a list of key studies within that specific area. Literary scholars are also welcome to submit unsolicited essays.

CLW's general editors are Hans Vandevoorde (Vrije Universiteit Brussel) and Bart Eeckhout (Universiteit Antwerpen). Advisory board members are Inge Arteel (Vrije Universiteit Brussel), Gwennie Debergh (Universiteit Antwerpen), Elke D'hoker (KU Leuven), Gunther Martens (UGent), Anneleen Masschelein (KU Leuven), Kris Van Heuckelom (KU Leuven) and Berenice Verhelst (UGent).

CLW is generously sponsored by the Flemish Association for Literary Theory and Comparative Literature (VAL). It is distributed by Academia Press. Single issues cost EUR 29,99 (postage excluded).

To order CLW: www.academiapress.be